

T. C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ALEVİ-BEKTAŞİ KAYNAKLARINDA AHİRET İNANCI

(Yüksek Lisans Tezi)

Nebi TARHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN
Danışman

RİZE
2019

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Nebi TARHAN tarafından hazırlanan *Alevi-Bektaşi Kaynaklarında Ahiret İnancı* başlıklı bu çalışma, 14.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN Kabul/~~Red~~

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Cafer GENÇ Kabul/~~Red~~

18/11/2019

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.14.10.2019

Nebi TARHAN

ÖN SÖZ

Doğuşundan günümüze kadar sürekli popülerliğini koruyan Alevilik-Bektâşilik zaman zaman iyi olarak anılmış zaman zaman da sert eleştirilerin odağında olmuştur. Genel İslâmî kaideler göz önüne alındığında bazı yapıların ana gövdeden ayrılıp aşırılıklara kaçtığı bilinen bir gerçektir. Alevîlik için bu düşünüldüğünde ise gerek yayılma gösterdiği coğrafya gerekse yayıldığı taban göz önünde bulundurulmalıdır. Zira genellikle göçebe veya yarı göçebe Türkmen boyları arasında kabul gören Alevîlik onların inanç yapısını etkilediği gibi onlardan da etkilenmiştir.

Yaptığımız bu çalışmada Alevî-Bektaşî kaynaklarında mevcut olan ahiret inancıyla günümüzde inanılan ahiret inancını tesbit etme ve aralarındaki farkları ortaya koyma gayreti içerisinde olduk. Bu bağlamda çalışma iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde Alevilik hakkında genel bilgiler verilip tarihi süreçte Alevîliğin geçirmiş olduğu aşamalar ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise, Alevî-Bektâşî geleneğinin en önemli kaynakları sayılan klasiklerde ahiret inancı tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ahireti ifade eden kavramlar ana başlıklar şeklinde ele alınıp konunun detayları alt başlıklar şeklinde işlenmiştir. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce kavram tanımı yapılmış daha sonra da konu ile ilgili detaylar verilmiştir. Klasikler ile günümüz aleviliği arasında bir farklılık olması durumunda ise bu farklılığa temas edilmiştir.

Bu çalışmayı bana tevdi eden, konuyu belirleme, hazırlama, içeriği tespit ve tetkik etme noktasında yardımlarını esirgemeyen, çalışmamda gereken düzenlemeleri yapan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN'a, tez hazırlama sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim, gereken yönlendirmeleri ve eleştirileri bağlamında katkı sağlayan, lisans döneminden beri üzerimde emeği olan Hocam Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR'e, tezimi baştan sona okuyarak eksik yönlerini tespit edip tashih etmeme yardımcı olan arkadaşlarım M. Akif ÇOLAK'a, M. Şemsi BALAT'a, Cengiz BAYKARA'ya ve Murat SERTKAYA'ya tezimin hazırlanma sürecinde benden hiçbir desteği esirgemeyen kıymetli görev arkadaşım Mahmut DEMİRBAĞ'a ve gerek Lisans döneminde gerekse Yüksek Lisans döneminde beni her zaman teşvik eden, destek olan çocuklarımın annesi, kıymetli

EŞİM'e, hayat boyu emeklerini ödeyemeyeceğim sevgili ANNE'me ve BABA'ma ve tezimizin her aşamasında ilgi ile takip edip destek sağlayan ancak ismini zikredemediğim tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Nebi TARHAN

İÇİNDEKİLER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN

Hazırlayan: Nebi TARHAN

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 118

ÖZET

ALEVİ-BEKTAŞİ KAYNAKLARINDA AHİRET İNANCI

İnsanlık var olduğundan beri kendi mahiyetini ve sonrasını hep sorgulamıştır. Dünya hayatının sonu olan ölüm ve ölüm sonrası da her dönemde insanlığın merakını celbetmiştir. Son ve kâmil din olan İslamiyet'te de ayetlerde ve hadislerde ahiret inancı işlenmiş, ahirete iman, iman esasları arasında yer almıştır.

Bu çalışmada Alevî-Bektaşî geleneğinin ahiret algısı ve varsa bu algının genel İslami kabuller ile örtüştüğü veya örtüşmediği yerler gösterilmeye çalışılmıştır. Alevi-Bektaşi klasikleri başta olmak üzere diğer çeşitli Alevi kaynakları da incelendiğinde, genel İslami prensiplere uygunluk arzeden bir ahiret inancının varlığı görülmüştür. Genel İslami kaynaklardaki ahiret inancı ve algısı ile örtüşen, Alevi-Bektaşi kaynaklarındaki ahiret algısının bazen Alevi-Bektaşi kitleler arasındaki farklı yorumlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevî, Bektâşî, Ahîret, İnanç, Kıyamet, Cennet, Cehennem, Hesap, Mahşer, Kabir.

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Dr. Ümit ERKAN

Author: Nebi TARHAN

Year: 2019

Pages: 118

ABSTRACT

BELIEF IN THE HEREAFTER IN ALEVI-BEKTASHI SOURCES

Ever since mankind has existed, it has always questioned its nature and its aftermath. The death of the world, the end of life and after death in all periods of humanity's curiosity. In Islam, which is the last and perfect religion, the beliefs of the Hereafter are mentioned in verses and hadiths.

In this study, the perception of the Hereafter of the Alevi-Bektashi tradition is tried to be put forward by considering the main sources. When the Alevi-Bektashi classics and other Alevi sources are examined, it is seen that there is a belief in the hereafter that complies with the general Islamic principles. It is found that the perception of the Hereafter in Alevi-Bektashi sources, which coincide with the belief and perception of the Hereafter in the general Islamic understanding, is sometimes interpreted differently among the Alevi-Bektashi masses.

Keywords: Alevi, Bektashi, Hereafter, Faith, Doomsday, Heaven, Hell, Calculation, Judgment, Grave.

KISALTMALAR

a.e.	:	Aynı eser
as.	:	Aleyhisselatu Vesselam
b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
H	:	Hicri
Hz.	:	Hazreti
Haz.	:	Hazırlayan
M.	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
thrc.	:	Tahric eden
trc	:	Tercüme
ts.	:	Tarihsiz
t.y.	:	Tarihsiz
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
v. dğr	:	Ve diğerleri
y.y	:	Yayın yok.

GİRİŞ

Problemin Durumu

İslam inanç esasları arasında önemli bir yere sahip olan ahiret inancı bazı kesimlerce kabul edilmemektedir. Bu ise genel İslami bünyeden kopan çevrelerin görüşleri olmaktadır. Ayrıca farklı dini inançlardan etkilenen bazı din adamları veya halk kitleleri başka dini inanışları da bünyesine alabilmektedir.

İnceleme konumuzu oluşturan Alevî-Bektâşî kaynaklarında ahiret inancının önemli bir yönü vardır ki o da yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan bilgilere göre Alevî-Bektâşi kaynaklarında mevcut olan ahiret inancın genel İslami prensiplerle büyük ölçüde örtüştüğü halde halk arasında pratikte bazı uygulamaların farklılık göstermesidir. Bu da çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Alevi-Bektaşiliğin temel kaynaklarında var olan ahiret algısını tespit etmek ve İslâm'ın temel kaynaklarındaki ahiret algısı ile benzerlikleri ve varsa farklılıklarını ortaya koymak çalışmamızın temel amacını oluşturmaktadır. Alevîliğin hemen her dini yapılanmada olduğu gibi, tarihsel süreçte farklı dini oluşumlardan etkilendiği ve bünyesine farklı yapılardan alıntılar yaptığı bilinen bir gerçektir. Biz de bu çalışmada tarafsız bir şekilde konuyu ele alıp Alevi-Bektaşi klasiklerinde ahiret inancını tespit etmeye çalışacağız.

Araştırmanın Önemi

Kısmi değişikler göstermek ile beraber hemen her inanç sistemi içerisinde ahiret algısı vardır. İslâm dininde de var olan ahirete inancı, imanın şartlarıdan biridir. Bu çalışma ile Alevi-Bektaşi geleneğinin imanın şartlarından olan ahirete iman konusundaki algısını kendi temel kaynaklarında görmek mümkün olacaktır. Bununla beraber ahiret kavramının içerisinde düşünülebilecek ölüm, kabir alemi, kabir sorgusu, münker-nekir, haşir, mahşer meydanı, berzah, sur'a üflenmesi, kıyamet, mizan, sırat, amel defteri, cennet ve tabakaları, cehennem ve tabakaları gibi kavramları Alevi-Bektaşi kaynaklarının nasıl işlediği ve bu kavramların nasıl

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamız Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmış bulunan Alevi-Bektaşî klasikleri çerçevesi ile sınırlıdır. Bununla birlikte Cafer-i Sadık'ın Buyruk adlı eseri, bazı ulu ozanların şiirlerinden de istifade edeceğiz. Ek olarak konu ile ilgili saha araştırmalarından da yararlanılacaktır. Bilindiği üzere Alevilik-Bektaşilik tekdüze bir anlayış olmadığı için konu ile ilgili her bölgede ve insana göre farklı anlayışlar olabilmektedir. Biz burada bütün farklılıkların peşinde koşmadan konuyu genel olarak ele almaya çalışacağız.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın çerçevesine dahil olan tüm eserlerden kaynak tarama yöntemi ile derlenen verilerin konularına göre içerik tasnifleri yapılacaktır. Ahiret ve ahiret ile alakalı kavramların bu klasiklerde nasıl geçtiği ortaya konulacaktır. Bununla beraber günümüz Alevileri tarafından bu kavramların nasıl anlaşıldığı ve nasıl kabul gördüğü de yer yer klasikler dışındaki kaynaklardan incelenerek ortaya konacaktır. Verileri toplarken ve incelerken akademik yöntemler esas alınarak çalışmanın tüm merhalelerinde objektif bir şekilde hareket edilecektir.

Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Bilimsel araştırmalarda sonuca tesir eden en önemli faktörlerden birisi de kaynakların niteliğidir. Çalışmamızda kullanılacak kaynaklar iki başlık altında değerlendirilebilir. Birincisi Alevi-Bektaşi geleneğinin asli kaynakları hüviyetinde olan kaynaklar, ikincisi de konuyu detaylandırmada kullanılacak tâli kaynaklardır. Burada birincil derecede olan kaynaklar hakkında bilgi verilecektir.

I- Besmele Tefsiri

Besmele Tefsiri,[1] Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu kabul edilen bir eserdir. Hacı Bektâş kültür tarihimizin büyük mütefekkir ve mürşidlerinden birisidir. O, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli etkisi olmuş, manevî bir rehberdir.

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'ye ait olan ve *"Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma'a Makâlât-ı HâcıBektâş"* adı ile Manisa Kütüphanesi'nde 3536 numara ile kayıtlı olan bu eser, h. 827 (m.1423) yılında Cafer bin Hasan tarafından istinsah edilmiş 30 varaklık tek nüshadır. Eseri üslûbu *Makalat*'a benzediğinden dolaya ona atfedilmektedir.

Eserde besmele okumanın fazleti ve faydaları ile mi'raç hadisesinde vuku bulan manevi haller ve Hz. Peygamber ile Allah arasında gerçekleşen konuşmalar konu edilmiştir. Ayrıca besmeleyi can-ı gönülden söyleyenlerin cennetle mükafatlandırılacağı dile getirilmiştir.

II- Makalat

Asıl dili Arapça olan *Makâlât*'ı[2] Saîd isimli birisinin Türkçeye çevirdiği anlaşılmaktadır. M. Esad Coşan, *Makâlât*'ın üzerine doktora tezi; tercümesi üzerine de doçentlik tezi hazırlamıştır. Yayımlanan bu ikinci çalışmada Arapça nüshalar tanıtılmıştır. Buna göre *Makâlât*'ın bilinen iki Arapça ve birçok Türkçe nüshası vardır.

Makâlât tasavvufî nitelikli bir eserdir. Dört kapı ve kırk makamı açıklamak için telif edilmiştir. Dört kapıdan maksat; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Kırk makam ise işte bu dört kapıdan girilerek katedilecek olan kırk merdiven basamağıdır. Hünkâr, *Makâlât*'ta inanan insanların dört grup olduğunu ve bunların; âbidler, zâhidler, ârifler ve muhibler olduğunu belirtmiştir. Hacı Bektâş *Makâlât*'ta insanların yapması gerekenleri tek tek bildirmiştir. Bunların başında ise Allah ve Resulü'nün emrettiği şeyler olduğunu ifade etmiştir.

---

[1] Hamiye Duran, ed., *Besmele Tefsiri / Alevi Bektaşi Klasikleri 1* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

[2] Ali Yılmaz v.dğr., *Makalat / Alevi Bektaşi Klasikleri 2* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

III- Kitâb-ı Dâr

Eserin bilinen bir müellifi bulunmayıp anonim olarak kabul edilmektedir. Eseri yayına hazırlayan Osman Eğri *Kitâb-ı Dâr*'ın üç farklı nüshasından bahsetmekte ve içerik olarak bazı kelime değişiklikleri dışında nüshalar arasında önemli metin farklılıklarının bulunmadığını belirtmektedir.

Arapça'da "ev, yer, şehir" anlamlarına gelen "Dâr" kelimesi Farsça'da "ağaç, direk, idam sehpası" anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta günahlar dervişin manevî yol katetmesine engeldir. Dâr sırasında günahların toplum huzurunda ortaya çıkartılarak kul hakkı ile alakalı olanların hak sahipleri tarafından affedilmesi sağlanmış olmaktadır. Alevî gelenekte sadece hayatta olanlar değil, Hakk'a yürüyen muhib, talib, derviş, dede, baba ya da dedebaba da dâra çekilir. *Kitâb-ı Dâr*'da genel olarak Hakk'a yürüyen bir kişinin ardından üçüncü, yedinci ve kırkıncı günlerinde yapılan tören olan dârdan indirmenin âdâb, erkân ve usûlü anlatılmaktadır.[3]

IV- Velayetnâme

Anadolu'da XI. ve XIII. asırlar arasında kuvvetlenen tasavvuf akımıyla beraber, tarikatlerin kendi şeyhleri etrafında âyin, erkân, giyiniş tarzı, zikir, dua, keramet vb. olağanüstü olaylar, menâkıb kitaplarının içerisinde yer almıştır. Bu eserlerin en önemlilerinden birisi de Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Velâyetnâmesi*'dir.[4] Moğol saldırılarından kaçarak Anadolu'ya sığınan göçebe Türk Oymakları'nın kendi içinde yetişen, halkın manevî, ictimaî ve siyasî hayatlarında önemli rol oynamış mürşid zatlardan olan Hacı Bektâş'ın hayatı, erkânı, kerametleri ve yolu üzerine müridleri tarafından toplanarak bir araya getirilmiş menkıbelerin yekûnü olan bu "*Velâyetnâme*", Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında yer alan menâkıbnâmeler içerisinde en bilinen ve meşhur olanıdır.

Genel olarak Allah inancı başta olmak üzere, peygamber inancı ve diğer iman esasları yanında, namaz, oruç, hac gibi ibadetler, zühd takva, ihlas gibi ahlâkî kurallardan ve tarikat içerisindeki âdâb ve arkândan bahseden *Velâyetnâme* adlı eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Eserde ayrıca Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî

---

3 Osman Eğri, ed., *Kitab-ı Dar / Alevi Bektaşi Klasikleri 3* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 23-34.

4 Hamiye Duran, ed., *Velayetname* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

olmak üzere, Ahmed Yesevî, Lokmân-ı Perende, Ahî Evren Sultan, Kadıncık Ana, Hızır Nebî, Yûnus Emre, Taptuk Emre gibi Allah dostlarından ve kerametlerinden bahsedilmektedir.[5]

V- Erkannâme-1

Mecmua halindeki yazmaya dayalı eserin (*Erkânnâme*)[6] müellifi ya da müstensihi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Eser, Alevîliğin yazılı kaynaklarından birisidir. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. Yazma Eserler Bölümü no: 24'de "Tasavvuf Risalesi" ismiyle yer almaktadır. Edinilen bilgilere göre yazmanın XIX. yüzyılda istinsah edildiği vurgulanmaktadır. Yazma elli sekiz varak olup, aharlı beyaz kâğıda yazılmış on üç satırlı, harekeli nesih bir yazıdan müteşekkil dört risaleden oluşmaktadır.

Birinci risale Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye olan nasihatleri ile başlamış ve Şeyh Safîyüddin Erdebilî ile oğlu Şeyh Sadreddin Mûsâ arasında geçen diyaloglarla devam etmiştir. Bu konuşmalarda taliplik, müritlik, edeb, erkân, sufilik, halka sohbeti, evliyanın on iki buyruğu, talibin şeyhini ziyaret etmesi gibi konular yer almıştır. İkinci risale ise, talibi (tarikat ehlini) bilgilendirmek maksadıyla sorular sorulmakta ve bu sorulara cevaplar verilmektedir. Üçüncü risalede ise tarikata girme usulü, talibin mürşidine nasıl hizmet edeceği gibi konular anlatılmaktadır. Son risale ise *Şeyh Safî Menâkıbı* ismini taşımakta ve risalede "Tac" ile ilgili otuza yakın konu, ayetler delil getirilerek işlenmektedir. Daha sonra Hz. Ali ile İmam Cafer "Üveysîlik"[7] tarzında konuşturularak ve talib- mürebbi ilişkisi anlatılmaktadır.

VI- Dâstân-ı İbrâhîmEdhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun

Bir diğer klasik eser olan *"Dâstân-ı İbrâhîmEdhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun"*[8] adlı eserde ismi geçen İbrahim b. Edhem Arap kökenli zengin bir ailenin çocuğu iken zühd hayatını tercih etmiş bir mutasavvıftır. 162/ 779 yılında

---

5 Duran, *Velayetname*, 13-55.

6 Doğan Kaplan, ed., *Erkanname-1* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

7 Mutasavvıflar arasında Hz. Peygamber ile bizzat görüşemeden Yemen'de çobanlık yaparken İslâm'ı duyup Müslüman olan, Üveys el-Karanî'ninmânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edildiği kabul edilmektedir. Bu şekilde manevî irtibat kurarak bir şeyhe pire bağlananlara Üveysî, bu metoda da Üveysîlik denir. Üveysîliğin İslâm'dan önce de mevcut olduğu zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Necdet Tosun, "Üveysîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42 (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 400.

8 M. Mahfuz Söylemez, ed., *Dastan-ı İbrahim Edhem Dastan-ı Fatıma Dastan-ı Hatun* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

Bizanslılara karşı yapılan bir savaşta şehit olan İbrahim Edhem zühd ve takvası yanında ilmiyle de şöhret kazanmıştır. Henüz hayatta iken ünü her tarafa yayılmış olan İbrahim b. Edhem, kurduğu sohbet ve ilim halkalarında talebeleri ile dostlarına dersler verirken, kendisine yöneltilen sorulara yazdığı cevaplarla çok geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Hz. Peygamber vefat edince babasının acılarına dayanamayan Hz. Fatıma'nın acısını ve Hz. Peygamber'den altı ay sonra kendisine kavuşmasını anlatan *Dâstân-ı Fâtıma* eserin ikinci başlığını taşımaktadır. Metindeki son hikâye ise yine Türk edebiyatında bilinen *Dâstân-ı Hâtun*'dur. Bu kıssalar Türk halkının tasavvufî hikâyelere gösterdiği ilgiyi anlatması açısından büyük önem arz etmektedir.

VII- Kitâb-ı Cabbâr Kulu

Kaynaklarda Cabbâr Kulu'nun[9] hayatı ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir. O'nun hayatı ile ilgili sadece *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*'nda geçen bilgiler mevcuttur. Cabbâr Kulu (el-Cabbâr) Allah'ın kulu anlamı gelmektedir. Esere göre Cabbâr Kulu'nun Allah'a duyduğu sevgi, aşk ve bağlılığa bir işaret olarak bu ismi kendisine uygun görmüştür. Cabbâr Kulu, Üveysî-Bektâşî bir dervriştir. *Kitâb-ı Cabbâr Kulu* adlı klasik eser, inanç (Allah'a iman, peygamberlere iman, ahirete iman vb.), ibadet ve ahlakla birlikte, en fazla âdâb ve erkân konularına yer verilmiştir. Dört kapı kırk makam, velâyet (mürşitlik), dervişlik, sohbet, zikir, tevhid okuma, semah dönme, şeriat, tarikat, marifet hakikat gibi tasavvuf ıstılahlarının tanım ve açıklamaları yanında karşılaştırmaları yapılmıştır.

VIII- Hızırnâme

Hızırnâme'nin[10] müellifi es-Seyyid Ali-zâde Hasan b. Müslim hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. *Hızırnâme*'nin telif yeri olan Öz kazasının Amasya'ya bağlı olmasından dolayı müellifin sadece Amasya'da yaşadığını söyleyebiliriz. İçerik bakımından buyruklara benzeyen *Hızırnâme*'nin pek çok nüshası bulunmaktadır. Alevî-Bektâşî geleneğindeki cem âyini, erkân ve ritüellerini tam olarak aktaran *Hızırnâme*'deki konular genel olarak şöyledir: Dört kapı kırk makam, musahiplik, yol ve erkânı, mürebbi, kurban, tercemân kavramları, ikrar

[9] Osman Eğri, ed., *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 2. Bs (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).
[10] Seyyid Alizade Hasan b Müslüm, *Hızırname*, ed. Baki Yaşa Altınok (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007).

vermek, erkân çalmak, gülbank okumak, on iki imam, on yedi kemerbest, dâra durmak, tecella, tevella vb. kavramlardır.

IX- İlm-i Câvidân

İlm-i Câvidân,[11] Vîrânî Baba'ya aittir. Vîrânî Baba'nın nerede ve hangi tarihte doğduğu, nerede ve hangi tarihte öldüğü hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Âşık Vîrânî, Nesîmî, Hatâyî, Fuzûlî, Kul Himmet, Yemînî ve Pir Sultan Abdal ile birlikte Alevî-Bektâşîler tarafından yedi ulu ozandan biri sayılmaktadır.

Çok sayıda nüshası bulunduğu bilinen *İlm-i Câvidân*, diğer klasik eserlerde olduğu gibi genel olarak inanç konuları, ibadet ve ahlak esasları, âdâb-erkân, dört kapı kırk makam gibi tasavvufî konular, Ali-Ehl-i Beyt sevgisi gibi konuları ihtiva etmektedir. Vîrânî Baba, taliblere aşkın haberini vermeye çalışmakta ve âşıkların hallerini öğretmektedir. Eserinde taliblere Hakk'a kavuşma yollarını açıklayan Vîrânî, sevdirici ve inandırıcı bir üslupla Hak Muhammed Ali'yi bilebilmek için bir mürşide bağlanmak gerektiğini ifade etmektedir.[12]

X- Dil-güşâ

Dil-Güşâ[13] adlı eserin Kaygusuz Abdal'a ait olduğu ifade edilir. Nazım ve nesir karışımı olan bu eser bazı tasavvufî hakikatleri mesnevî nazım türünde ihtiva etmektedir. İfade tarzı, sade ve açıktır. *Dül-Güşâ* baştan sona bir nasihat-nâme özelliği taşımaktadır. Zaman zaman tahkiyeye (hikâye biçiminde aktarmak) başvurularak tamamen bilgileme tavrı sergilenmiştir. Kaygusuz Abdal hemen hemen her cümlesini bir ayet-i kerime ya da bir hadis ile süslemiştir. Eserde zaman zaman alegorik (herhangi bir görüntü, yaşantı veya bir davranışı söz ile canlandırıp anlatma sanatı) bir anlatım sergilenmektedir. Çeşitli bilgi ve tasavvufî mefhumlar birtakım benzetme ve mecaz unsurlarla aktarılmıştır. *Dil-Güşâ*'da vahdet-i vücûd anlayışını hatırlatan kayıtlara rastlamak mümkündür. İnsanlara dünya malına kapılmaması ve kendilerini çok iyi tanımaları tavsiye edilmektedir. "Nefsini bilen Rabbini bilir" ifadesindeki "nefis" kelimesini kendi zamanına kadar hiç kimsenin

---

11 Osman Eğri, ed., *İlm-i Cavidan* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008).

12 Eğri, *İlm-i Cavidan*.

13 Kaygusuz Abdal, *Dil-Güşa Alevi Bektaşi Klasikleri*, ed. Abdurrahman Güzel (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009)

tam olarak anlayıp açıklamadığını söyleyen Kaygusuz, *Dil-Güşâ*'da daha çok nefis üzerinde durmaktadır.

XI- Saraynâme

Saraynâme[14] adlı eserin Kaygusuz Abdal'a ait olduğu ifade edilir. Farklı nüshaları bulunan *Sarayname*'nin Kaygusuz'un kendi elinden çıkmış bir nüshasına şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Mevcut yazmaların ise en eskileri, Gevhernâme'yi içine alan, h. 895/ m. 1489 tarihli Topkapı Sarayı'ndaki Mecmû'a-i Latife ile h. 907/ m. 1501 tarihli Marburg nüshasıdır[15]

Kaygusuz Abdal, dünyanın bir saray olduğunu ve bu sarayın da mutlaka bir padişahının olacağını, insanın dünyaya gelmedeki asıl amacının dünya ve ahireti unutmadan *"Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için"* çalışması olduğunu dile getirerek, Allah Teâlâ'ya ibadet etmenin ve Allah'ı tanımanın faziletlerini alegorik (sözle resim çizme) bir tarzda manzum ve mensur olarak ifade etmektedir.

XII- Fütüvvetnâme-i Tarikat.

Fütüvvet, Horasan'dan Selçuklular kanalıyla Anadolu'ya gelmiş tasavvuf ve mesleğin birlikte ifa edilmesi suretiyle bölgenin tasavvuf ile İslamlaşması, İslam'ın perçinlenmesi hedeflenmiştir. Türk beylikleri döneminde Anadolu'da "ahilik teşkilatı" halini almış ve Osmanlı'nın kuruluş öncesi ve ilk döneminde ciddi etkili olmuştur. Fütüvvetnameler ise fütüvvet kurumunun ve teşkilat mensuplarının uyması gereken kurallardan ve yaşayış biçimlerinden söz eden el kitapları olarak tanımlanabilir. Bu tür eserlerin kendilerine ait özel adları olsa bile çok defa esas isimleri unutulmakta ve kısaca "fütüvvetnâme" olarak zikredilmektedirler. Fütüvvetnâmelerin bazılarının müelliflerin belli olduğu halde bazılarının müellifleri bilinmemektedir. *Fütüvvetnâme-i Tarikat,*[16] Bursa'da kadılık vazifesi yapan Seyyid Muhammed b. SeyyidAlâuddinRadavî'ye aittir. Eser Radavî'nin 931/ 1524 yıllarının başlarında yazmış olduğu *"Mitâhu'd-Dekâyık fi Beyâni'l-Fütüvveve'l-Hakâyık"* isimli Fütüvvetnâme'sidir. Fütüvvetnâme-i Kebîr olarak da bilinmektedir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Aslına en yakın nüsha olarak

[14] Kaygusuz Abdal, *Sarayname Alevi Bektaşi Klasikleri*, ed. Abdurrahman Güzel (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).

[15] Abdal, *Sarayname*, 85.

[16] Abdulgani Muhammed İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname-i Tarikat,* ed. Osman Aydınlı (Ankara: TDV Yayınları, 2011).

bilinen TDK Ktp. A/332 numarada kayıtlı mecmuanın 152-266 sayfaları arasındaki nüshasıdır.

XIII- Muhammed bin Hanefiyye Cengi

Yazarı ve yazıldığı dönem tam olarak bilinmemektedir. *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*[17] adlı eserin asıl nüshası Karaköy/Gümüşhacıköy'de Durmuş Topal Dede'ye ait özel kütüphanede bulunmaktadır. h. 1309 yılında Yumurta oğlu Ali b. Hüseyin tarafından istinsâh edilen bu Cenknâme, 15 satır halinde kaleme alınmıştır.

Hz. Ali'nin Havle b. Ca'fer el-Hanefiyye'den doğan oğlu Muhammed b. Hanefiyye kahramanlıklarıyla şöhret bulmuş bir şahsiyettir. Dönemin siyasetinden daima uzak durmuş, ancak bazı art niyetli kişiler yüzünden ister istemez kendini siyasetin içinde bulmuştur. Cemel ve Sıffin savaşlarında babasının sancağını taşımıştır. Hanefiyye devrin büyük âlimleri arasında yer almaktadır. Yüksek ahlak, zühd ve takva sahibi, haramlardan ve şüpheli şeylerden daima kaçan ihlaslı bir mümin idi. Türk edebiyatında Muhammed b. Hanefiyye'ye atfedilen birçok cenknâme bulunmaktadır. Bu çeşit eser ve cenknâmelerde anlatılanlar gerçek tarihle bire bir örtüşmesede Türk halkının bu değerli soya verdiği kıymeti göstermesi açısından bu eserler, geçmişte tekke ve dergâhlarda, köy odalarında, gece sohbetlerinde okunur, bu şekilde o kutlu ailenin anılması ve topluma dinî-tarihî bilgiler verilerek kahramanlık duyguları harekete geçirilmesi amaçlanırdı.[18]

XIV- Şeyh Safî Buyruğu

Buyruklar hiç şüphesiz Alevi-Bektaşi geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. Alevi-Bektaşilikte Yolun/Öğretinin günümüze değin aktarılabilmesini mümkün kılan ve bugüne de anlaşılabilmesi noktasında ışık tutan buyruklar oldukça ehemmiyetlidir. "*Şeyh Safî Buyruğu*"[19] adlı eser Buyruk türlerinden Şeyh Safi Buyruklarının bilinen en eski nüshalarından olan 17. yüzyıla ait, Konya

---

[17] Anadolu Halk Klasikleri Serisi 13, Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi 13, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*, Anonim, haz. Ceyhun Ünlüer (Ankara: TDV Yayınları, 2010)

[18] Ünlüer, Giriş, *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 15-16; Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 537-539.

[19] Anadolu Halk Klasikleri Serisi 15, Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi 15, *Şeyh Safî Buyruğu*, Şeyh Seyyid Safî, haz. Doğan Kaplan (Ankara: TDV Yayınları, 2015)

Mevlâna Müzesindeki nüshanın mukayeseli olarak yayımıdır. Eserin tam ismi *Kitâb-ı Mekakib-ı Şerif Kutbu'l Arifin Hazreti Şeyh Seyyid Safi*'dir.

Şeyh Safi Buyruğu'nda buyruğun kökeni ve nasıl meydana geldiği, yolun esaslarının soru-cevap şeklinde taliplere öğretilmesi, tarikata giriş erkanı, müsahiplik kavramı ve müsahip tutmanın önemi, üç sünnet ve yedi farz anlayışı, on yedi erkan ve taliplere yazılan mektuplar yer almakta ve anlatılmaktadır[20].

Bu eserler dışında İmam Cafer Buyrukları, Alevîliğin yedi ulu ozanı sayılan Seyyid Nesîmî, Şah İsmail Hatâyî, Fuzûlî, Yemînî, Vîrânî, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'in nefes ve deyişleri araştırmada yararlanılan temel eserlerdendir. Bunların yanı sıra bilimsel araştırma yapmış akademisyen ve araştırmacıların Alevîlik-Bekâşîlik ile ilgili eserleri, konu ile ilgili saha araştırmaları, doktora ve yüksek lisans tezleri ile makale türü yazılar da aynı şekilde araştırmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Alevîlik-Bektâşîlik üzerine yazılan kitap, makale, tez vb. araştırmaların sayılarının az olmamasına rağmen merkeze Alevi geleneğinde ahiret inancını alan araştırma ve eser yok denecek kadar azdır. Aleviliği konu edinen ve bu konuya dair araştırma yapan ve bilimsel eser ortaya koyan araştırmacılar genellikle Alevîliği bir yönüyle incelemiş ancak diğer yönlerini ihmal etmiştir. Alevi-Bektaşi geleneğini genel çerçevede inceleyen eser ve çalışmalar ise tali konulara bazen hiç girmemiş bazen ise bu tali konuların içeriğini alakası nispetinde incelemiştir. Ayrıca Alevîliğin yazılı ve sözlü kültürel kaynakları ile pratikte var olan inançları arasındaki büyük ve bariz farklar, araştırmacıların bazen konunun diğer yönlerine karşı susmasına ya da fazla irdeleyememesine sebep olmuştur.

Aleviliğe dair bazı çalışmalar da farklı disiplinlerin bünyesinde yer almış ve konuya çatısı aldında inceleme yaptığı disiplinin alakası miktarınca değinmiştir.

Alevîlik hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalarda "*Alevi-Bektaşilerde Ahiret İnancı*"meselesinin çok yüzeysel bir şekilde işlendiği gözlemlenmektedir. Mesela, Fığlalı'nın, *"Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik"*adlı eserinde "Ahiret" konusu "*İman Esasları*" başlığı altında sadece iki sayfada ve "zerre kadar iyiliğin

[20] Kaplan, Giriş, *Şeyh Safî Buyruğu*, 19-23

ve zerre kadar kötülüğün karşılıksız kalmayacağı" ayetinden iktibasla işlenmiş klasik eserlere ise hiç atıf yapılmamıştır.[21]

İlyas Üzüm'ün *"Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik"* adlı eserinde ise Alevi geleneği genel hatlarıyla incelenmiş ve konumuz "*İnançlar*" başlığı altında iman esasları zikredilirken birkaç sayfada işlenmiştir. İslam öncesi inanışların ve diğer dinlerle olan etkileşimin Alevi geleneğinin ahiret inancı üzerindeki etkilerine değinilmiştir. "*Tenasuh ve don değiştirme*" inanışlarının varlığından bahsedilmiştir.[22] Ayrıca Üzüm'ün "*Günümüz Bulgaristan Aleviliği*" adlı diğer kitabında da "*Ölüm Sonrası Hayat"* başlığı altında beş altı sayfada yer bulabilmiştr. Bölge halkının ahiret inacı bakışını teferruata girmeyecek şekilde incelemiş yani bölgesel ve sığ kalmıştır.[23]

Ahmet Yaşar Ocak'ın "*Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*" adlı çalışmada Eski Türkler, Moğollar ve diğer bazı Orta Asya Kavimlerinde olan "İntermezzo" yani kemiklerden dirilme (kemik kültü) meselesinden bahsedilmiş ve bu inancın, buyruklarda benzerlerinin geçtiği anlatılmıştır. Bu inancın Alevi-Bektaşi geleneğindeki tenasüh ve haşir telakkilerine temel teşkil ettiğini anlatılmıştır. Ayrıca don değiştirme "Metamorfoz" yani beden (şekil) değiştirme meselesinden bahsedilmiş ve bu inancın Şamanizm menşeli olduğundan ve türkler eliyle anadoluya kadar geldiğinden bahsedilmiştir Bunun dışında ahiret konusu işlenmemiştir.[24]

Özcan Güngör'ün "*Araf'taki Kimlik: Alevi/Bektaşilik*" isimli çalışma ise Alevi-Bektaşi geleneğine dair düşünceler, sorular ve sorunlar istatistiksel olarak incelenmiştir. Anket tarzı bu çalışmada katılımcılara "Ahiret inancına dair tutumunuz nedir?" ve "Hz. Ali ve Hünkâr Hacı Bektaşi Veli'nin ilişkisi (don değiştirme) hakkında ne düşünüyorsunuz?" soruları sorulmuş ve alınan cevaplar işlenmiştir. Bu çalışmada da konumuza dair başkaca bilgi yer almamaktadır.[25]

---

[21] Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994), 284-286.

[22] İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2013), 142-148.

[23] İlyas Üzüm, *Günümüz Bulgaristan Alevîği* (İstanbul: Horasan Yayınları, 2006).

[24] Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 170-174, 206-226.

[25] Özcan Güngör, *Araf'taki Kimlik: Alevi/Bektaşilik* (Ankara: Akasya Kitap, 2007), 182-188.

Mustafa Keskin'nin "*Kentleşme Sürecinde Alevilik Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler-Elâzığ Örneği*" isimli çalışmada konu yaklaşık dört sayfada "İnanç Boyutu ile İlgili Bulgular" başlığı altında ahiret gününe iman meselesi işlenmiştir. Katılımcıların okur-yazarlık durumun da göz önünde bulundurulduğu anket niteliğindeki bu çalışma ve veriler konumuza ışık tutmakla birlikte yetersiz kalmaktadır.[26]

Yine Mustafa Keskin'ine ait "*Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm ile İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)"* adlı makalede ölüm öncesi, ölüm esnası, ölüm sonrası ritüeller gibi meseleler işlenmiş fakat ahiret hayatına dair meseleler yer almamıştır. Ayrıca çalışma Alevi-Bektaşi geleneğinin geneline şamil bir çalışam olmayıp bir köy ve bu köy halkının durumunu gösterir bir çalıma olmuştur.[27]

Bölgesel nitelik arzeden bir başka makale ise Aslı.Büyükokutan'a aittir. "*Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler*" adlı makalede ölüm öncesi, ölüm esnası inanışlar, ölüm sonrası ritüeller gibi meseleler işlenmiştir. Yakınını kaybedelerin yapacağı meseleler işlenmiş, mezar taşı gibi meselelerin bile işlenmiş ancak ahiret hayatı ve ahirete tealluk eden meseleler makalede yer almamıştır[28]

Metin Kılıç'a ait "*Vezirköprü ilçesi Güldere ve İmircik köylerindeki Alevî vatandaşlarımızın dinî inanç ve yaşayışları"* isimli Yüksek lisans çalışmasında ölümden sonraki hayat ve ahiret inancı iki üç sayfada işlenmiştir.[29] "*Hacıbektaş İlçesindeki Alevîlerin İnanç Esasları ve Dinî Uygulamaları"* isimli Aidar Zeınelov'a ait diğer bir Yüksek lisans çalışması daha mevcut olup bu çalışmada da ahiret inancı yaklaşık üç sayfada işlenmiştir. Çalışmamızda kullandığımız her iki tez de hem bölgesel hem de yüzeysel kalmıştır.[30]

---

26 Mustafa Keskin, *Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler-Elâzığ Örneği* (İstanbul: Kıvılcım Ajans, 2009), 107-111.

27 Mustafa Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (01 Aralık 2003): 115-130.

28 Aslı Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 21 (01 Nisan 2007): 1-86.

29 Metin Kılıç, *Vezirköprü ilçesi Güldere ve İmircik köylerindeki Alevî vatandaşlarımızın dinî inanç ve yaşayışları* (Yüksek lisans, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 29-31.

30 Aidar Zeinelov, *Hacıbektaş ilçesindeki Alevîlerin inanç esasları ve dinî uygulamaları* (Yüksek lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 63-65.

Murat Çetin'e ait "*Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları (Gölyaka Örneği)*" adlı anket niteliği de taşıyan Yüksek lisans çalışmasında katılımcılara: haşre, cennet ve cehennemin varlığına, ruh göçüne, don değiştirme ile ilgili anlatılanlara ve tenasühün sıradan insanlar için de geçerli olup olmadığına dair sorular sorulmuştur. Yaklaşık beş sayfalık kısmında *"ahiret inancı"* işlenen bu tez, çalışmamızın verileri arasında yer almış olmakla beraber bizim konumuz açısından bölgesel ve yüzeysel bir nitelik arzetmektedir.

Talip Tuğrul'a ait "*Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarısaltık Ocağı Örneği)*" adlı Yüksek lisans çalışmasında ruh göçü, don değiştirme, mehdi inacı ve cenaze kaldırma meseleri yaklaşık sekiz sayfada işlenmiştir. Bölgesel nitelik arzeden bu çalışmada ahirete imanise "kıyamet, hesap günü, cennet, cehennem ile ilgili inaçlar" başlığı altında yarım sayfada işlenmiştir.[31]

Bölgesel nitelik arzeden Ayhan Gaspak'a ait "*Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Arguvan Örneği*)" diğer bir çalışmada ise ölüm öncesi inanışlar, ölüm esnası inanışlar, ölüm esnasında yapılması gerekenler, ölüm sonrası inanışlar, ölüm sonrası yapılması gerekenler ve bunların değerlendirmesi yapılmış, bu inanışların diğer dinlerden ne kadar tesir ile geliştiği incelenmiştir.[32]

İbrahim. Arslanoğlu'a ait "*Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler*" çalışmada ise ahiret inancı, ruh göçü, cennet, cehennem ve cenaze gömme gibi konular birkaç sayfada işlenmiştir.[33]

Özcan Güngör ve Erdal Aksoy'a ait bir çalışma ise "*Sosyolojik Açıdan Alevi/Bektaşilerede Tenasuh İnancı*" isimli çalışmadır. Sadece tenasüh üzerinde durulan bu çalışmada tenasüh inancının kökeni, Alevi-Bektaşi geleneğinde nasıl ve neden yer bulduğu gibi konular her yönüyle incelenmiştir.[34]

---

31 Talip Tuğrul, *Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet (Sarı Saltık ocağı örneği)* (Yüksek lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 71-72, 93-96, 124-126.

32 Ayhan Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2016): 107-127.

33 İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 20 (2001): 33-134.

34 Özcan Güngör - Erdal Aksoy, "Sosyolojik Açıdan Alevi/BektaşileredeTenasuh İnancı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi*, 62 (2012): 249-270.

İbrahim Bozkurt'a ait "*Günümüz Alevi Dedelerinin Eserlerine Göre Alevilik*" isimli Yüksek lisans çalışmasında ise Alevilik ile ilgili genel değerlendirmeler yapılmış ahiret inancı müstakil bir başlık altında incelenmemiş, "Alevilikte Cenaze Hizmetleri" başlığ altında ölüm hainde olana yapılacaklar, kişi ölünce yapılacaklar, cenazenin yıkanması, cenazenin kefenlenmesi, helallik alınması, cenaze namazı, ölünün toprağa verilmesi ve ölüyü dardan indirme gibi konular işlenmiştir.[35]

Görüldüğü üzere kitap, makale ve tez çalışmalarında Alevi-Bektaşi geleneğinde ahiret inancı ya bölgesel olarak incelenmiş ya da müstakil bir çalışma olmamış ve çalışmanın bir bölünü teşkil etmiştir. Bu nedenle tüm bu çalışmaların ışığında kendi kaynaklarında Alevi-Bektaşi geleneğinde ahiret inancının incelenmesini ve yeni bir çalışma yapılmasını zorunlu kılmıştır.

---

[35] İbrahim Bozkurt, *Günümüz Alevi Dedelerinin Eserlerine Göre Alevilik* (Yüksek lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 82-89.

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHTEN GÜNÜMÜZE ALEVLİK-BEKTÂŞÎLİK

Çalışmanın bu bölümünde genel çerçevede Türklerin İslamlaşma sürecinde Alevî-Bektâşîliğin oluşumu ele alınacaktır. Tezin genel amacına uygun olması için detaya girilmeyecektir.

I. ALEVÎLİĞİN İSİMLENDİRİLMESİ

A. Kelime Manası

Alevi, kelimesinin aslı Arapça olup "Aleviyye" ve Aleviyyûn" şeklinde kullanılan "Alevî" kelimesinin çoğuludur. Mana itibari ile ismi mensub olan kelime aidiyet ifade etmektedir. Buna göre kelimenin manası "Ali'ye mensup", "Ali'ye ait", "Ali'nin soyundan gelenler" manasında kullanılmaktadır.[36] İslam siyasi tarihinde ise Hz. Peygamber'in vefatı ile başlayan hilafet ile ilgili tartışmalarla birlikte doğmuştur. Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan kargaşada Hz. Ali tarafında olanlar için "Aleviyye" veya "Şiatü Ali" denilmiş, bu görüşün karşısında olanlara da "el-Ömeriyye", "el-Osmaniyye" ifadeleri kullanılmıştır.[37]

Alevî kelimesi tasavvufta ise takip edilen bir yolu (ekolü) ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarikatler meşruiyet sağlayabilmek için Hz. Peygamber'e dayanan bir silsile oluşturan yapılardır.[38]

[36] Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrut: Dârü Sadr, 1414/1993), 15: 83.
[37] Ahmet Yaşar Ocak, "Alevî", *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 368-369.
[38] Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, trc. Nusrettin Boelli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 36.

B. Aleviliğin Mahyeti

Bazı yazarlar birtakım argümanlardan yola çıkarak Alevîliğin bir din olduğu iddia etmişlerdir. Cenksu Üçer'in zikrettiğine göre Hasluck, Kızılbaşlık, Bektâşilik gibi akımların kendine özgü olmasından dolayı İslamiyet'ten bağımsız bir din olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Üçer, Dierl'in de aynı kanaatte olduğunu belirtmektedir.[39]

Esad Korkmaz, Alevilik üzerine yaptığı çalışmada Alevîliğin felsefi bir din olduğu görüşündedir. Müellif bu görüşünü tasdiklemek amacıyla eserini kaleme aldığını ifade etmektedir. Ona göre Alevilik bir vahiy dini olmayıp erenlerin düşünme ve akıllarını kullanarak ortaya koydukları bir dindir.[40]

Bedrî Noyan ise dinleri iki guruba ayırmış ve birinci gurubun peygamberlerin getirdiği dinler, ikinci gurubun ise bilge kişilerin öğretileri etrafında gelişen dinler olduğunu söylemiştir. Ona göre Bektaşilik ise bu iki öğretiye millî unsurlar katarak ikisini meczeden yeni bir dindir.[41]

Görüldüğü üzere bazı araştırmacılar farklı yönlerden bakarak Alevîliğin bir din olduğu görüşünü savunmaktadırlar.[42]

Alevîliğin bir mezhep olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Hatta bazı araştırmacılar nezdinde hem dindir hemde mezheptir. Bunun en açık örneği Bedri Noyan'dır. Noyan, konuyla ilgili eserinin ilk sayfalarında din olduğunu belirtmişse de ileriki sayfalarında mezhep olduğunu söylemiştir. Bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Bektaşilik, müstakil bir mezheptir. Türk'ün din anlayışıdır. Mezhep, dinde "amel" tarafıdır. Bir Müslüman, hangi mezhebe bağlı olursa olsun, elbette yine Müslüman'dır."[43]

Bedri Noyan'ın Bektaşiliği hem din olarak hemde mezhep olarak kabul etmesinde çelişki vardır. Zira aynı eserin 11. sayfasında Alevîliği bir Cafer'i mezhebi olarak kabul etmektedir.[44]

---

39 Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 43-44.
40 Esat Korkmaz, *Anadolu Aleviliği* (İstanbul: Berfin Yayınları, 2000), 5, 10, 16-27.
41 Bedri Noyan, *Bektâşilik Alevîlik Nedir* (Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1985), 3.
42 Konunun detayları için bkz.: Üçer, Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik, 43-49.
43 Noyan, *Bektâşilik Alevîlik Nedir*, 45.
44 Noyan, *Bektâşilik Alevîlik Nedir*, 11.

Abdülbakî Gölpınarlı'nın görüşüne yer veren Cenksu Üçer, Gölpınarlı'nın Bektaşiliği batınî bir tarikat olarak kabul ettiğini ve Alevîliğin ise din veya mezhep özelliği taşıdığını ifade etmiştir.[45]

Alevilik çoğunluğa göre bir tarikat olarak kabul edilmektedir. Bir görüşün, düşüncenin ya da akımın din olduğunu kabul etmek için birçok noktada müstakil şeyler ortaya koyması gerektiğini; Aleviliğin ise çatısı altında bulunduğu İslamiyet ile temel meselelerde aynılığının çok fazla olduğunu ancak tali meselelerde diğer başka akımlar gibi farklılıklar arz ettiğini bu sebeple ayrı bir din ya da mezhep olmaktan uzak olduğunu kabul etmektedirler. Alevîliğin yapısı incelendiğinde görülecektir ki içinde bulundurduğu unsurlar tarikat yapısıyla daha fazla uyuşmaktadır. Buda Alevîliği bir tarikat olarak görenlerin görüşünün daha kuvvetli olduğunu göstermektedir.[46]

II. GENEL HATLARIYLA ALEVİLİK TARİHİ

A. Türkler ve İslamiyet

Kaynaklardan tespit edildiğine göre Türk-Arap ilişkileri İslâmiyet öncesine dayanmaktadır. Sâsânî hükümdarı Kavâd'ın (488-541) Eftalitlerin yardımı ile tahta çıktığı ve hükümdarlığı boyunca onların etkisinde kaldığı bilinmektedir.[47]

İslâmiyet öncesi Türk-Arap ilişkilerini sadece siyasî ilişkilerde değil Arap şiirinde ve hatta atasözlerinde görmek de mümkündür. Cahiliye dönemi Arap şairlerinden Hasan b. Hanzala, Nâbiğa el-Zübyânî, Avs b. Hacar ve Şammâh b. Zirâr gibi şairler şiirlerinde Türklerin kahramanlıklarına yer vermişlerdir.[48] Az da olsa bu beyitlerden anlaşılmaktadır ki Arap şairler Türklerin kahramanlıklarından korku ve hayranlıkla bahsetmektedirler.[49] Yine Arap atasözlerinde de Türklere atıf yapıldığı görülmektedir.[50]

---

[45] Alevîliğin mezhep olduğunu söyleyenlerin görüşleri için bkz.: Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 49-58.

[46] Konunun detayları için bkz.: Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 59-68.

[47] Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî Ebû Ca'fer, *Târîḫu'l-ümem ve'l-mülûk Tarîḫu'ṭ-Ṭaberî* (Amman-Riyâd: Beytül efkâru'd-Devliyye, y.y.), 883-893.

[48] Ramazan Şeşen, "Eski Araplar'a Göre Türkler", *Türkiyyat Mecmuası*, 15 (1969): 13-15.

[49] Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2015), 37.

[50] Şeşen, "Türkler", 29-30.

İslâmiyet öncesi Türk coğrafyasında çeşitli dini inanışlar vardı. Bunlar Arî dinleri[51], Sâmî dinler[52] ve mahalli Asya[53] dinleridir.[54] İslâmiyet'in gelişi ile birlikte Hz. Peygamber çeşitli rivayetlerde Türklerden bahsetmişse[55] de bu dönemde Türkler ile Araplar arasında herhangi bir münasebet olmamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra yapılan fetihler neticesinde İslâm orduları Horasan, Maveraünnehir ve Tohoristan bölgelerinde Türklerle karşılaşmış ve onlarla uzun mücadeleler yapmak durumunda kalmışlardır. Bu şehirler Hz. Ömer Döneminde fethedilse de Hz. Ömer'in şehadetinden sonra Horasan ve Tohoristan'da Müslümanlara karşı genel bir ayaklanma patlak vermiş ve bu ayaklanmalar Hz. Osman'ın ve Hz. Ali'nin hilafeti süresince de devam etmiştir. Ayrıca Müslümanlar ile Türkler arsında Kafkasya'da da çetin savaşlar bu dönemde vuku bulmuştur.[56]

Emeviler Döneminde Maveraünnehir bölgesinin fethi büyük oranda sağlanmış fakat Emevilerin fethettikleri yerlerde uyguladıkları katı ve farklı kesimlere ait olanları dışlayan politikalarından dolayı yerli halk İslâmiyet'e sıcak bakmamış ve İslamiyet'i tercih etmemiştir.[57]

Emevilerin yıkılmasından sonra iktidara gelen Abbasiler devrinde yönetim anlayışı tamamen değişmiş ve hoşgörü ortamı sağlanmıştır. Bu dönemde tebliğciler vasıtasıyla İslamiyet anlatılmış ve kısa zaman içerisinde İslamiyet'in yayılması noktasında iyi neticeler alınmaya başlanmıştır.[58] Abbasiler Döneminde Halife Mehdî-Billâh (ö. 785) İslam'ı yaymak amacıyla Soğd, Fergana, Üsrûşene, Karluk, Dokuz Oğuz (Uygurlar) vb. bölgelere İslamiyet'i anlatması için elçiler göndermiştir. Halife Me'mûn (ö. 833) Döneminde ise halktan İslâmiyet'i kabul edenler ödüllendirilmiştir.[59]

---

51 Eski Hind ve İran'ın topraklarında farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan ve bölgede yayılan Zerdüştlük, Budizm, Manihaizm, Mazdekizm, Hinduizm vb. dinlerdir.
52 Ön Asya, Orta Doğu ve Arabistan'da ortaya çıkıp dünyaya yayılan Hristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyettir.
53 Türkler arasında yaygın olan Şamanizm, Konfüçyüs vb. dinlerdir.
54 Zekeriya Kitapçı, *Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989), 57-71.
55 Rivâyetler için bakınız: Şeşen, "Türkler", 17-29.
56 Yıldız, *İslâmiyet*, 40-41.
57 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 16.
58 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 15-16.
59 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 16.

Abbasîler Döneminde Türkler, Arapların yanında 751 yılında Talas şehri yakınlarında Çin ordusuna karşı mücadele etmiş ve Çin ordusuna büyük kayıp verdirilmesinde etkili olmuşlardır.[60] Talas savaşından sonraki dönemde İslâmiyet Oğuz boyları arasında kitlesel anlamda onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başlamış, on birinci yüzyılda ise hâkim din konumuna gelmiştir.[61] Nitekim kaynaklarda belirtildiğine göre 349/960 yılında iki yüz bin çadırlık Oğuz, Karluk, Yağma ve Çiğil boylarından oluşan bir topluluğun Müslüman olduğu nakledilir.[62] Yine 435/1043 yılında yirmi bin çadırlık Türk topluluğunun İslamiyet'i kabul ettiği ve o dönemde İslâmiyet'i kabul etmeyen Türk boylarının Çin sınırındaki Tatarlar ve Hitaylar olduğu bilgisi nakledilmiştir.[63] Kaynaklarda geçen bu verilerden de anlaşılacağı üzere Türkler Talas Savaşını takiben yaklaşık üç yüz yıllık bir süreçte İslâmiyet'i kabul etmişlerdir.[64]

B. Göçebe Türklerin İslam Anlayışı

Türk toplulukları, İslâmiyet ile tanışma sürecinde sosyal yönden farklı özelliklere sahip guruplar halinde hayatlarını idame ettiriyorlardı. Türklerin içinde yaşadığı sosyal yapı yerleşik, konar-göçer denilen yarı göçebe ve göçebeler olarak ayrılmaktaydı. Haliyle fetihler sonucu şehir merkezlerinde yaşayanlara ulaşan İslâmî bilgi konar-göçer ve göçebe halka diğerlerine göre daha az bir surette ulaşmaktaydı. Bu yüzden de şehir merkezindeki halkın İslâm'ı yorumlamaları ile göçebe ve yarı göçebelerin İslam'ı yorumlamaları arasında farklar olmaktaydı. Şehir merkezinde yaşayan halk kitâbî bilgiye ulaşıp onunla amel etme fırsatını yakalıyor ve eğitimini düzenli eğitim kurumunda yaparak İslâm'ı asıl kaynağından öğreniyordu. Böylece fetihler sonrasında şehir merkezlerindeki İslâm tasavvuru olarak Sünni İslâm tasavvuru etkili oluyordu.[65]

---

60 Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târiḫ*, nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-ᶜArabî, 1417/1997), 5: 449.

61 Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 44.

62 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 8: 532.

63 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil,* 9: 520.

64 Yıldız, *Anadolu Aleviliği,* 44.

65 Yıldız, *Anadolu Aleviliği,* 45.

Öte yandan kırsal kesimde, dağlarda ve yaylalarda yaşayan göçebe halk kitâbî İslâm'dan farklı ve önemli ölçüde Alevî eğilimli Türkmen derviş ve babaların yaptığı propaganda sonucunda, daha çok İslâmiyet öncesi geleneklerinden beslenen akımlardan etkilenerek şifâhi ve mistik boyutları olan bir İslam tasavvuru etkili oluyordu.[66] Ethem Ruhî Fığlalı'nın verdiği bilgiye göre göçebe Türkler arasında yaygın olan Şamanizm'le İslâmiyet'in karması inançlar teşekkül etmiş ve Kıpçak Boylarından konar-göçer yaşayan Kazak-Kırgızlarda İslam ve Şamanizim karması bu inaçlar on sekizinci yüzyılda bile varlık göstermiştir.[67]

Hayatlarını bu şekilde idame ettiren Türkler arasında ortaya çıkan yorumlar bireysel veya aile ile kalmayıp toplumsal etkilere sahip mistik anlayışların doğmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu şekilde yaşayan guruplar Yesevilik, Vefâilik, Haydarilik ve Kalenderîlik içerisinde kendi varlıklarını göstermişlerdir.[68] Bu yapılar kısaca şöyle özetlenebilir:

Yesevilik, Ahmed Yesevî'ye (ö. 562/1166) nisbet edilen tasavvufî yorum biçimidir. Ahmed Yesevî'nin vefatından sonra tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikate Yeseviyye denildiği gibi Ahmed Yesevî'nin "Sultan" lakabına nisbetle "Sultâniyye", cehrî zikir yapmaları sebebiyle "Cehriyye" ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle "Silsile-i Meşâyih-i Türk" de denilmiştir.

Kaynaklar Ahmed Yesevî'nin ilk hocası ve şeyhi, aynı zamanda akrabası olduğu anlaşılan Arslan (Baba) Bâb'dır. Ahmed Yesevi, Türkistan'ın İslamlaşma sürecinde en çok katkı sağlayan unsurlardan biridir. Türkmenler arasında en yaygın tasavvufi harekette Yeseviyye tarikatidir. Bu sebepten dolayı da Ahmed Yesevi'ye "Pîr-i Türkistan" denilmektedir.[69] Ahmed Yesevi'nin Türkistan'da bu kadar etkili olmasının sebebi basit ve sade görüşleri ile insanlara İslamiyet'i anlatmasıdır.[70] Ahmed Yesevi'nin etrafında toplanan kitleler ona kuvvetli ve samimi bir şekilde bağlanmışlardır. Göçebe veya köylerde yaşayan Türkmenler yaşadıkları

---

66 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 45-46.
67 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 87.
68 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 23.
69 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 51.
70 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 105-106.

çevrelerdeki İslami anlayışın çok şekilci olması ve Yesevi'in sade bir dil kullanması sebebiyle ona intisab etmekteydiler.[71]

Ahmed Yesevi, sadece Allah'ın azabından ve gazabından korkutmaya dayalı bir tasavvufî anlayışı takip etmemiş olup ilahi aşka ve cezbe dayalı insana sevgi ve saygı ağırlıklı ve hoşgörülü bir tasavvufî anlayışı takip etmiştir.[72]

Vefâîlik, Ebü'l-Vefâ' Tâcü'l-ârifîn Seyyid Muhammed b. Muhammed Arîz el-Bağdâdî'nin (ö. 501/1107) kurmuş olduğu tasavvufî ekolün ismidir.[73] Anadolu'da dinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan Vefâilik göçebe Türkmen ve Kürt aşiretlerinde yayılma imkânına kavuşması, yerleşik İslâm hakkında sağlıklı bilgiye sahip bulunmadıkları tahmin edilmektedir. Ayrıca Vefaiyye tarikatında gayri Sünnî yahut İslâm dışı bazı motifler de mevcudiyyet göstermektedir.[74]

Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli'nin Vefâiyye tarikatına mensup olduğu kabul edilmektedir. Bu durum ise Vefâiyye tarikatının Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki rolünü göstermektedir. [75]

Buradan da anlaşılacağı üzere Vefâilik Anadolu'da dini yaşantının şekillenmesinde çok önemli bir etkiye sahiptir.

Dünyayı ve dünyevî değerleri önemsemeyen, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfîlere "kalender" adı verilmektedir. Bu kişilerin temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel manada "kalenderiyye" veya "kalenderîlik" adı verilmektedir.[76]

Kalenderîliğin gayr-ı İslâmi yaşayış tarzları, Müslümanlığı seçmiş yüksek tabaka mensuplarının eski yaşantılarını İslam cilası altında sürdürmek için kullanılmış ve zamanla halk arasında da yaygın bir kabul görmüştür.[77]

---

71 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 52.
72 Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 37.
73 Tahsin Yazıcı, "Haydariyye", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 347.
74 Haşim Şahin, "Vefâiyye", *Türküye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 600-603.
75 Yazıcı, "Haydariyye", 17: 348.
76 Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *Türküye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 253.
77 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler XIV-XVII Yüz Yıllar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 104-110.

Selçuklular Döneminden itibaren Anadolu'da varlığı görülen Kalenderîler'in çeşitli siyasi olaylar ve ayaklanmalarla yönetime karşı faaliyet içinde oldukları da bilinen bir gerçektir.[78] Anadolu'da başka sonuçları da görülen bu Kalenderî Hareketleri'nin en önemli yansımaları, Bektâşîlik örneğinde olduğu gibi İslâm'ın temel ibadetleri konusunda rahat bir tavır sergilemeleridir.[79]

Kutbuddîn Haydar'a (618/1221) nisbet edilen konar-göçer Türklerin ilgi gösterdiği bir diğer tarikat de Haydarîliktir.[80] Bu tarikat Kalenderîlik kökenlidir.[81] Ahmet Yaşar Ocak'ın belirttiğine göre Haydarîler, esrar içen sarhoş gezen ve sürekli şiir okuyarak şehir şehir dolaşan serseri dervişlerdir.[82] Haydariyye de kendisine benzeyen tarikatlar gibi yeryüzünden silinmiştir. Ancak bazı uygulamaları Bektâşilik içinde devam edegelmiştir.[83]

İslam dinini kabul eden göçebe veya yarı göçebe Türkler'in bir kısmı kendi İslam anlayışını oluştururken bir kısmı da Yesevilik, Vefâîlik, Kalenderîlik ve Haydârîlik gibi hareketlerin dini anlayışını benimsemiştir.[84] Bu sebeple eksik bir İslâm anlayışının teşekkül süreci hızlanmıştır.

C. Göçebe Oymakların Anadolu'ya İntikali

İslâmiyet'i benimseyen Türkler gerek yerleşik hayatı yaşıyor olsun gerek göçebe yaşasın aynı coğrafî kaderi paylaşıyorlardı. Ortaya çıkan sosyal zorunluluklar neticesinde de batıya doğru yayılmalar başlamış ve her iki kesim de bu hareketliliğe katılmış aralarındaki mesafe azalmış, makasın ağzı kapanmıştı.[85]

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren Anadolu'ya akınlar ile birlikte coğrafya tanınmış oldu. Müslüman Türkler 1015-1086 yılları arasında, Selçuklularda uygulanan fetih politikaları neticesinde Anadolu coğrafyası fethedilmeye başlanmıştır. Özellikle 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Bizans'ın doğu sınırındaki öncü kuvvetlerini oluşturan Gürcü, Ermeni ve Aphazların direnişleri süratle

---

78 Kalenderilerîlerin etkin olarak katıldıkları olaylar için bkz.: Ocak, *Kalenderîler*, 186-192.
79 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 27.
80 Yazıcı, "Haydariyye", 17: 35-36.
81 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 27.
82 Azamat, "Kalenderiyye", 24: 171.
83 Yazıcı, "Haydariyye", 17: 36.
84 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 28.
85 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 29.

kırılmış ve Erzurum, Erzincan, Malatya, Sivas, Kayseri, Konya gibi belli başlı Bizans savunma merkezleri etkisiz hale getirilmiştir. Ayrıca Malazgirt Zaferi sonrası Türkler Boğazlara ve Adalar Denizi kıyılarına kadar dayanmıştır.[86]

Selçuklu Veziri Nizamülmülk yirmi dört Oğuz Boyuna mensup kalabalık Türkmen kitleleri; Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya sevk etmiş ve onlara toprak vermiştir. Nizamülmülk'ün bu hareketi sayesinde Anadolu'daki Türkmen nüfusu hızlı bir şekilde çoğalma göstermiştir. Türkmenler de bu bölgede Orta Asya'da yaşadıkları bölgelere uyum sağlayan yerlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[87]

Bazı Türkmen boyları ise Karaçuk, Karnak, Sağnak, Sitgün, Barçınlığkent gibi şehirlerden daha iyi yurt bulmak için Anadolu'ya göç başlattıkları da bilinmektedir. Böylece Miladi dördüncü yüzyıldan başlayan akınlar ve göçler 1085/1086 yılına kadar hiç aralık vermeksizin devam etmiştir.[88]

D. Babaî İsyanı ve Babaî Hareketi

İsyanı Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyâs-ı Horasânî (ö. 637/1240) adında bir Türkmen şeyhi yönettiği için hareket onun adına izâfeten Babaîlik adıyla anılmaktadır. "Babaî" terimine ilk defa, isyanı oldukça muvacehede sunan ve hadisenin yaşandığı dönemin kaynaklardan İbn Bîbî'nin Farsça el-Evâmirü'l-ʿAlâʾiyye'sinde rastlanmaktadır.[89]

Bu ayaklanma Anadolu Alevîliğinin doğuşunda önemli bir dönüm noktasına sahiptir. Ayaklanmanın çıkmasının tek bir sebebi olmayıp çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik sebepleri vardır. Bunlar arasında şunlar zikredilebilir:

- Konar göçer Türkmenleri etkileyen toprak rejimindeki yenilikler
- Ağır vergiler
- Hayvanların otlatılması için yeterli meranın bulunamaması
- Kışlak-Yazlak olarak yer değiştirdiklerinde köylülerin tarlalarına zarar vermelerinden dolayı çıkan olaylar

---

86 Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 108-109.

87 Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 109.

88 Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, 110.

89 Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", *Türküye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 373.

- Göçebelerin kendi aralarındaki mücadeleleri
- Siyasi otoriteyi benimseyemeyip Fars kültürüne yaklaşmaları

Bu gibi sebeplerden dolayı dolup taşan halkı ayaklanmaya Baba İlyas'ın propagandalarını yürütmekte olan Baba İshak yaptığı işlerden dolayı fiili hareketin başlatıcısı olmuştur.[90]

Baba İshak 1240 yılında Kefersud'daki bütün Türkmenleri harekete geçirerek burayı işgal etmiştir. Ardından Maraş, Kâhta ve Adıyaman'ı zapt etmiştir. Önüne çıkan Selçuklu kuvvetlerini mağlup ederek Malatya'ya gelmiş burada da başarılı olup yayılmaya devam etmiştir.[91] Baba İshak tarafından tutuşturulan kıvılcım kısa sürede bütün Orta Anadolu'ya yayılmıştır. Türkmenler birçok yerde başarı elde etmişse de fazla zaman geçmeden Baba İlyas Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da kuşatılıp yakalanarak idam edilmiştir. Onun intikamını almak isteyen Baba İshak Amasya'ya gelerek beraberindeki kalabalık kuvvetlerle Konya üzerine yürümüştür. Fakat yolda Kırşehir yakınındaki Malya Ovasında Selçuklu ordusu tarafından mağlûp edilip öldürülmüştür. Türkmenlerin çoğu kılıçtan geçirilmiş, kalanlar esir edilmiş, kurtulabilenler ise sağa sola kaçıp izlerini kaybettirmişlerdir.[92]

Göçebe ve köylü Türkmen halkın ayaklanmaya katılmış olması ise ayaklanmayla ile ilgili önemli bir husustur. Diğer bir husus ise ayaklanmanın ekonomik yönden zayıf, dini hareketler bakımından çeşitli inanç ve an'anelerin izlerini taşıyan karma bir coğrafyada meydana gelmiş olmasıdır. Bu isyan hareketi Anadolu'da gayri sünnî hareketlerin ve zümrelerin temelini oluşturmuştur. Zira kaçıp kurtulan Türkmenler daha sonraki dönemde biri Bektaşilik diğeri Kızılbaşlık olmak üzere iki ekolde karşımıza çıkmaktadırlar.[93]

Hacı Bektâş-ı Veli; Asıl adı Bektaş olup muhtemelen ölümünden sonra Hacı Bektâş-ı Velî diye şöhret bulmuştur. On üçüncü yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Babaî hareketinin lideri Baba İlyâs-ı Horasânî'ni ile anılan, on dördüncü yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna tesir etmiş olan, on beşinci yüzyılda kendi adını alacak olan Bektaşîlik tarikatının teşekkülü ile anılan Hacı Bektâş-ı Velî'nin,

---

90 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 77.
91 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 33.
92 Ocak, "Babaîlik", 4: 373-374.
93 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 79-82.

devrinin kaynaklarında hemen hiçbir iz bırakmadığına bakılırsa yaşadığı dönemde yaygın bir şöhrete sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan Yeniçeri Ocağı'nın ve Bektaşîliğin pîri kabul edilmesi ve Alevî-Bektaşî kesiminde bir iman esası olan güçlü konumu onu çözümlenmesi gereken tarihî bir problem haline dönüştürmektedir. Bu durum, hakkındaki yetersiz tarihî bilgilerle menkıbelerin yarattığı çift yönlü (tarihî-menkıbevî) şahsiyetinin birbiriyle uyuşmazlığından kaynaklanmaktadır.[94]

Hacı Bektâş-ı Velî, Anadolu'ya yurt edinmek için gelen ve Şaman inancından kurtulamamış olan Müslümanların gözünde bir kahramandır. Onun gözü siyasi iktidarda olmayıp göçebe hayatını devam ettiren ve Türkmenlerden imanlı, şuurlu kendini bilen bir "Türkmen toplumu" meydana getiren bir kahramandır.[95]

Kaynaklar Hacı Bektâş-ı Velî'nin sunduğu İslâm anlayışının, İslâm fıkhının sadece sünnî kurallarıyla sınırlı olmayıp Horasan Melâmetliği'nin zühd karşıtı cezbeci karakterini yansıtan coşkulu bir karaktere sahip olduğu anlatmaktadır.[96] Yine onun sisteminde Türkmenler arasında hâlâ yaşanagelen eski İslâm öncesi dinî-mistik inançlarla karışık yarı hurafevî bir İslâm anlayışının telkin ve tâlimini de ihtiva ediyordu. Bu anlayış, tasavvufun yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüye dayanmakla beraber, aynı zamanda mühtedileri birdenbire kendi kültür çevrelerinden koparıp ürkmelerine sebebiyet vermeden eski inançlarını da kendi içerisinde değerlendiren bağdaştırmacı bir İslâm anlayışıydı.[97] Bu anlayış da gayrı Sünni bir İslâm anlayışının teşekkülünü oluşturmuştur.

Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgiye göre dönemin Anadolu'sunda Müslüman halk arasında *Ahîyân-ı Rûm, Gâzîyân-ı Rûm, Bâcîyân-ı Rûm ve Abdâlân-ı Rûm* olmak üzere dört grup vardı.[98] Bu dört grubun tek tarikat mı olduğu veya birbirlerine benzer özellikler taşıyan dört ayrı tarikat mı oldukları hususunda

---

[94] Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 14: 455; Hacı Bektâş-ı Velî'nin her iki hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 136-178; Hacı Bektâş-ı Velî'nin Menâkıbnâme'nine göre fikri kişiliği için bk.: İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik* (İstanbul: Horasan Yayınları, 2002), 30-43.

[95] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 149.

[96] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 168-178.

[97] Ocak, "Balım Sultan", 1992, 5: 456.

[98] Ahmed Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i âli Osmanî* (İstanbul: Mektebe-i Âmire, 1332/1914), 205.

ihtilaflar vardır. Ancak Abdalân-ı Rûm, Anadolu Selçukluların yıkılmasıyla ortaya çıkan ve çeşitli Türkmen beyliklerinde ve Osmanlı topraklarında görülen Abdâl ve Baba lakaplı; gazalara katılan ve müritleri ile birlikte fethedilen yerlerde zaviyeler kurarak çeşitli faaliyetlerde bulunan dervişlerdir.[99] İkinci ve üçüncü kuşaktan Babaî şeyh ve dervişleri olan Rum Abdalları Babaî akımının bir takım tasavvufî öğretilerini de içinde barındırmaktaydı.[100] Çeşitli amaçlarla Anadolu'ya gelen Abdallar kitâbî İslamiyet'ten uzak bir hayat tarzı tercih ediyorlardı.

E. Hurûfîliğin Tesiri

Hurûfîliğin temelini eski çağlardan alan ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışlara verilen isimdir. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle "hurûf" ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurûfîliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce dördüncü ve üçüncü yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-Gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı tahmin edilmektedir.[101]

Hurufîlik Anadolu'ya Fazlullah Hurûfî'nin halifeleri olan İmâduddîn Ömer Nesîmî ve Aliyyu'l-Alâ'nın faaliyetleri sonucunda girmiştir. Önceleri inançlarını korumak için Bektaşî gibi görünmüşler daha sonra da Bektâşîliğe nüfuz ederek orada varlıklarını sürdürmüştür. Hurûfîlik, Anadolu Alevîliğindeki panenteist[102] uluhiyet anlayışının yerleşmesiyle bazı harf ve sayılara birtakım manalar çıkarmak üzerinde etkili olmuştur.[103] Hurufîlik Anadolu sahasında yayılmasında en büyük pay Nesimî'ye aittir. Güçlü edebi kişiliği ve bilgi birikimi ile sosyal çevrelere kolay

---

99 Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 144.

100 Ocak, "Babaîlik", 4: 373-374.

101 Metin Aksu, "Hurûfîlik", *Türküye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 408.

102 Panenteizm: İçkin Yaratıcı anlaşıdır. Yaratılmış olanın Yaratıcıdan bir cüz olduğu fikridir.

103 Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 1-31.

yaklaşmış ve fikirlerini empoze etmiştir. Dramatik bir biçimde öldürülmesi[104] de onu halk kahramanı yapmıştır.[105]

Bu sürecin arkasından Anadolu Alevîliği üzerinde etkili olan ekol Safevilerdir. Özellikle Şii motifleri ile ortaya çıkan Safevilik, Anadolu Alevîliği'nin bugünkü halini almasında önemli ölçüde etkili olmuştur.[106] Abdülbaki Gölpınarlı, Mîr Şerîf'in Hacnâme adlı eserinde kardeşiyle birlikte Anadolu'ya gittiğini, Hurûfîliğe dair bazı kitaplarla Fazlullah'ın kitaplarını da yanında götürdüğünü nakletmesini, yine Fazlullah'ın halifelerinden şair Nesîmî'nin Hacı Bayrâm-ı Velî ile görüşmek üzere Ankara'ya gelmesini, Anadolu'da çeşitli yerleri gezmesini, halifeler yetiştirmesini, Beşâretnâme adlı eserin yazarı Refîî'nin onun önde gelen halifelerinden olmasını, Bektaşîler'in Nesîmî'yi kendilerinden saymalarını, Alevîler'in onu yedi büyük ilâhî şairden biri olarak kabul etmelerini delil göstermek suretiyle Hurûfîliğin Anadolu'da yayılmasında ve Bektaşîliği etkilemesinde Mîr Şerîf ile Nesîmî'nin rol oynamış olabileceğini iddia eder.[107]

F. Safevîlik ve Kızılbaşlık

Onbeşinci yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşanan çeşitli ayaklanmalar, Hurufîliğin etkisi devam ederken aynı asrın ikinci yarısından itibaren Şiî unsurlar da Türkmenlerin Müslümanlığına etki etmiştir. Aleviliğin tarihi açısından son derece önemli bir yere sahip olan bu dönemde "Kızılbaş" ismi kullanılmaya başlanmıştır.[108]

Safiyyüddîn-i Erdebîlî'ye (ö. 735/1334) nisbetle Safeviyye diye bilindiği gibi Erdebîlî nisbesinden dolayı Erdebîliyye diye de anılır. Azerbaycan'ın Erdebil

---

[104] Nesîmî, "Tanrı'nın insan yüzünde tecelli etmesi" ve "vücudun bütün organlarını harflerle izah" gibi fikirleri Sünnî çevrelerde tepkiyle karşılandı. Halep ulemâsı onun ulûhiyyet iddia ettiğini, görüşlerinin İslâm'a aykırı olduğunu ileri sürerek öldürülmesi için fetva verdi. Bu fetva, Memlük Sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin onayını alan saltanat nâibi Emîr Yeşbek tarafından boynu vurulup derisi yüzülmek suretiyle uygulanmıştır. A. Azmi Bilgin, "Nesîmî", *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 3-5.

[105] Üzüm, *Alevîlik,* 2002, 42.

[106] Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 91.

[107] Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri*, 28; Ayrıca bkz.: Aksu, "Hurûfîlik", 18: 408-412.

[108] Üzüm, *Alevîlik*, 43. Kızılbaşlık kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 35-53.

şehrinde kurulup buradan yayılması sebebiyle mensupları Erdebil sûfîleri şeklinde de isimlendirilmiştir.[109]

İlhanlılar Döneminde yaşamış olan Şeyh Safî, uzun araştırmalarından sonra 1276 yılında Hazar Denizi'nin güney kıyısında Gîlân'da bulunan Şeyh Zâhîd-i Gîlânî'ye mürit olmuş, onun sevgisini kazanmış ve kızı Bibi Fatma ile evlenmiştir. Şeyhinin vefatından sonra onun yerine geçen Safi, zamanla ünlenmiş ve tarikatına teveccühler artmıştır.[110]

Tarihsel süreçte Alevilik ile ilgili olarak Sefevî etkisi göz ardı edilmemesi gereken önemli bir konudur. Anadolu Aleviliğinin en son etkileyeni olmakla birlikte en önemli etkiye sahip etkenlerden biridir.[111]

Şeyh Sâfi'nin kurmuş olduğu tarikat sünni nitelikteyken Hoca Ali'den itibaren Şiî temayüller içine girmiştir. Hz. Ali ve Ehlibeyt'e duyulan muhabbetin ve Şiî âlimlerin yoğun çalışmaları bu işin en önemli etkeni olduğu düşünülmektedir.[112] Hoca Ali'den sonra yerine oğlu İbrahim geçmiş, onun vefatından sonra oğlu Cüneyd tarikatın başına geçmiştir.[113]

Cüneyd tarikatta çeşitli değişiklikler yapmış ve tarikat onun döneminde tamamen Şiî eğilimine girmiştir. Ayrıca Şeyh Cüneyd post kavgaları sebebiyle müritlerini de yanına alarak Anadolu'ya gelmiştir.[114] Anadolu'da, özellikle köylü Türkmenler tarafından sevgiyle karşılanan Şeyh Cüneyd; Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi şehirlerden birinde yerleşmek istemiş fakat isteği Osmanlı sultanı tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Karamonoğullarına sığınmış oradan Toroslara, ordan da Suriye'ye son olarak ise Canik bölgesine gitmiştir. Ayrıca Şeyh Cüneyd Trabzon Pontus Rum Devleti'ni ele geçirerek bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamış, başarısız olması üzerine Akkoyunlular'a sığınmıştır. Akkoyunlu

---

[109] Reşat Öngören, "Safeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 460.

[110] Üzüm, *Alevîlik*, 43.

[111] Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1967), 10: 53.

[112] Üzüm, *Alevîlik*, 2002, 44-45.

[113] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 163.

[114] Şeyh Cüneyd, Anadolu'da Sivas'a gelmiş ve II. Murad' bir elçi gönderip buraya yerleşmek istediğini bildirmiştir. Fakat sultan bunun siyasi amaçlar çerçevesinde değerlendirmiş ve "Bir tahtta iki padişah olmaz" diyerek bu talebi siyasi bir dille ret etmiştir. M. Halil Yinanç, "Cüneyd", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977), 3: 243.

hükümdarı Uzun Hasan ile iyi ilişkiler kurmuş ve Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Beğüm ile evlenmek suretiyle Akkoyunlularla akrabalık ilişkisi kurmuştur.[115]

Şeyh Cüneyd'in vefatından sonraki süreçte Uzun Hasan Erdebil'i ele geçirmiş ve Safevî postuna yeğeni Haydar'ı oturmuştur.[116]

Şeyh Cüneyd'in vefatından bir ay sonra Âmid'de dünyaya gelen Haydar'ın, ismi Şiî gelenekte "aslan" manasına gelmektedir. Çocukluk yıllarını Uzun Hasan'ın himayesinde geçiren Haydar dokuz yaşına geldiğinde Erdebil'e gönderilmiş ve orada amcası Câfer tarafından yetiştirilmiş ve Safevî tarikatına şeyh olmuştur.[117] Posta oturduktan sonra babasının yolunu takip emiş ve çeşitli siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunmuştur. Savaşmayı çok seven Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Halime Begüm ile evlenmiş, bundan dolayı şöhretini daha da artırmıştır.[118]

Peş peşe Kafkasya'ya çeşitli seferler düzenlemiş ve başarılar elde etmiştir. Babasının intikamını almak üzere Şirvan ülkesine sefer yapan Haydar, iyi bir mücadele ortaya koymasına rağmen Şirvan Hükümdarı Ferruh Yesâr kuvvetleri tarafından öldürülmüş, adamları yenilgiye uğratılmıştır.[119]

İyi bir lider olduğu gibi iyi bir silah ustası olan Haydar Safevîliğe çeşitli unsurların girmesinde etkili olan bir isimdir. Özellikle dervişlerine giydirdiği entariler ve on iki dilimli tacın dilimlerinin adedi Şiî imamların sayısı adedince olduğundan dolayı kendisine Şiî denilmiştir. Ayrıca bazı müridleri tarafından kendisine ilahlık atfedilmiştir.[120]

Şeyh Haydar'ın müridlerinin başına taktırdığı on iki dilimli kırmızı serpuş sebebiyle müntesiplerine "Kızılbaş" denilmiştir. Bundan sonra ki süreçte bu kıyafet Erdebil tekkesinin müntesiplerini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca bu kullanım Şah İsmail döneminde oldukça yaygınlık kazanmıştır.[121]

---

115 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 93.
116 Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 164.
117 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 46-47.
118 Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 165.
119 İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 549.
120 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 47-48; Üzüm, "Kızılbaş", 25: 546-548.
121 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 94.

Şah İsmail tarafından on altıncı asrın başında kurulan Safevî devletinin asıl kökeni Şeyh Safiyuddîn el-Erdebilî'dir. Şeyh Safi tarafından sünnî men'şeli kurulan tarikat sonraki süreçte içine Şiî unsurları almış ve Şah İsmail tarafından Şiî militanlığına dönüşmüştür.[122] Tarikatın kurucusu Şeyh Safî, Halvetiyye tarikatının kurucusu Şeyh Zahid Gîlanî'nin yanında yetişmiş ve ondan halifelik almıştır.[123]

Şeyh Haydar'ın yeğeni olan Şah İsmail'in, Abisi olan Şeyh Ali'nin ölümü üzerine henüz 6-7 yaşlarında iken başına "On iki Dilimli Haydarî Tac" giydirilmiş[124] ve müntesipleri tarafından İsmâil Erdebil'e götürülüp gizlemiştir. Fakat Akkoyunlu takibi devam etmesi üzerine bu defa Gîlân'a kaçırılıp bölgenin ileri gelenlerinden Şemseddin Muhammed b. Yahyâ el-Lâhîcî'ye emanet edilmiştir. İsmâil burada geçirdiği sekiz yıl müddetince Şemseddin el-Lâhîcî'den Kur'an, kelâm ve hadis dersleri alıp; Şiîliğin esaslarını öğrenmiştir.[125]

Gilan'da eğitimi devam ederken uygun vaktin geldiğini düşünen müritler onu alıp Erdebil'e kadar gelmişlerdir. İsmail, Erdebil'den sonra müritlerinin yoğun olduğu Anadolu'ya yönelmiş ve Erzincan'a kadar gelmiştir. Erzincan'da yedi bin silahlı askerle babası ve dedesininin intikamını almak üzere Şirvanlılara karşı harekete geçmiş, Karabağ civarında kendisine yedi bin asker daha katılmış, meydana gelen savaşta Şirvanlılar ve Akkoyunlular yenilmiştir. 1501 yılında Akkoyunluların başkenti Tebriz'e gelmiş ve burada törenle tacını giymiştir. Böylece İsmail hem şeyh hem de şah unvanını almış ve devletin resmi mezhebi olarak İmamiyye'yi[126] ilan etmiştir.[127]

Osmanlı Padişahı II. Bayezid, Şah İsmâil'in Akkoyunluları yenilgiye uğratarak Tebriz'e hâkim olup tahta çıkması üzerine ona elçiler göndererek tebrik etmiş, ancak Şah İsmâil'in Anadolu topraklarına olan ilgisi sürmüştür. Şah İsmail

---

[122] Yazıcı, "Safevîler", 10: 453.

[123] Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 91.

[124] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 166.

[125] Yazıcı, "Safevîler", 10: 451-455.

[126] Şah İsmail, İmmamiyye'yi resmi mezhep olarak ilan etmesinden sonra dini alanlarda bazı yeni uygulamalar yapmıştır. Bu değişiklikler günümüze kadar varlıklarını korumaktadırlar. Bu değişikliklerden bazıları şu şekildedir. Ezan Hz. Muhammed'in (s.a.v) belirlediği gibi okunurken Şah İsmail ezanda bazı değişiklikler yapmıştır. Şöyle ki "eşhedü enne Muhammed'en Resulullah" söylendikten sonra "eşhedü enne Aliyyün veliyyullah" ibaresini ekletmiş. Yine Hayya ale'l-Felâh" ibaresinden sonraya ise "Hayya alâ hayri'l-Amel" ibarelerini ekletmiştir. Ayrıca on iki imam adına hutbe okuyup, ilk üç halifeye lanet okunması uygulamalarını başlatmıştır. Şah İsmail'in sünni cami ve zaviyelerine de menfi bir takındığı bilinmektedir. Yazıcı, "Safevîler", 10: 54.

[127] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 166-167.

1512'de Nûr Ali Halîfe Rûmlu kızılbaş Türkmenler'i Safevîler'e bağlamak amacıyla Anadolu'ya göndermiştir. Tokat yakınlarında bir Osmanlı birliğini yenilgiye uğratan Nûr Ali Halîfe, burada Şah İsmail adına sikke kestirmiştir. Bu arada Yavuz Sultan Selim babasına karşı mücadele ederek tahta geçmiş buna tepki gösteren Şehzade Ahmed'in oğlu Murad adamlarıyla birlikte Safevîler'e sığınmıştır. Şah İsmâil ona Fars eyaletinde timarlar vermişse de genç şehzade İsfahan yakınlarında vefat etmiştir. Öte yandan Diyarbekir Hâkimi Muhammed Han Ustaclu, Memlük ve Dulkadir kuvvetlerine karşı kazanılan küçük başarılarla yetinmeyerek Yavuz Sultan Selim'e hakaret içeren bir mektup göndermesi sonucunda Osmanlı- Safevi mücadelelerinin başlamasına sebep olmuştur.[128]

Yavuz Sultan Selim, öncelikli olarak Anadolu'daki Kızılbaşların harekete geçme ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve onlara karşı tedbir almış, daha sonra büyük bir ordu ile İran'a sefere çıkmıştır. Hoy yakınlarındaki Çaldıran Ovası'nda 1514 yılında yapılan savaşta Safevîler yenilmiştir. Şah İsmâil savaş meydanını terk edip Dergezîn'e çekilmiş, Kızılbaş reislerinin pek çoğu savaş meydanında öldürülmüştür. Yavuz Sultan Selim Tebriz'e girip bir hafta kaldıktan sonra Amasya'ya geçmiştir. Ayrıca Tebriz'de bulunan sanatkârların büyük kısmını İstanbul'a yollamıştır. Ardından Kemah, Harput ve Diyarbekir Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Çaldıran mağlûbiyeti en önemli sonuçlarından biri Şah İsmâil'in yenilmezliği inancının zarar görmüş olmasıdır.[129]

Çaldıran Savaşı öncesi toprakları Fırat Nehri'nin kıyılarına kadar uzanan Safevî Devleti savaş hezimeti sonucunda Osmanlı Devleti'ne elçiler gönderip barış tekliflerinde bulunsa da Yavuz Sultan Selim tarafından bu isteği reddedilmiştir. Fakat iki devlet arasında Şah İsmail'in ölümüne kadar ciddi bir savaş olmamıştır.[130] Bu dönemde İran'dan Anadolu'ya ve Anadolu'dan İran'a karşılıklı Türkmen göçleri yaşanmıştır. Ayrıca İran'daki Kızılbaşlar, Şah Tahmasb ve II. İsmail zamanında Bâtınî-Şiî anlayışını terk edip mutedil bir Şiî mezhebi olan İsnâaşeriyye'yi benimsemişlerdir.[131]

---

[128] Yazıcı, "Safevîler", 10: 451-455.
[129] Yazıcı, "Safevîler", 10: 451-455.
[130] Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 105-109.
[131] Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 52.

Şah İsmail, Kızılbaş tarihinde olduğu gibi Kızılbaş inanç ve anlayışlarında sembol bir şahsiyet olarak tarihteki yerini almıştır. Onun sistemleştirdiği düşünceleri zamanla İran ve Azerbaycan'da unutulmaya yüz tutsa da Anadolu'da ve Balkanlarda yaşayan taraftarları arasında hayat bulmaya devam etmiştir.[132]

G. Bektaşiliğin Gelişmesi ve Balım Sultan

On üçüncü yüzyılın ortalarında Babaî İsyanından sonra gelişen Babaîlik hareketi, on dördüncü yüzyılın başlarından itibaren Rum Abdalları ile sürdürülmüştür. Bu abdalların önde gelenleri arasında Abdal Kumral, Abdal Mehmed ve Abdal Mûsâ gibi isimler Hacı Bektaş'ın yolunu izlemiş ve Bektaşîliğin teşekkülüne öncülük etmişlerdir. Ancak Hurufîlik ve Safeviliğin etkisiyle çeşitli Şiî unsurlar girse de Bektaşîlik asıl kuruluş ve gelişmesini on beşinci yüzyılın sonlarına doğru Balım Sultan'ın tarikatın başına geçmesiyle gerçekleştirmiştir.[133]

Vilayetname'sine göre Hacı Bektaş-ı Veli, "otuz altı bin çerağ uyarmış, otuzaltı bin halife dikmişti. Bunların üç yüz altmışı gece gündüz Hünkâr'ın huzurunda hizmette bulunurdu. Hünkâr ahirete göçünce onların her biri, hünkarın gönderdiği yere gitti."[134]

Hacı Bektaş-ı Veli'nin vefatından sonra baş halifeliği kime bıraktığı hususunda Çelebiler ile Dedebabalar[135] arasında tartışmalar olsa da Aşıkpaşazâde bu vazifenin Hatun Ana'ya verildiği görüşündedir.[136]

Çelebilere göre hünkâr, İdris Hoca'nın kızı Fatma Nuriye (kadıncık) ile evlenmiş hünkârın vefatından sonra oğlu Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) posta oturmuştur. Kızıldeli'nin 1402 yılında ölümünden sonra, önce büyük oğlu Resul Bâlî geçmiş 1441'de vefat edince yerine küçük oğlu Mürsel Bâlî posta geçmiş ve kırk dört yıl (1441-1483 yılları arası) postnişinlik yapmıştır. Mürsel Bâlî'nin vefatından sonra oğlu Bali Çelebî (Balım Sultan) geçmiş; onun vefatından sonra ise Kalender Çelebî geçmiştir. Kalender Çelebi'nin 1528'de idam edilmesinden sonra

---

132 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 52.
133 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 52-53.
134 Abdülbâki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958), 81.
135 Dedebaba, Hacıbektaş-ı Velinin vekili demektir. Günümüze kadar yirmi dokuz Dedebaba görev yapmıştır. Noyan, *Bektâşilik Alevîlik Nedir*, 39.
136 Aşıkpaşazâde, *Tevârih'i âli Osmanî*, 205.

önce kardeşinin büyük oğlu İskender Çelebi, sonra da onun kardeşi Yusuf Bali geçmiştir.[137]

Dedebabalar'a göre ise Hacı Bektaş-ı Veli evlenmemiş Fatma Nuriye (kadıncık) onun eşi değil mürididir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ölümünden sonra yerinde İdris Hoca'nın oğlu Hızır Bali geçmiştir. Sonra sırasıyla Resul Bâlî onun ölümünden sonra Yusuf Bâlî ondan sonra da onun oğlu Balım Sultan geçmiştir. Balım Sultan da Hünkâr gibi evlenmemiş ve soyunu devam ettirememiştir. Balım Sultan'dan sonra sülale, kardeşi Kalender tarafından ayrı bir kol halinde devam etmiştir. Balım Sultan'ın vefatından sonra yerine Hacı İskender ve Emîr Kasım Dedeler görev almıştır. Resul Bâlî'nin torunu Hüddâd, Kalender ile geçinememiş, Kalender öldürülmüş, Kalender taraftarları da Hüddâd'ı öldürünce pir evi 34-36 yıl kadar postnişinsiz kalmıştır. Daha sonra Balım Sultan'ın halifelerinden Sersem Ali Baba, Dedebaba unvanı ile posta oturmuş ve on dokuz yıl postnişinlik yapmıştır.[138]

Bektâşilikte Çelebiler ile Dedebabalar arasında Hacı Bektaş-ı Veli'nin evlenip evlenmemesi ve posta oturanların durumuyla ilgili farklılıklar olsa da tarikatı sistemleştirip asıl kurulmasında etkili olan ismin Balım Sultan olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Onunla beraber Bektaşilik ile Kızılbaşlık arasındaki farklar belirginleştiği için onun ismine değinmekte fayda vardır.

Bektâşîlerce Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra ikinci pîr (pîr-i sânî) kabul edilen Balım Sultan'ın asıl adının Hızır Balı olduğu ileri sürülmektedir. Kendisiyle ilgili kaynaklarda sahih bilgiler bulunmamakla birlikte elimizdeki bilgiler Bektaşî geleneği içerisindeki yazılı ve sözlü dayanır. Ancak bu gelenekteki rivayetler de bazen birbiri ile çelişmektedir. Balım Sultan'la ilgili henüz akademik bir çalışma da yapılmamıştır.[139] Balım Sultan'ın doğumu ve nesebi ile ilgili de çeşitli görüş ayrılıkları vardır.[140]

Balım Sultan'ın nesebinin kime dayandığını tesbit etmek güç bir iş olsa da tarikatte yaptığı reformlar ve Osmanlı-Safevi ilişkilerinde oynadığı rol oldukça

---

[137] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik,* 192-194.
[138] Noyan, *Bektâşilik Alevîlik Nedir,* 38-39.
[139] Ahmet Yaşar Ocak, "Balım Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 17.
[140] Bu ihtilaflar ile ilgili bkz.: Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 55; Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 196-199; Ocak, "Balım Sultan", 1992, 5: 17-18.

önemlidir. Osmanlı-SafeviDevleti arasında ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmuştur. Dimetoka'da bulunan Seyid Ali Zaviyesinde iken II. Beyazid tarafından Hacı Bektaş Dergahı'nın başına getirilmiş ve Anadolu'daki Safevi etkisi kırılmak istenmiştir. Zira o dönemde Safevî propagandası artmış bir vaziyetteydi.[141]

Balım Sultan'ın iş başına gelir gelmez Bektaşîliği yeni bir ıslahat ve teşkilâtlanmaya tâbi tuttuğu bilinmektedir. Bektaşîliğin başlangıçta Sünnî eğilimli bir tarikat olmasına rağmen Balım Sultan tarafından bugün bilinen hüviyetine kavuşturulduğu, yani gayri Sünnî bir yapı kazandığı tezi kaynaklarca doğrulanma olanağı bulunamamıştır. Bu görüşün yanı sıra bazı Bektaşî çevreler, özellikle Çelebiler koluna mensup olanlar, Balım Sultan'ın tarikatta birtakım yenilikler yaptığını kabul etmekle beraber ne mücerred'lik erkânını ne de dedebabalığı kabule yanaşmazlar. Bununla beraber mücerredlik erkânı başta olmak üzere Bektaşîlik'teki on iki imam kültü ve "Hak-Muhammed-Ali" şeklinde ifade edilen ulûhiyyet telakkisi ile on iki post erkânının Balım Sultan zamanında oluşturulduğu bilinen bir gerçektir. Balım Sultan, onbeşinci yüzyıldan beri tarikat üzerinde etkilerini göstermeye başlayan Şiî ve Hurûfî unsurları Bektaşîliğin bünyesine uygun bir şekilde ve Safevî propagandası ile politize olmasına imkân vermeden sistemleştirmeyi başarmış bir kişi olarak Bektaşîlik tarihinde büyük bir rol oynamıştır. Bu yüzden kendisine duyulan minnet ve saygıdan dolayı Bektaşîlik'te "Balım Niyazı" denilen bir erkân geliştirilmiştir.[142]

Balım Sultan zikredilen değişikliklerin yanında tarikatın teşkilat yapısını da düzenleyen ve âyinlerle erkânların bugünkü hüvviyetini kazanmasının baş kahramanıdır. Onun bu değişiklikleri başlarda yadırgansa da ondan sonra büyük itibar görmüş ve Anadolu ve Rumeli'de yaygınlık göstermiştir.[143] Balım Sultan, Hacı Bektaş Dergahında on beş yıl Postnişinlik yaptıktan sonra 1516 yılında ahirete irtihâl etmiştir.[144] Balım Sultan'ın vefatından sonra Bektâşilik ile Kızılbaşlık arasında farklılıklar görülmüştür. Kısaca bu farklılıklara değinmekte fayda vardır.

---

141 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 55.
142 Ocak, "Balım Sultan", 1992, 5: 17-18.
143 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 200-201.
144 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 56.

Türkmenlerin İslam anlayışıyla ilgili söylenen "Halk Müslümanlığı" veya "Gayri Sünni Müslümanlık olarak" adlandırılan İslam öncesi inanç ve adetlerine dayanan dini yaşama boyutu siyasi ve sosyal olarak kitabî boyuttan belli ölçüde uzak olsa da oymaklar arasında da belli farklar mevcuttu. Farklar içeren ana gövde, Safevî tarikatının devletleşmesi ve Balım Sultan'ın Bektaşilikte yaptığı değişiklikler neticesinde "Kızılbaşlık" ve "Bektaşilik" şeklinde ikiye ayrılmıştır.[145]

Günümüzde bu iki yapı zikredileceği zaman Alevî-Bektaşî şeklinde yazılsa da aralarında belli başlı farklılıklar vardır.

Bektaşilik, Babaî Hareketinin bir araya heterodoks sufî tarikatlarından biri olan Haydarîliğin içerisinde on dördüncü yüzyıl Rum abdallarından Abdal Musa tarafından Hacı Bektaş-ı Veli kültü etrafında geliştirilmiş ve on altıncı yüzyılda Balım Sultan tarafından sistemleştirilmiştir. Hareketin kurucusu görüldüğü üzere Hacı Bektaş-ı Veli değildir. Ancak onun öğretisi etrafında birleşildiği için onun ismi ile anılmıştır.[146]

Alevîlik ise Türkmen babalarının hitap ettiği Türkmen zümrelerdir. Alevîlik bu teşkilatın tabanı sayılırken Bektaşîlik teşkilatın tavanı sayılabilir.[147]

Yine Alevî-Kızılbaş topluluklarında, cemaatin veya köyün bütün mensupları Alevî iken; Bektâşilikte şartlarını yerine getiren kişi dışardan da Bektâşî olabilir. Yine annesi Alevî olmayan kişi Alevî-Kızıbaş olamaz iken Bektâşî olması mümkündür. Ayrıca Alevî-Kızılbaşlar, Cem âyinlerine bekar kız ve erkek almazlar.[148]

H. Osmanlı Dönemi

On altıncı yüzyılının başlarından itibaren Anadolu'da yaşayan Kızılbaş ve Bektaşiler çeşitli anarşik olaylara katılmış ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde çeşitli ayaklanmalara kalkışmışlardır. Bu olayların sebepleri şu şekilde sıralanabilir.

1. Osmanlı-Sefevî rekabetinin arması
2. Anadoluya yapılan göçlerin artması sonucunda tarım alanlarının yetersiz kalması,

---

145 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 56-57.
146 Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar*, 19-20.
147 Ocak, *Türk Sufîliğine Bakışlar*, 20.
148 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 200.

3. Başıboş insan topluluklarının artması,
4. Devletin iktisadi yapısının giderek bozulması
5. Bazı idarecilerin halka baskı uygulaması
6. Vergilerin arttırılması.[149]

Bu sebeplerden dolayı Osmanlı topraklarında Orhan Gazi döneminde Şeyh Bedru'dîn isyanı ile boy gösteren anarşik olaylar devleti içerisinde zaman zaman şiddetlenmiş zaman zaman ise küçük çaplı olmuştur. Bu ayaklanmalara katılanlar araştırıldığında genelinin Kızılbaş ve Bektaşi zümrelerinin oluşturduğu görülmektedir.[150] Bu ayaklanmaların en önemlilerinden olan *Şah Kulu,[151]Bozoklu Celal* ve *Kalender Çelebi* ayaklanmalarına kısaca temas edilecektir.

Şah İsmail'in özellikle yetiştirdiği ve Anadolu'ya propaganda yapmak üzere gönderdiği halifelerinden Şahkulu Baba'nın 1511 yılında başlattığı geniş çaplı ayaklanmadır.[152] Ayaklanmaya ismini veren Şahkulu, Teke bölgesinin Kızılkaya veya Yalunlu isimleri ile bilinen köylerinde dünyaya gelmiş ve Hasan Halife'nin oğludur.[153]

Başlarda "Anadolu'nun bir avuç çakılı Türkleri" ifadesi ile küçümsenseler de Osmanlı kuvvetlerine karşı ciddi başarılar elde etmişler. Çubuk Ovasına kadar ilerleyen Şahkulu burada yapılan savaşta Hadım Ali Paşa öldürülmüş Şahkulu da ağır yaralanmış ve kısa bir süre sonra ölmüştür. Fakat on beş bin kişiden oluşan ordusu İran'a ulaşmıştır. Şahkulu'nun bu ayaklanmadan amacı Safevî Devleti adına basit bir ayaklanma olmayıp II. Bayezit'in idari boşluğundan istifade edip Osmanlı Devleti'ni yıkmaktır.[154]

Bozoklu Celal (Şah Veli) ayaklanması da ayaklanmanın ruhânî liderinin lakabından da anlaşılacağı üzere Bozok mıntıkasınnda yaşayan Kalenderî şeyhinin sebep oladuğu anlaşılmakadır. Bozoktan Tokat'a gelen Bozoklu Celal burada bir müddet bir mağarada inzivaya çekilmiş ve inziva sonrasında kendisini "Halife-i zaman ve Mehdi-i devran" olarak ilan etmiştir. Kısa bir sürede etrafında yirmi bin

---

149 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 58-56. Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 107-379.
150 Ocak, *Kalenderîler*, 186-192.
151 Osmanlı kaynaklarında bu ayaklanma için "Şeytankulu" denilmektedir.
152 Ocak, *Kalenderîler*, 188.
153 Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 137-190.Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 59.
154 Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 137-190.

civarı adam toplamış ve isyan etmiştir. Bu isyanı da Şehsuvaroğlu Ali Bey bastırmıştır.[155]

Başarısız olacağını anlayan Bozoklu Celal İran'a gitmek üzere hareketlense de Erzincan yakınlarında 1519'da yakalanmış ve öldürülmüştür. Ayrıca bu ayaklanmadan bir müddet sonra Celal'in müritlerinden Şah Veli bir ayaklanma gerçekleştirse de başarısız olmuştur.[156]

Kanûnî Sultan Süleyman'ın padişah olmasından kısa bir süre sonra çıkan Şah Kalender Ayaklanması, Şahkulu Ayaklanması kadar etkili olmuştur.[157] Çelebilere göre Kalender Çelebi, Balım Sultan'ın kardeşi diğer guruplara göre ise Kadıncık Anâ'nın oğlu Habip'in torunudur. Balım Sultan'ın torunu ve İskender Çelebi'nin oğludur.[158]

Ayaklanan Şah Kalender, ilk zamanlarda karşılaştığı bölgesel Osmanlı kuvvetlerine karşı üstünlük kursa da Veziriazâm İbrahim Paşa tarafından yenilgiye uğratılmış ve idam edilmiştir. Kendisinin en sadık müritleri de kanlarının son damlasında kadar savaşan Kalenderilerden oluşuyordu.[159]

Bu ayaklanmadan sonra da Kızılbaş ve Bektaşi taraftarlarının dahil olduğu çeşitli ayaklanmalar gerçekleşmişse de başarıya ulaşamamışlardır. Bu başarısızlıklar neticesinde de 17. yüzyıldan sonra Kızılbaşlar içe kapanık bir topluluk haline gelmişlerdir.

I. Bektaşi Tekkelerinin Kapatılması

Bektaşîlik açısından önemli bir dönüm noktası da Yeniçeri Ocağının kapatılmasıdır. Zira Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Bektâşi tekkeleri de kapatılmıştır. Burada önce Bektaşi tekkelerinin kapatılması ardından da tarikatın toparlanma çabaları ele alınacaktır.

Bektaşîliğin Kızılbaşlara nazaran Osmanlı idaresi ile iyi ilişkiler içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren kendilerine ehemmiyet verilen Bektaşîler Yeniçeri ocağında etkin konumlarını yüzyıllar boyu

---

[155] Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 233-262. Ocak, *Kalenderîler*, 189.
[156] Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 233-262. Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 61.
[157] Ocak, *Kalenderîler*, 190.
[158] Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 319-347.
[159] Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*, 319-347. Ocak, *Kalenderîler*, 190.

korumuşlardır.[160] İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre Yeniçeri Ocağı'nda Bektaşî şeyhi bulunup ocağın motivasyonunu sağlardı.[161] Hacı Bektaş türbesinin şeyhi öldüğü zaman yeniçeriler tarafından birtakım merasimlerle yeni şeyhe tacı ve elbisesi giydirilir ve İstanbul'dan merasimle gönderilirdi.[162] Hiç şüphesiz Yeniçeri Ocağı'nda bu kadar etkin durumdayken ocağın kapanmasından etkilenmemeleri düşünülemezdi.

II. Mahmud 11 Ocak 1827 tarihli bir fermanla[163] "Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin, türbe mahalleri hariç, bütün binalarının yıkılmasını, eşya, emlak ve musakkafatlarınistiradı ile devlete gelir kaydedilmesini ve Hamdi b. Feyzullah fesâdı beldeye bâis olduğundan Amasya'ya sürgün edilmesini" Şeyhülislâm Mehmed Tâhir'in fetvasına dayanarak emretmiştir.[164] Bununla birlikte Bektaşî babalarından Kıncı Baba ile Salih Baba idam edilmiş; İstanbul'daki Bektâşî tekkeleri yıktırılmış, buralarda kalanlar darphane hapishanesine gönderilmiş ve durumlarına göre muamele edilmiştir. Ayrıca çeşitli bölgelerdeki babalarda muhtelif yerlere sürgüne gönderilmiştir. Böylece etrafta Bektâşî kimliği ile kimse kalmamıştır.[165]

Bu darbeden sonra Bektaşîlik, merkez olarak Arnavutluk'u seçmiş; Anadolu'da sessizlik dönemi hâkim olmuştur.[166]

On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde uğradığı kıyımdan sonra siyasi şartların düzelme eğilimi göstermesi ile birlikte Bektaşîler'e de tekrar çeşitli haklar tanınmaya başlanmıştır. Bunların ilki Amasya'da sürgün bulunan Şeyh Hamdullah Efendi 1833 yılında bağışlanması ve Hacı Bektâş'a geri dönmesidir. Ayrıca Sultan Abdülmecid döneminde resmi olmamakla beraber, bazı faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Sultan Abdüaziz döneminde ise iade-i itibar olmuş ve faaliyetlerinin önü tam olarak açılmıştır. *Tahmis, Aşkname, Makalat, Mir'âtü'l-makâsıd, Kaygusuz Abdal Risâlesi* ve*Turâbi Baba Divanı* gibi bazı eserlerini de bu dönemde

---

160 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 69-70.
161 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 1: 566.
162 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 70.
163 Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıyla ilgili ferman metinleri için Bkz.: Uzunçarşılı, *Kapulu Ocakları*, 566-575.
164 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 207-208.
165 Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 71-72.
166 Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 208.

yayınlamışlardır. Ayrıca Abdülaziz döneminde bazı tekkeler yeniden açılıp faaliyete başlamış ve 1925 yılına kadar varlıklarını devam ettirmişler.[167]

İ. Cumhuriyet Dönemi Alevilik-Bektaşilik

Birinci Dünya Savaşı çıktığı sıralarda Hacı Bektâş Dergahı'nın Postnişîni Ahmed Cemaleddin Çelebî gönüllü bir birlik kurarak doğu cephesine katılmıştır. "Mücâhidîn Alayı" adıyla anılan bu birlik Rusların yenilgisi sonrası geri dönmüştür. [168]

Millî mücadele döneminde Ahmed Cemâleddin Çelebi, Atatürk'le sıkı bir iş birliği içinde olmuştur. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden sonra Atatürk, Hacı Bektaş Dergahında kendisini ziyaret etmiş ve mebusluk teklifinde bulunmuştur. Cemaleddin mebusluk görevini kabul etmiş fakat sağlık sorunlarından dolayı bu görevi bırakmak zorunda kalmıştır.[169]

Süreç içerisinde Alevî-Bektâşîler'in Atatürk'e destekleri sürekli devam etmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla biraz kırgınlık yaşasalar da peşinden gelen inkılaplar ve hilafetin ilgası ile oluşan yeni dini ve siyasi ortam da rahatlamışlardır. [170] 1960'lardan sonra büyük şehirlere olan göçlerle birlikte Aleviler kimlik kaybı yaşamaya başlamışlardır.[171]

Siyasi bakımdan muhtelif partilere oy veren Aleviler çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye Birlik Partisi'ni kurmuşlardır. Amblemi Alevi sembollere dayanan parti 1969 yılındaki seçimlerde %2,8 oy almış, bu oyla sekiz milletvekili çıkarmıştır. 1995 yılında Ali Haydar Veziroğlu önderliğinde Demokratik Barış Hareketi ortaya çıkmış ve Barış Partisi olarak siyasî hayata girse de varlık gösteremeyip tarih sahnesinden silinmiştir.[172]

---

[167] Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 72-73.
[168] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 209.
[169] Baki Öz, *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler* (y.y.: Cumhuriyet Gazetesi, 1997), 34-40.
[170] Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik*, 210.
[171] Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 78.
[172] Üzüm, *Alevîlik*, 2013, 78.

İKİNCİ BÖLÜM
ÖLÜM ÖNCESİ VE SONRASI İNANIŞLAR

İnanç, insanlık tarihi ile yaşıttır. İnsanlar var olduğu andan itibaren dünya hayatında cari olan inançlar ve kurallar benimsemiştir. Dünya hayatına yön verecek bu kuralar ve inanışlar bazen ilahi menşeli olmuş bazen ise beşerî menşeli olmuştur. İlahi olsun beşerî olsun, yeryüzünden silinmiş olsun, varlığını devam ettiren olsun, dinlerin çoğunda az ya da çok ahiret inancından izler yer almaktadır. Allah'ın insanların huzur ve refahı için gönderdiği son din olan İslâmiyet de ahiret inancına çokça vurgu yapılmıştır. Ahiret hayatının varlığını kabul yani "ahirete iman" Müslüman olma şartları arasında sayılmıştır. Ayrıca Kur'an'da "Ve onlar, sana indirilene, senden önce indirilenlere iman ederler ve ahirete de kesin bir bilgiyle inanırlar"[173] denmektedir. Bu ve benzeri ayetlerde ahirete, ahiret nimetlerine vurgu yapılmak suretiyle inananlar için dünya ve ahiret dengesi kurulmuştur.

İslâmiyet'in gerek ana gövdesi gerekse tâlî fırkaların hepsinde ahirete iman mevcuttur. Fakat bazen tali fırkaların sistemleri ve kaynakları farklı olduğundan dolayı farklı fikirler görülebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde kendi ana kaynaklarından Alevîlikteki ahiret inancı ve algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. ÖLÜM VE KABİR

Ahiret inancı söz konusu olduğunda, ahiret hayatının başlangıcı hükmündeki ölüm ve ölümden sonraki ahiret hayatının kapısı hükmündeki kabir hayatı, konunun devamına ışık tutacağından önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu bölümde Alevî inancında klasik olarak kabul edilen eserlerde ölüm ve kabir hayatının nasıl işlendiği ve bu eserlerde nasıl karşılık bulduğuna değinilmeye çalışılacaktır.

---

[173] Bakara, 2/4

A. Ölüm

Ölüm Arapça'da mevt, vefât, helâk fevt, terk-i hayat, irtihal[174]gibi kavramlarla ifade edilen ve hayatın karşıtı olan ölüm, dünya hayatının sonunu ve kabir hayatının başlangıcını ifade etmektedir.[175] Ölümün, yeryüzüne gelen her canlı için bir hakikat olduğu Kur'an-ı Kerim'de haber verilmektedir.[176]

Ölümün hakikatinden kaçamayan insanoğlu kendisine ölüm ile ilgili farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Kimi inançlarda ölen insan, nihayete eren dünya hayatında yaptığı fiillerden sorumludur. Ölüm sonrasında yeni başlayan hayatında "ahiret hayatında" dünyada yaptığı bütün fiillerden mesul olacaktır. Ahiret hayatı kendisi için mükafat ve mücazat yeri olacaktır. Kimi inanışlarda ise insanlar yaşar ölür ve farklı bir bedenle dünyaya tekrar gelirler. Yani dünya hayatının nihayet bulmadığı bir döngü kabul edilir. Bu tarz inanışlarda ise ceza ve mükafatın olduğu bir hayat, "ahiret hayatı'' ön görülmez ve kabul edilmez. Döngü içerisinde dünyaya tekrar gelindiğinde yeni bedeni ve yeni hayatı bir önceki hayatta yapılanlar belirler. Bu tarz inanışlarda yaşanılan dünya hayatının mükafat ve mücazat yeri bir başka dünya hayatıdır. Kimi inanışlarda ise ölüm bir son olarak kabul edilir. Ölümden sonra yeryüzünde tekrar bir hayatın ya da ölüm sonrası bir hayatın varlığı kabul edilmez.[177]

Alevîlikte ölüm kavramı yerine zaman zaman "Hakk'a yürümek", "göçmek", "gerçeklere kavuşmak", "Gerçeklere ulaşmak", "kalıbı değiştirmek", "kalıbı dinlendirmek", "emaneti teslim etmek", "Cemal'e kavuşmak", "Dîdâr" gibi deyimler de kullanılmaktadır.[178]

Alevî-Bektâşî klasikleri incelendiğinde ölümle ilgili çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Bu kullanımlar arasında *Velayetname'*de ahirete intikal ifadesi kullanılmış,[179] eserin başka bir yerinde ise ahirete göçme deyimi kullanılmış,[180]

[174] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, nşr. Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 955.
[175] Salime Leyla Gürkan, "Ölüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 32.
[176] Âl-i İmran, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebut, 29/57
[177] Gürkan, "Ölüm", 34: 32-34.
[178] Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 388.
[179] Duran, *Velayetname*, 209, 602, 609.
[180] Duran, *Velayetname*, 290.

yine aynı eserde canını Hakk'a ısmarlamak[181] ve nefesini teslim etmek deyimleri de aynı kavram için kullanılmıştır. Ayrıca dünyadan gitmek kavramı da aynı manada kullanılmıştır.[182] *Dastan-ı İbrahim Edhem*'de de ölüm için bazı kavramlar kullanılmış:

"Çün evvel ol gelenler geçdiler
Birbiri ardınca konup göçdüler.'' [183]

Beytinde geçen "göçme" ifadesi ile de kastedilen ve

"Böyle didi heman âh eyledi
Ruhunu Allah'a teslim eyledi."[184]

Beyitlerinde "Ruhunu Allah'a teslim etmek" deyiminden kastedilen manalar da ölümdür.

1. Alevîlikte Ölüm Öncesi İnanışlar

Günün verdiği bu hakikatten kaçamayan insanlar, içinde bulundukları toplumların inanışları muvâcehesinde bazı adet ve uygulamalar edinmiştir. Toplumumuzda söz konusu adet ve uygulamalar kökenlerini ağırlıklı olarak İslamiyet'ten almaktadırlar. Coğrafyamızda yaşayan Alevîler de temelde İslâmiyet'ten aldıkları uygulamaları yorumlayarak kendilerine has hale getirmişlerdir. Bu uygulamalardan bir tanesi de ölüm hakikati karşısındaki ritüelleridir. Alevîlik geleneğinde ölüm öncesi ve sonrası çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Bunlar genel olarak ele alınacaktır.

2. Ölüm Öncesi İnanışlar

İslâmiyet'in genel kabulüne göre insanlar ölümden habersizdirler ve ölüm onları ansızın bulacaktır. Alevîlikteki inanışa göre ise ölüm ansızın gelmez bazı alâmetler ölümün geleceğinin habercisi olarak kabul edilirler.

---

[181] Duran, *Velayetname*, 625.
[182] Duran, *Velayetname*, 618.
[183] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 26.
[184] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem,* 62.

a. Hayvanlarla İlgili İnanışlar

Alevîkte hayvanların bazı sezgilerinin fazla olduğu dolayısıyla insanların farkında olmadığı bazı meseleleri hissedebildiklerine inanılmaktadır. Bu sezilen ve hissedilen bir tanesi de ölümdür.

Yapılan bazı saha çalışmalarında hayvanların bazı hal ve hareketlerinin, bazen ise belirli sesler çıkarmalarının kişinin ölümüne, ölüm vaktinin geldiğine delalet ettiğine inanılır. Mesela: baykuşun bir evin yakınında veya çatısında ötmesi o evden birinin öleceğine,[185] bir evin yakınında veya yanında uluması da o evden birinin öleceğine,[186] horozun vakitsiz ötmesi ölümün olacağına, tavuğun horoz gibi ötmesi halinde yakalanıp kesilmezse o evden birinin öleceğine, köpeğin yerli yersiz ulumasının da köyde ölümün olacağına, kargaların köyün üzerinde dönmesi de köyde ölünün olacağına, eşeğin anırıp durması da yakınlarda birinin ölüme, yine çakalın uzun uzun havlaması birinin ölümüne, karga, baykuş, saksağan gibi kuşların bir evin kapısının önünde ötmesinin de o evden birisinin öleceği şeklinde yorumlandığı[187] tespit edilmiştir.

Bu hayvanlarda bu tarz hallerin vuku bulması durumunda, gelebilecek ölüme karşı da bazı uygulamalar yapılmaktadır. Bu durumdaki hayvan ya taşlanır ya ona beddua edilir ya da kesilir.[188] Karga ve saksağanın sayılan uğursuzluk hali üzere bulunmaları durumunda, durumu gören yöre halkı tarafından "Hayırlıysan daldan dala, hayırlı değilsen, boynun altında kala." ifadesi kullanılmakta ve böylece gelebilecek ölümün önüne geçilebileceği kabul edilmektedir.[189]

---

185 Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 116; Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

186 Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 116; Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

187 Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 116; Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

188 Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65.

189 Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

b. Rüya ile İlgili İnanışlar

İnanç problemi olan rüya ile amel konusu eskiden beri tartışılmıştır. Genel kabule göre peygamberler dışındaki insanların gördüğü rüyalarla amel olunmaz. Zira peygamberlerin vahiy alma şekillerinden biri de rüyadır. Ancak diğer insanlarda hatalar olduğu için gördükleri rüyalar delil olarak kabul edilmez. Alevîlikte ise görülen birtakım rüyaların ölümün habercisi olduğu kabul edilmektedir.

Yapılan saha çalışmalarından rüya ile ilgili olarak; bir kişinin rüyasında bir ağacın kökünden devrildiğini görmesi ev ahalisinden yaşlı birinin öleceğine, evin kapısına çöken bir deve görmesi ölüme, bir fidanın göçtüğünü görmesi hane halkından ya da yakınlarından bir gencin ölümüne, bir kadının yaş odun yüklendiğini görmesi de genç birinin öleceğine, alt azı dişlerinin çekilmesi ya da düşmesi yakın akrabalardan bir kadının; üst azı dişlerinin çekilmesi ya da düşmesi yakın erkek akrabalardan birinin ölümüne, çıplak olarak bir insanın görülmesi karşı cinsten birinin ölümüne işaret olduğuna inanılır.[190] Ayrıca rüyada tıraş olduğunun görülmesi birinin ölümüne,[191] ölmüş bir yakını çok fazla rüyada görmek ya da ölmüş bir kişinin kendisini çağırdığını görmek gören kişinin ölümün yaklaştığına[192], yine rüyada diş çektirmenin rüyayı görenin ölümüne, ayrıca kişinin eşekten düştüğünü görmesi de ömrünün nihayet bulduğuna ve öleceğine[193] yorumlandığı saptanmıştır.

Bunların yanı sıra hastanın kendi kendine konuşması, donuklaşması, dalgınlaşması, normal kabul edilmeyen birtakım sözler söylemeye başlaması gibi bazı psikolojik belirtiler ile gözlerinin belirli bir noktaya sabitlenmesi, nefes alışverişinin hızlanması, bedeninin sararması veya solması, el ve ayak tırnaklarının beyazlaşması yahut morarması, gözlerinin kararması, iki kaşının arasının içeri

---

[190] Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65-66.

[191] Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65-66; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

[192] Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 65; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

[193] Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 108.

doğru çökmesi gibi bazı fizyolojik değişiklikler de ölümün belirtisi olarak kabul edilmektedir.[194]

Bazı yörelerde ölüm belirtisi olarak görülen hadiseler üzerine, ruhu yanıltmak, uğursuzluğu kaldırmak ve ölümü geciktirmek için bazı uygulamalar yapılmaktadır. Mesela; ölüme yorulan bir rüya görülürse, rüyayı gören kişinin lokma yapıp çoluk çocuğa ya da dışarda gelip geçenlere dağıtmasının ölüm hadisesini kendisinden uzaklaştıracağına inanılır. Bir diğer inanca göre, ölüme yorulan bir rüya görülürse, rüyayı gören kişi evinin dışında bir ateş yakar ve sonra yanan odunu alıp evinin uzağında bir yere atar, yanan o odun parçası düştüğü yerde kendi kendine söner ise ölüm hadisesini kendinden ve hanesinden uzaklaştırmış olduğuna inanır. Ayrıca kötüye yorulan bir rüya görülür ise, gören kişi ertesi sabah eline bir soğan alır, evinin üzerine çıkar ve soğanı keserek 'umduğun ve umacağın bu olsun' diyerek soğanı atmak suretiyle uğursuzluğu evinden ve kendinden uzaklaştırmış olur. Son olarak ise Azrail'i kovmak maksadıyla ölünün üzerinde, çevresinde ve ölünün bulunduğu hanenin tamamında tütsü dolaştırılır, tütsüden hasıl olan kokunun Azrail'i uzaklaştıracağına ve ölüm hadisesinin geciktirilebileceğine inanılır.[195]

3. Alevîlikte Ölüm Anı ve Ölüm Esnasındaki Uygulamalar

Alevîlikte ölüm anında varsa mürşid, yoksa herhangi bir derviş ölmek üzere olan kişinin yanına oturur.[196] Kısık bir sesle Yâsin Suresi ve Âyete'l-Kürsi okunur. Kelime-i Tevhidi söyleyebilmesi için ruhunu teslim etmek üzere olan kişinin yanında Kelime-i Tevhid söylenir. Tekrarlanan Kelime-i Tevhitte "Aliyyun Veliyyullah" ifadesine yer verilir.[197] Besmele çekilerek ruh teslim etmek üzere olan kişinin ağzına su verilir, dudakları ıslatılır.[198] Bunun yanı sıra hastaya Kelime-i Tevhit ve Salât-ı Selam söyletmeye çalışılır. Bunları söyleyemeyecek durumda olana ise Tevhidin, Nübüvvetin ve İmametin hülasası olan, Allah-Muhammed-Ali

---

194 Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 117.
195 Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 66-67.
196 Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006), 301.
197 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 298.
198 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 301.

isimleri söyletilir.[199] Hasta ruhunu teslim edince Mürşid, “İnnâlillâhi ve innâileyhirâciûn, miracı mübarek, mekânı cennet, dönüşü âsân olsun” demek suretiyle yakınlarına vefatı açıklanır.[200] Ayrıca düvâz-ı imam[201] duası okunur.[202] Gözleri açıksa kapatılır. Daha sonra üzerindeki elbiseler iç çamaşırları hariç çıkarılır, bir örtü ile örtülür ve “Hak döşeği” ismi verilen bir döşeğe yatırılır.[203] Döşeğin üzerine indirildikten sonra üzerine ikinci bir örtü daha örtülür ve sağ tarafı kıbleye gelecek şekilde yatırılır.

4. Ölüm Anından Sonra Yapılan Uygulamalar

Hakka yürüyen (vefat eden) kişi yıkanır.[204] Yıkama işlemi üç su ile gusül aldırmaktan müteşekkildir. Önce “Sidr”[205] yaprağı karıştırılmış su ile gusül aldırılır. Ardından “Kafur” karıştırılımış su ile ikinci defa gusül aldırılır. Üçüncü defa ise koku verici şeyler olmaksızın temiz bir su ile gusül aldırılır. Guslü aldıran kişi gusül aldırma esnasında ayetler okur ve ölen kişinin bağışlanması için Allah’a dua eder.[206]

Gusül aldırıldıktan sonra kefenleme işlemi yapılır. Cenaze için yedi metre kefen alınır.[207] Kefen, üç parçadan oluşur. Bu üç parça fite, gömlek ve boyluk diye isimlendirilir. Önce bedenin göbekten diz kapağına kadar olan kısmı “fite” adı verilen parça ile tamamen sarılır. “Gömlek” adı verilen ikinci parça ile omuzdan ayaklara kadar olan kısım tamamen sarılır. Üçüncü parça olan “boyluk” ile hakka yürüyen kişi tamamen sarılır. Boyluk baş ve ayak kısmından sarılır ama bağlanmaz.

---

199 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 298-299; Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 301.
200 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 301.
201 Alevî-Bektaşî geleneğinde, ana teması On iki imam olan şiirlere verilen simdir.
202 Gaspak, “Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)”, 110.
203 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 301; Gaspak, “Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)”, 110.
204 Ölen kişi erkek ise erkekler; kadın ise kadınlar yıkar. Keskin, “Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler’de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)”, 119; Farklı bir bilgi olarak Sivas Aleviliğinde eşlerin birbirlerini yıkayabileceği ve sünnet olmamış küçük çocuğun sünnet edilebileceği bilgisi mevcuttur. Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 302.
205 “Sidr” Arabistan civarında yetişen kokulu bir çeşit ağaçtır. Sidr yaprağı gibi koku veren bitkiler Alevi-Bektaşi geleneğinde kullanıldığı gibi yaygın İslami gelenekte de kullanılır.
206 Kaya, Haydar.*Bektaş İlmihali* (Manisa: Ayyıldız Yayıncılık, 1989), 58
207 Gaspak, “Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)”, 110.

Tığ-ı Bend adı verilen kuşaklar da kefenin dışında kalır. Genel İslami gelenekle ile örtüşen kefenleme işlemi böylece tamamlanmış olur.[208]

Gusül ve kefenleme işleminin ardından hakka yüreyen kişi tabuta konur. Bakara Suresinin 255, 285, 286. Ayetleri ve Fatiha Suresi okunur. Ardından, mürşid (yahud yıkayan kişi) hakka yüreyen kişinin tabutunun baş tarafına geçer ve "tezkiye" işlemine başlar. Tezkiye işlemi, vefat eden kişi hakkında cenazeye katılan kişilerden helallik ve hüsnü şahadet alma işlemidir. Tezkiyeden sonra Mürşid (yahud cenazeyi yıkayan ya da imam), hakka yürüyen kişiye dua mahiyetinde olan tezkiye duasını yapar ve yakınlarına sabır diler.[209]

Bu işlemlerin ardından Hak'ka yürüyen kişinin cenaze namazı kılınır. Alevi-Bektaşi geleneğinde cenaze namazı bölgesel ve kısmi farklılıklar göstermekle beraber genellikle Hak'ka yürüyenin evinin önünde musalla yeri yapılarak, köyler de ise mezarlıklarda yapılmış musallada bazen ise Cem Evinde kılınır.[210] Hak'ka yürüyen kişi altı yaşından küçük ise cenaze namazının kılınması sünnettir. Altı yaşından büyük olan Hak yolcusunun cenaze namazının kılınması kesinlikle yerine getirilmesi gerekli bir vazifedir.[211] Cenaze namazı, ayakta kılınır. Ahiret yolcusu tabut içerisinde musalla taşı üzerine kıbleye doğru konulur. Namazı kıldıracak kişi, ölünün göğüs hizasında yüzü kıbleye doğru durur. Cemaat de namazı kıldıracak kişinin arkasında düzgün bir surette saf tutar. Cenaze namazını Pir, Mürşid, Rehber ya da çağrılması halinde cami imamı kıldırır. Cenaze namazı dört tekbir alınarak ve tekbirler arasında vefat edene dualar okunarak kılınır. Namaza imamet edecek kişi sesli bir surette niyet eder ve cemaat de bu niyeti içinden tekrar eder. İmamlık yapan kişi Pir, Mürşid ya da Dede ise niyetin, "uydum imama" şeklinde değil de "uydum on iki imama" şeklinde yapılır.[212] Allah rızası niyetiyle kılınan namazda cenazenin erkek, kadın veya çocuk oluşuna göre niyet edilir.

---

208 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 302.
209 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 303; Kaya Haydar, *Bektaş İlmihali*, 60
210 Kaya Haydar, *Bektaş İlmihali, 62*; Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 303
211 Kaya Haydar, *Bektaş İlmihali*, *45*.
212 Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm ile İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 120.

Cenaze namazının ardından defin ve telkin[213] işlemleri yapılır. Usullere uygun olarak yıkanan, kefenlenen, tezkiye (helallik alma işlemi) yapılan ve namazı kılınan ahiret yolcusu yine usulüne uygun olarak defnedilir ve telkini (talkın'ı)verilir.[214] Telkin, namazı kıldıran kişinin, kabrin başına geçerek kabir hayatı ve dolayısıyla ahiret hayatı başlamış olan kişiye hitaben iman esaslarını tekrar ve son kez hatırlatmasıdır. Telkinde on iki imam da sayılır ve onların imametine imanın da zikredildiği görülülür.[215]

Bu uygulamalardan sonra Anadolu Aleviliğine özgü "Dârdan İndirme erkânı" yapılır. Dünya hayatı son bulmuş ve hakka göçmüş olan kişinin yakınlarının, varsa vefat edenin borçlarını ödemek ve geride kalan tanıdıklarla helalleşmek maksadıyla bir araya geldikleri bir uygulamadır. Dede tarafından idare edilen bu ritüelin yapılmaması durumunda göçen kişinin kabirde rahat edemeyeceği ve huzur bulamayacağı düşünülür. Dardan İndirme erkanına katılanlar varsa hakları ve alacakları isterler yok ise haklarını helal ettiklerini söylerler. Ayrıca bu erkânda ahirete göçmüş kişi tekrar yad edilir ve iyilikleri anlatılır. Böylelikle ruhunun kabirde huzur bulunacağı düşünülür.[216]

Buraya kadar genel itibariye ölüm ve ölüm ile ilgili uygulamaları ele aldıktan sonra Alevî-Bektaşî klasiklerindeki ölüm teması olan bölümler ele alınacaktır. Burada klasik eserlerde geçen ölüm kavramı ve onlara yüklenen manalar, güncel çalışmalardan da istifade edilerek karşılaştırılacaktır.

5. Halkın (Avamın) Ölümü

Ölüm tek kelime olarak ifade edilmektedir. Fakat yeryüzünden göçüp giden herkes için farklı bir tören ve farklı bir uygulama yapılmaktadır.

Bugün herhangi bir mezarlığa gidildiğinde kabir ahalisinin üzerindeki yapıların büyük oranda farklılıklar gösterdiği rahatlıkla müşahede edilebilir. Bu

---

[213] Bektaşilikte telkin'e itibar edilmez. "Talkın diriye verilir, ölüye verilmez. Biz talkını Tarikat'a girerken veririz." denilir. Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 303; Kaya Haydar, *Bektaş İlmihali,62.*

[214] Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 302-303; Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 298-301; Keskin, "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)", 120-123; Gaspak, "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)", 110-112; Büyükokutan, "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler", 68-73.

[215] Kaya Haydar, *Bektaş İlmihali, 63.*

[216] Yıldız, *Anadolu Aleviliği,* 299-304.

farklılıklar da kişilerin dünyada iken olan konumlarına, mevkilerine ve inanışlarına göre şekillenmektedir.

Alevî-Bektâşî klasiklerini incelediğimiz zamanda karşımıza ölüm ile ilgili farklı tasvir ve betimlemeler gelmektedir. Kişilerin dünyadaki durumlarına göre olan bu farklılıkları yapılan tespitlerle birlikte değerlendirilecektir. Bu başlık altında vereceğimiz örnekler, dünya hayatı sona eren ve kabir hayatı başlayan âvam tabakası ile ilgilidir.

Alevî -Bektâşî klasiklerinde ölüm hakikati karşısında insanların hazırlık yapmalarına işaretler vardır nitekim *Besmele Tefsiri'*nde zalim kişinin tarifi yapılırken ölüm hakikati karşısındaki durumuna dikkat çekilmiş ve zalimlerin ömürlerini boşa geçirip Allah Teâlâ'nın huzuruna eli boş yüzü kara bir surette gidecekleri tasvir edilmiştir.[217] Aynı hakikate *Kitab-ı CebbârKulu*'nda işaret edilmiş ve zalim kişinin geçici dünya menfaatlerine dalan ölümü ve ölümden sonraki hayatı unutup hazırlık yapmayan kişiler olduğunu ve bu kişilerin böylece ahirette Allah'ın gazabına uğrayacaklarına işaret edilmiştir.[218] Yine *Kitab-ı CebbârKulu*'nda bu tarz kişilerin ölüm ve ölümden sonraki hayata iman ettiklerini, Cennete ve Cehenneme, Hesap gününe ve Mizan'a iman ettiklerini, böyle olduğu halde bu gerçeği ihmal ettiklerini yinelemiştir.[219]

İslâmi kaynakların verdiği bilgiye göre göre dünyaya gelen herkes er ya da geç ölümü tadacaktır ve bunun istisnası da yoktur. Bu hakikat klasiklerde de işlenmiştir. Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Velayetname* adlı eserinde ölüm hakikati karşısında insanın durumu "Anadan doğan herkes ölecek"[220], "İyi kötü ne yaptıysa bulacak"[221] şeklinde ayetlerden iktibasla açıklanmıştır. *Kitab-ı CabbârKulu*'nda ise bu hakikat hitap diliyle öğüt isteyen kişi için en etkili öğütün ölüm olduğuna vurgu yapılmış ve "Benden öğüt istiyorsan, ölmeden önce öl! Ölmeden önce ölmek nasıl olur? Ölmeden önce ölmenin nasıl olduğunu sana öğreteyim. Öğret! Ölmeden önce ölmek istiyorsan, dünyadan elini çek, hırsını yen."[222] şeklinde izah edilmektedir.

---

[217] Duran, *Besmele Tefsiri*, 61.
[218] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 415.
[219] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 195.
[220] Âl-i İmran, 3/185; el-Enbiyâ: 21/35; Ankebut, 29/57
[221] Duran, *Velayetname*, 618.
[222] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 134.

Ölmeden önce ölüme hazır olmakla ilgili *Şeyh Safî Buyruğu*'nda da müridlere uyarılar vardır.[223] Yine *Kitab-ı Cabbâr Kulu*'nda, "Ölümü aklından çıkarma."[224] şeklinde öğüt verilmiştir. Bir hadiste "Zevkleri bıçak gibi keseni (ölümü) çok hatırlayın!''[225] buyrulmuştur. *Kitab-ı Cabbâr Kulu*'nda geçen bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Alevi inancında ölümün sürekli hatırda tutulması suretiyle insanın, her an ölüme, ölüm sonrası hayata ve de hesaba hazırlıklı olması istenilmektedir.

Kitab-ı Cabbâr Kulu'nda ölüme çokça atıfların var olduğunu görülmektedir. Zira müellif, kişinin kıyametini kendi ölümü olarak açıklamış, ölüme ve ölümden sonraki hayata hazırlıklı olmayanların kendilerine zulüm yaptıklarını dile getirmiştir.[226] Yine dünya ve ahiret dengesi içinde dünyaya fazla bağlanmamanın gerektiğini ve ölümün sıkça hatırlanmasının gerekliliğini belirtmiştir.[227] *Besmele Tefsiri*'nde ise yaşlılığın bir ölüm alameti olduğuna dikkat çekilmiş ve "Şimdi ise kocadık ölüm vakti geldi."[228] denilmiştir.

Makalat'ta ölümle ilgili olarak hadislerde de dikkat çekilen bir husus işlenmiş ve kişinin öldüğünde onunla kalacak olanın sadece amelleri olacağına işaret edilmiştir.[229] Ayrıca *Kitab-ı Dar*'da sıkça ölüm ve sonraki hayata atıflar bulunmaktadır. Bu eserde ölümle ilgili olarak dikkat çeken en önemli nokta kabir hayatına olan işaretlerdir.[230]

Yine Alevîlikte iman esasları zikredilirken ölümden sonraki hayata imanın da bu esaslar arasında zikredildiği görülmektedir. Zira *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda "İman şudur: Allah birdir. Peygamber gerçektir. Bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, Cennet, Cehennem, ölüm, yeniden dirilme, sorgu-sual, günâhla sevapların tartılacağı terazi gerçektir…"[231] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda geçen bu örnekte ölüm inanç esasları arasında zikredilmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki ölümün sürekli akılda tutulması ve ona hazırlı olunması istenmektedir.

---

223 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 405.
224 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 408.
225 Tirmizî, "Zühd" 4; Nesâî, "Cenâiz" 3; İbni Mâce, "Zühd" 31.
226 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 464.
227 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 477, 606.
228 Duran, *Besmele Tefsiri*, 66.
229 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 55.
230 Eğri, *Kitab-ı Dar*, 45, 49, 50, 54, 58, 62,66, 69, 73, 74, 78, 81, 85, 86, 93, 97, 98, 101, 109, 110, 113.
231 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 359.

*Velayetname'*de Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli ile Nurettin Hoca isminde Kırşehir'in Sancak Beyi arasında geçen bir kıssa nakledilir. Hünkarın, Kırşehir'de bir kadıncağızın evinde konakladığı rivayet edilir. Bu konaklamanın bir müddet sürmesi üzerine halk arasında söylenti çıktı ve Hünkar'ın gönlünün bu kadıncağıza düştüğü dedikodusu yayıldı. Nurettin Hoca'ya durum ulaşınca, kendisi de dedikodulara itibar etti, hiddetlendi ve Hünkar'ın oradan ayrılmasını istedi ve baskı yaptı. Bunu üzerine Hünkâr'ın kendisine "Sana uzak illerde bir tımar verile, bundan sonra hayatın boyunca buraya gelmek mümkün olmaya. Gökyüzünde uçan kuşları görünce erenlerin işaretini hatırlayasın. "Acaba bu kuşlar bizim yerimize, ilimize uğradılar mı?" diyesin, ağlayıp göz yaşı döküp, hasret çekesin. Sonunda da orada vefat edesin şekilde beddua ettiği rivayet edilir.[232] Bunun üzerine Nurettin Hoca'ya Sultan tarafından bir müddet sonra bir emrin ulaştığı ve Nurettin Hoca'nın aynen Hünkâr Hacı Bektaş'ın ettiği bedduadaki gibi bir hal yaşadığı şu şekilde rivayet edilir: "Nureddin Hoca'ya Acem ilinde bir tımar verdiler. Bundan sonra hayatı boyunca Anadolu'ya gelmek mümkün olmadı. Gökyüzünde uçan kuşları görünce erenlerin işaretini hatırladı. "Acaba bu kuşlar bizim yerimize uğradılar mı?" deyip ağlar, hasret çekerdi. Sonunda orada vefat etti. Sonra tabutunu Kırşehir'e getirip defnettiler. Şimdi mezarı oradadır."[233] Bu rivayetten de anlaşılacağı gibi Alevi inancında ölümün şekli ve yeri ile ilgili Hak dostları ve erenler tarafından yapılan dua-bedduaların halk üzerinde tesirli olduğu ve kadere dair bu meselelerin dua ya da beddua ile değişebileceği fikrinin olduğunu göstermektedir.

Cabbar Kulu, cehennemdeki birinden bahseder. Cehennemdeki bu adamın üç şeye ah-u feryad ettiğini, bu üç şeyden birinin "vefasız yâre" benzettiği dünya olduğunu söyler. Cehenneme geldiğinden beri dünyadan bir yâre yakışmayacak vefasızlık gördüğünü şu şekilde ifade eder: "Başımı ölüm yastığına koyduğumdan beri görünmedi. Ölüm acısını çektikten,[234] teneşire çıktıktan ve mezara girdikten bu yana beni ziyaret etmedi.[235]" Dünyanın aşırı muhabbet duymaya değmeyeceği, ahirete göçen kişiyle irtibatını keseceği ve ahde vefa göstermeyeceği

---

232 Duran, *Velayetname*, 238.
233 Duran, *Velayetname*, 242.
234 Burada sekerât-ı Mevte bir işaret vardır.
235 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 191.

anlatılmaktadır. Asıl ve devamı olanın ahiret hayatıdır ve kişi öldükten sonra dünya ile bütün bağları kesilir. *Dastan-ı İbrahim Edhem'de*:

"Padişahdir anlar hep geldiler

Hep ecel câmın içüben öldüler[236]"

"Ömrümün son günüdür bugün benim

Size kurban olsun uş cânım benim[237]"

Şeklindeki beyitler ölümün gerçekleşmesini ve ardından dünya ile bağın kesildiğini ifade etmektedirler. *İlm-i Cavidan'*da geçen "Şimdi bir kimse ölse, vücut binası yıkılır, düşer."[238] ifadesiyle vücudu dünyada bir binaya benzetmekte, ölüm ile de insanın dünyadaki evinden ayrıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca *Şeyh SafîBuyruğu*'nda ise canın emanet olduğu ve emanetin bir gün mutlaka sahibine teslim edileceği inancı yer almaktadır.[239]

Alevî-Bektâşî uygulamaları arasında yöreden yöreye değişiklikler olmakla birlikte bu başlık altında incelediğimiz örnekler genel halk tabakasında olanların durumunu tasvir etmektedir. Âvam için kullanılan ölüm kavramı yaygın İslami inanışın kabulüyle örtüşmektedir. Zira yukarıda da işaret ettiğimiz üzere âyet ve hadislerden iktibaslar mevcuttur. Herhangi bir aşırılık ve sapma söz konusu değildir.

6. Velinin Ölümü

Alevî klasikleri incelendiğinde tespit edilebildiği kadarıyla kişilerin bulunduğu konuma göre ölüme bakış açısı değişmektedir. Halk tabakasındaki insanların ölümü normal olurken velâyet mertebesinde bulunan kişilerin ölümle olan münasebetleri çok daha farklı olmaktadır. Alevî-Bektaşî klasiklerinde velilerin ölümünün normal bir insan gibi olmadığı görülmektedir. Klasiklerin kendi içlerinde de bu anlayışla ilgili farklı yaklaşımlar da mevcuttur.

Alevî bektaşîlik geleneğinin temel bir öğretisi olarak kabul edilebilecek olan ölmeden önce ölüm konusuna sıkça vurgu yapılmakta ve bu bilinçle yaşayanların ölmeyeceği işlenmektedir. Örneğin *Velayetname'*de "Ten kafestir. Bu kafesteki can

---

236 M. Mahfuz Söylemez, ed., *Dastan-ı İbrahim Edhem Dastan-ı Fatıma Dastan-ı Hatun* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 26.
237 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 61.
238 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 99.
239 Doğan Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 375.

kuşu, Kafes kırılınca hemen uçar. İsmail bizim öldüğümüzü sanma, biz az çok şeklimizi değiştiririz. Mezarda kaldığımı sanıp üzülme. Ne zaman çağırırsan hemen gelirim. Gerçek veliler ölmez bunu bil. Şekil değiştirerek asıl olana doğru gider."[240] Buradan anlaşılacağı üzere Alevîlikte velinin ölümsüzlüğüne işaret vardır. Ayrıca buradan anlaşıldığı üzere velayet makamına eren kişinin diriler gibi yaşadığı da anlaşılmaktadır.

Alevîlik inancında velilere ölümün olmadığı konusu *İlm-i Cavidan'*da da işlenmiştir. Burada erenlerin ölmediği ve ölümün bedene ulaştığı, ruhâ ulaşmadığı zikredilmektedir. Zira "erenlerin ruhu Muhammed-Ali'dir" denilmektedir. Peygamberliğin ve veliliğin nurunun Muhammed-Ali'de birleştiği ve bu nurun ölümsüz olduğu ve velilerin ruhunun da Muhammed-Ali'den olduğu bu cihetle ölümsüz olmaları gerektiği vurgulanmaktadır.[241] Benzer bir anlayış *Makalat*'ta da mevcuttur. Burada velilerin ölmemesinin sebebini ruhun Allah'ın nuru olmasına bağlamaktadır.[242] Yine Makalat'ta, marifetsiz canın hayvana ait olduğunu insanın ise marifet sahibi olduğuna yine insanın bedeninin öleceğine ruhunun ise ölümsüz olduğuna işaret vardır.[243] Yine *Makalat*'ta "Bir er dünya evinden göçünce, fâni (geçici) olan cismi terk edip gider."[244] denilmek suretiyle ruhun ölümsüzlüğü konusu ele alınmıştır.

Velayetname'de ise bu konu, "Sakın öldüğüme ağlama. Er ölmez suret değiştirir. Fani olan cismimizi burada bırakır, gideriz. Ruhumuzla baki olana doğru yola çıkarız. Mü'minler ölmez. Ancak ahirete intikal[245] ederler."[246] şeklinde işlenmiş, ölümün üzücü bir hadise olmadığı ruhun ölümle bir yolculuğa çıktığı ve "Baki olana" yani Allah'a kavuştuğu anlatılmıştır. Yine *Velayetname*'de "Er gerekli velayet sahibi olsun. Ölmesin hayat bulup baki olsun. Velayet mülküne ayak basan kişinin öldüğünü, yok olduğunu sanmayın. Sureti değişir, etle deri çürür. Hiç ruh ölür mü ebediyen (sonsuza kadar) canlı(diri) kalır."[247] şeklindeki açıklama da

[240] Duran, *Velayetname*, 622.
[241] Eğri, *İlm-i Cavidan*, 87.
[242] Duran, *Velayetname*, 622.
[243] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 86.
[244] Duran, *Velayetname*, 622.
[245] Bunu hadis olarak rivayet etmiş fakat tahkikte hadis olmadığı notu düşülmüştür.
[246] Duran, *Velayetname*, 617.
[247] Duran, *Velayetname*, 637.

velinin sadece beden değiştirdiğini, ölmediğini ve aslında yeni ve ebedi bir hayata başladığını göstermektedir.

Erkanname'de talibin dünyadan el etek çekmesi gerektiği nasihati yapılmış ve bu işi gerçekleştirebilenlerin ölümsüzlüğüne işaret edilmiştir.[248] *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda ise kişinin kendi nefsini öldürmesi gerektiğine böyle yapanların ise evliya makamına ulaşıp ölümsüz olduğuna değinilmiştir.[249] Buna benzer bir açıklama da *Velayetname*'de geçmektedir. Burada kişinin kaçamadığı hakikat olan ölümden bahsedilmiş ve ecel gelmeden salih amel yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Böyle yapan kişilerin ise ölümsüzleştiği söylenmiştir.[250] *Hızırname*'de geçen "Ya İlyâs, 'İzzim celâlim hakkı gene sana yeni ömür takdir ettim, kıyamete değin ölme, dur' dedi. "Ve hayatta ol" dedi."[251] şeklindeki ifade de bazı kişilerin ölmeyeceğine işaret etmektedir.

Ayrıca *Makalat'*ta ariflerin ölümünün kendi isteklerine bağlı olduğu ve onlardan izinsiz ölümlerinin olamayacağı inancına da yer verilmiştir.[252] Yine *Yedi Ulu Ozan* da bu konuda şiirler yazmışlardır. Bu şiirlerden bazıları şu şekildedir.

"Ölmeden önce ölmüşüz
Vasıl-ı can olan can olur."[253]
"Ben pirim Hak bilirem,
Yoluna kurban oluram,
Dün doğdum buğum ölürem,
Ölen gelsin işte meydan."[254]
"Hâsılım yok seyr-i kuyunda belâdan gayrı
Garazım yok reh-imaşkında fenadan gayrı"[255]

Velâyet makamındakilerin ölümü olarak başlıklandırılan bu bölüm Alevî-Bektâşî "Ölüm" öğretisini tam olarak yansıtmaktadır. Temelini "Ölmeden önce ölmek" düşüncesinden alan öğretide ölmek yoktur. Onun yerine "Hakk'a

---

248 Kaplan, *Erkanname-1*, 57.
249 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 147.
250 Duran, *Velayetname*, 645.
251 Müslüm, *Hızırname*, 663.
252 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 59.
253 Süleyman Zaman, *Yedi Ulu Ozan* (İstanbul: Can Yayınları, 2018), 182.
254 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 189.
255 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 235.

kavuşmak" kullanılır. Çünkü can, canandan bir parçadır. Hakk'a kavuşmak ise canın canana kavuşmasıdır. Bu durum parçanın bütüne kavuşması olarak da düşünülebilir. Bütüne karışan parça yok olmaz başka bir boyutta var olur. [256]

Velilerin ölümü hakiki manada bir ölüm olarak tasavvur edilmemektedir. Onlar öldüklerinde sadece mekânsal değişiklik yaşamış olurlar. Fakat bu inanış Kur'anî hakikatlere aykırıdır. Allah Teâlâ "Her nefis ölümü tadacaktır"[257] buyurmak suretiyle her canın ölümü muhakkak tadacağını haber verir. İslâmî inançlara göre ölüm geleceği vakit ne ileri nede geri kalır.[258]

8. İnsan Dışındaki Varlıkların Ölümü

Ölüm temasının işlendiği bazı yerlerde insan dışındaki varlıkların ölümü de mevcuttur. *Besmele Tefsiri*'nde meleklerin de öleceği bildirilmiştir.[259] Yine *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda Azrail'in ölümüne temas edilmiştir.[260] Bu iki örnekte ölüm teması olmakla birlikte kıyamete atıf vardır. Ayrıca *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda bulutların ölüm acısı ve ahiret korkusu taşımadığına dair açıklamalar da vardır.[261]

İnsan dışındaki varlıkların ölümü ile ilgili olarak "Her canlı ölümü tadacaktır"[262] ayetinin yansımaları vardır. Yaygın İslami inanışta ki her canlının ölümlü olması, ölümü er ya da geç tadacak olmasından, Allah (Yaratıcı) hariç, yaratılmış olan her şey manası çıkar. Bu sebeple sadece canlılar değil cansız olanlar da ölümlüdür. Alevi inancında da bu durum genel islami inanışla farklılık göstermemektedir. Bulutların ölümden korkmamasının sebebi mükellef olmamalarıdır. Zira ölüm ve sonraki hayatın mevcudiyeti mükellefiyetle beraber mana kazanmaktadır.

---

[256] Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 182-183.
[257] Âl-i İmran, 3/185; el-Enbiyâ: 21/35; Ankebut, 29/57
[258] A'raf, 7/34
[259] Duran, *Besmele Tefsiri*, 89.
[260] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 256.
[261] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 267-268.
[262] Âl-i İmran 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57

9. Ölünün Dirilmesi

İslâmî inançta peygamber dahil ölümü tadan hiç kimse tekrar dirilmez.[263] Bu kuralın istisnası olarak Hz. İsa'nın bir mucize olarak ölüleri diriltmesi zikredilebilir.[264] Alevî klasiklerinde de ölmüş olan insanların bazı şekilde dirildikleri ile ilgili bilgilere rastlamaktayız. Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Velayetname'*sinde Tatar beyleri arsında olan bir olay şöyle anlatılmaktadır:

> Orada (Tatar) beylerden birinin oğluyla, fakir bir adamın oğlu oynuyorlardı. (Çocuk) aniden attığı bir taşla beyin oğlunu öldürdü. Bunu gören oba halkı onu yakalamak istediler. Oğlan da Kaçıp öyüğe çıktı. Hz. Hünkar'ın öyüğün üstünde oturduğunu görünce hemen yanına gelip "Ey gerçek er, sana sığınırım." Dedi. Arkasından kan sahipleri de öyüğe çıkıp (çocuğun) Hünkar'ın yanında ve Hünkar'a sığınmış olduğunu gördüler. Yaklaşıp el öptüler. "Sultanım onu bize ver. Birimizi öldürdü." Dediler. Hünkâr "Telaşlanmayın, o öldürüleni buraya getirin." Dedi. Çocuğun ölüsünü Hünkar'ın huzuruna getirdiler. Ölüyü hırkasının içine alıp el kaldırıp Allah'a yalvardı. Elini yüzüne sürdükten sonra Hünkâr hırkasını kaldırdı. Ölünün canlandığını gördüler.[265]

Ayrıca Alevî-Bektaşîlik'te özellikle velayet makamında olanların sıkça alem değiştirdikleri anlatılır. *Hızırname*'de hayat ve ölüm arasında gidip gelmeler "Öldüm, dirildim."[266] cümlesi ile ifade edilmiştir. *Şeyh Safî Buyruğu'*nda piri görüp dirilmekten bahsedilmektedir.[267] Fakat bu dirilme mecazi bir dirilmedir. Yine *Hızırname'*de de bu konuya temas edilmiş ve dirilebilmenin temel sebebi olarak ölmenin gerektiği vurgulanmıştır.[268] *Hızırname'*nin başka bir yerinde ise "Yâ imâm Bâkır! Nedir ölüp de dirilenin erkânı?' dedi. Hazret-i İmâm Bâkır buyurdu ki: 'Ölüp de dirilenine kırk rızâ erkânı çalmalı" dedi."[269] şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca velayet makamında olanların dua ettiklerinde dualarının kabul olduğu açıklanmış ve bu kişilerin ölünün dirilmesi için dua edecek olsalar dualarının kabul olacağı *Dastan-ı İbrahim Edhem*'de şu beyitlerle açıklanmıştır:

"Dua kılsa ölü dirilür idi
Keşf ocağı bilür idi"[270]

---

[263] Enbiya, *21*/95; Yasin, 36/31
[264] Mâide 5/110
[265] Duran, *Velayetname*, 526.
[266] Seyyid Alizade Hasan b. Müslüm, *Hızırname*, ed. Baki Yaşa Altınok (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 300.
[267] Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 267.
[268] Müslüm, *Hızırname,* 55.
[269] Müslüm, *Hızırname*, 332.
[270] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem,* 70.

Doğum ile başlayan ve ölüm ile son bulan dünya hayatı fanidir. Her canlı için bir defa yeryüzüne gelmektedir. Alevîlikte bu iş biraz daha farklı olmaktadır. Kişi elbise değiştirir gibi alem değiştirebilmektedir.

Genel İslâmî kaidelerin dışında kalan bu örnekleri günümüz Alevî inançlarında tespit edemedik. Şeyhin veya imamın yüceliğini ifade eden yukarıdaki örnekler genel kaidelerin tersinde olduğundan dolayı kabul edilmesi imkansızdır.

10. İmansız Ölüme Götüren Ameller

Güven içinde bulunmak, korkusuz olmak anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen îmân "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır.[271] İmansızlık ise bunun tersidir.

Alevî-Bektâşî klasikleri'nde ahirete imansız götüren bazı davranışlar vardır. *Erkanname*' de, bir hakk dostuyla ve veliyle beraber olan talibin (müridin), o veliden ayrıyken ve halk ile beraber iken de esas itibariyle o veliyle beraber olduğu ve o velinin makamını ve sırlarını halka söylememesi gerektiği, söylediği takdirde ise hem yol (tarikat) hem de evliya düşmanı olmuş olacağı ve bu durumun talibi ahirete imansız götüreceği[272] anlatılmaktadır.

Talibin, talibi kokusundan tanımasının gerektiği, evliya kokusunun talipte var olduğu, talibin o kokuyu bilmemesi durumunda ise dünyadan ahirete imamsız gideceği[273] anlatılmaktadır. Bunlarla birlikte gıybet etmek, yalan söylemek ve evliya saygısını ve korkusunu gönülden çıkarmak,[274] münafıktan sakınmamak, mahremini bilmemek, lokmasını münafığa yedirmek,[275] evliya menakıbını münafığa haber vermek gibi hallerin de ahirete imansız götürecek hallerden olduğu anlatılmaktadır.[276]

---

[271] Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 216.
[272] Kaplan, *Erkanname-1,* 33.
[273] Kaplan, *Erkanname-1,* 33.
[274] Kaplan, *Erkanname-1,* 49-50.
[275] Kaplan, *Erkanname-1,* 53.
[276] Kaplan, *Erkanname-1,* 53-54.

Erkanname'de kişide evliyayı sevdiğine dair nişanın olmaması yani ona bakanın evliyaya olan muhabbeti kişide görmemesi ahirete imansız götürecek haller arasında zikredilmiştir. Şeyh Safi'ye evliyaya muhabbetin nişanının ne olduğu sorulmuş, Şeyh Safi'nin "nişanı, evliya eteğine yapışması, evliyaya iman getirmesi ve varını yoğunu onun yolunda sarf etmesi ve kendisini terk etmesidir" cevabını verdiği aktarılmaktadır. Kişinin evliyaya muhabbeti yok iken bunun için yalan söylemesi de yüzünü kara edecek ve ahirete imamsız götürecek davranışlardan olduğu anlatılmaktadır.[277]

Aynı eserde Şeyh Safi "Üç talip bir yerde otursalar, nefesini (meclisin kudsiyetini ve anlatılanları) evliya nefesi bilsiler. Taliplerden biri "bunu kabul etmiyorum" dese mecliste bulunan diğer talipler ses çıkarmasalar meclis onlara haramdır. O mecliste her ne yense haramdır. Orada bulunanlar ölseler imansız giderler" der ve böylesi kimseler için tecdid-i imanın (iman tazelemenin), mürşidin emirlerini yerine getirmenin ve suyla yıkanmanın (guslün) şart olduğunu söyler.[278] Ayrıca *Erkanname*'de nefes aldığı (irşad olduğu yerden) yerden yüz çeviren,[279] evliyadan dönen,[280] kişilerin de ahirete imansız gideceğinden de bahsedilir.

Talibin veya yakınının cenazesini (talip ihmal eder de) yol düşmanı kıldırsa,[281] beynamazın veya bir nankörün yemeğini yerken kursağında yemek kalıp ölen kişi,[282] atasına itaat etmeyen kişi,[283] evliyanın emir ve nehiy ettiği şeye uymayıp ikrarını bozan kişi,[284] bu tarz kişilere lokma yedirenler de ikrarlarını bozmuş kabul edildiğinden,[285] bu sayılanların da ahirete imansız gideceği düşünülür.

Malı olan talibin malını mürebbisine ve musahibine vermemesi de[286] kendisini ahirete imansız götüren bir davranış işlemiş olur. Ayrıca *Dastan-ı İbrahim*

---

277 Kaplan, *Erkanname-1*, 57-58.
278 Kaplan, *Erkanname-1*, 61.
279 Kaplan, *Erkanname-1*, 62.
280 Kaplan, *Erkanname-1*, 65-66.
281 Kaplan, *Erkanname-1*, 66.
282 Kaplan, *Erkanname-1*, 68-69.
283 Kaplan, *Erkanname-1*, 114.
284 Kaplan, *Erkanname-1*, 154-157.
285 Kaplan, *Erkanname-1*, 158.
286 Kaplan, *Erkanname-1*, 201.

Edhem 'de geçen şu beyitte büyüklere hürmetsizlik göstermek ve onlara itaat etmemekte kişiyi ahirete imansız götüren davranışlar arasında zikredilmiştir.

"Vay ana kim ata ana gönlün yıka

Âhir vakitte cânı imansız çıka"[287]

Erkanneme (Buyruk) türü eserler Bektaşî tarikatının adap ve kurallarını belirleyen en önemli kaynak türüdür.[288] Bu tür eserler genellikle tarikat için yazıldığından dolayı müritleri belli bir sistem içinde tutmak amaçlanmaktadır. Mezkûr örnekler detaylı bir şekilde incelendiğinde genelde Şeyh-Mürid-Tarikat üçlemesi üzerinde durulmuş, bunların dışarıya olan kapalı yapılarına vurgu yapılmıştır.

Ahirete imansız gitme gibi sert ve açık biçimde uyarılma ile müridlerin Şeyh'e ve Tarikat'e bağlılığı kuvvetlenmiştir ve dışardan gelebilecek olumsuz fikrî telkinlere karşı da müridlerin muhafazasının amaçlandığı görülmektedir. Tasavvufî eserler mana âlemine hitap etmeleri açısından da nasların zahiri değil batınî manalarını keşfi amaçlandığından ötürü de mezkûr örnekler hakikat değil mecaz olarak da anlaşılabilir. Yoksa kişinin ikrarı ve ameli boşa gitmesi ve ömrünü verdiği yolda bir gafletten dolayı âhirete imansız gitmesi aşırı bir tasavvufî düşünce olarak telakki edilmelidir. Yine *İlm-i Cavidan'da* "Çünkü kişi, varlıktan kurtulup, Allah'da fâni olma makamını inkâr ederse, can çekişme anında inançsız olarak ruhunu teslim eder."[289] Şeklindeki açıklama ile de anlaşılacağı üzere evliya makamını inkâr eden kişinin de ahirete imansız gideceği inancı mevcuttur.

Dastan-ı İbrahim Edhem'de geçen son örnek ise büyüklere karşı özellikle anne ve babaya saygıya işaret etmektedir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de[290] ve Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde[291] açık örnekler mevcuttur. Mezkûr örnek de bu görevi hakkıyla yerine getirmeyene âhirete imansız gitmesi için beddua edildiği görülebilir.

---

[287] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 89.

[288] Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Teber, "Bektaşi Dervişinin Yol Haritası: Bektaşi Erkannameleri", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010), 359-372.

[289] Eğri, *İlm-i Cavidan*, 83.

[290] İsrâ, 17/24.

[291] Ebû Abdirrahmân Ahmed en-Nesâî *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Eşribe" 46.

11. Ruh

Sözlükte "gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak" mânalarındaki revh kökünden türemiş bir isimdir. Ruh kelimesi terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde tanımlanmaktadır.[292]

Kur'an-ı Kerîm'de ruh kelimesi yirmi bir yerde geçer. Bunların dördü "er-ruh" şeklinde yalın olarak kullanılmış, on ikisi çeşitli terkiplerle Allah'a izâfe edilmiş, dördü "ruhû'l-kuds", biri "er-ruhû'l-emîn" şeklinde yer almıştır.[293] Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Müfessirlerin Kur'an'da geçen "ruh" kelimesini sekiz mânada anladıklarını ifade etmiştir. Bunlar: Canlıların hayatiyetini sağlayan ruh, Cebrâil (rûhu'l-kuds, er-rûhu'l-emîn), büyük bir melek, vahiy, rahmet, emir, üflemekle meydana gelen bir tür yel, hayattır.[294]

Ruh ilk insan ile birlikte bir gündem olarak var olagelmiştir. İnsanlar hangi dönemde yaşamış olursa olsun hangi dine inanırsa inansın ruh'u merak etmişlerdir. Merakları neticesinde de bazı görüşler ortaya koymuşlardır.[295]

Dünya hayatının sonu olan ölüm ile birlikte ruh ile ilgili görüşlerin mevcudiyeti ve ruhun ahiret ile olan irtibatından dolayı Alevî-Bektâşî klasiklerinde ruh meselesinde de çeşitli inanışların mevcudiyeti tespit edilmiştir. Öncelikli olarak *Velayetname*'de ruhun ölümsüzlüğüne işaret edilmiş ve ruhun aslının Allah olduğundan bahsedilerek bu sebeple ruhun ölümsüz olduğu söylenmiştir.[296] Fakat bu inancın aksine *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda bir açıklama vardır ki İsrâfil'in Sur'a ikinci defa üflemesinin ardından bütün ruhların diriltileceği ve ruhların bedenlerini arayacağı, bedenlerine girdikten sonra da mahşer yerine toplanılacağı kaydedilmektedir.[297] *Hızırnâme*'de anlatılan bir olay da şu şekilde cereyan etmektedir.

> Ben varayım göreyim, bu gelen ruhlar ne söyler ve ne dinler?" dedim. Ol zamân dediler:

---

[292] Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 197.

[293] Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkî, *el-Muʿcemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, t.y.), 339.

[294] Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-aʿyüni'n-nevâẓir fî ʿilmi'l-vücûh ve'n-neẓâʾir*, nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 322-324.

[295] Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Yavuz, "Ruh".

[296] Duran, *Velayetname*, 622.

[297] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 443.

“Var yâ Şâh’ın vekili Hızır” dediler. “İnşallâh bir kuvvetli haber ile elesin” dediler. İleri vardım, gördüm; O sonraki rûh bana karşı gelip hal-hatır soruştular. Ol zamân da bendeniz eyittim:
“Yâ karındaşım, bu ruhlar kimin ruhudur?” deyip sücûd ettim. Andan sonra ol rûh bendenize eyitti:
“Yâ karındaşım, bu ruhun cümlesi bir Şâh’ın ruhudur” deyince;
“Dinle, sana anlatayım bir bir” dedi. Ol zamânda eyittim:
“Buyur yâ Şâhım” dedim.
“Yâ Hızır, senin yanındaki ruhlar ÂdemSafiyyu’llah’ta atadan, anadan olup cihana gerektir. Her birisi bir zamanda gelse gerektir. Her birisi bir zamânda gelse gerektir. Ba’dehû;
“Yâ Hızır Nebî, bu ruhlara dersen her biri birinden yüz bin yıl sonra gelse gerektir. Dahi dersen biri bir zamânda gelir ve çoktur. Ba’dehu yâ Hızır nebi, dünya, ahiret Şâhının yarattığı rûh değişilmez; sen var” dedi. Eyitti:
“Yâ Hızır, bu ruhların içinde senin ruhunu, yarattığın mahlûkun cümlesine sevdirdi ve kimine sevdirmedi. Ben eyittim:
“Beni niye sevdirdi cümlesine (de), sizi kimine sevdirdi, kimine sevdirmedi?” dedim.[298]

Kişi bütün benliğinden sıyrılıp özünü Allah’ın ruhu kabul edilen izâfî ruha ulaştırmadan kurtuluşa eremeyeceği söylenmiştir.[299] Bu şekilde benliğinden sıyrılanların ise izâfî ruha kavuştukları bundan dolayı da kurtuluşa erdikleri bilgisi verilmektedir.[300] Ayrıca *Hızırname’*de ruhun başka varlıkların ruhuna dönüştüğü ve ruhların birbirinin içine girebildiklerini görmekteyiz.[301]

Sözlükte “gidermek, bir şeyi silip yok etmek” manalarına gelen ve “nesh” kökünden türeyen tenasüh “bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak” gibi mânalara gelir.[302] Tenasüh Budizm’in ana inancıdır. Canlılar, “Nirvana”ya ulaşıncaya kadar değişik hallerde dünyaya gelirler.[303]

Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî’de anlatılan bir kıssaya göre Hz. Ali’nin, Hacı Bektaş-ı Velî’nin bedeninde yaşadığına inanılması[304] ve Otman Baba’nın Balkan dağını geçip uğradığı Madara kasabasında yeteri kadar hürmet görmeyip tekkenin şeyhine: “bak bre çirkin, beni bilmedin ki Sarı Saltuk dedikleri server-i cihân ve maksûd-ı insan benem” [305] şeklinde kızması ruh göçü inancının varlığını

[298] Müslüm, *Hızırname*, 400-404.
[299] Eğri, *İlm-i Cavidan*, 143.
[300] Eğri, *İlm-i Cavidan*, 147.
[301] Müslüm, *Hızırname*, 396.
[302] İbn Manzûr, *Lisân*, 3: 61.
[303] Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 82.
[304] Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş*, 7.
[305] Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş*, 32.

göstermektedir. Bu menkıbelerin yanında bazı Alevi Dedeleri Kur'an'da geçen bazı ayetleri de ruh göçünün varlığına delil olarak kabul etmektedirler. [306]

Alevîlik inancında tenâsuh inancı iki değişik halde olmaktadır. Kişi ya ruhlar aleminden gelip dünyada bir mürşîd-i kâmil'in eteğinden tutunur, nefsinden sıyrılır ve kendini ölümsüzleştirir. Ya da nefsin ve şeytanî duyguların esiri olup istenildiği gibi yaşamaz ve bunun neticesinde öldükten sonra ruhu bir hayvana geçer ve hayvan olarak hayatına devam eder.[307]

Yapılan saha araştırmalarında Alevî-Bektaşî kitaplarında yer alan Tenâsuh ile ilgili görüşlerin halkın inancında karşılık bulduğu tespit edilmiştir. [308] Tuncelide yapılan bir çalışmada ruh göçüne inananların oranı %16 inanmayanların oranı %75 kararsız olan ise %9'u oluşturmaktadır. Aynı çalışmada Hz. Ali'nin Hacı Bektaş'ın bedeninde olduğuna inançta ise katılımcıların %31'i evet, %51'i hayır, %18'i ise fikir beyan etmemiştir. Aynı çalışmada ruh göçünün özel insanlar için mi yoksa herkes için mi geçerli olduğu sorusuna katılımcıların %9'u erenler ve özel insanlar için geçerlidir derken, %13'ü tüm insanlar ruh göçü yapabilir demiş, %76'sının ise ruh göçüne kesinlikle inanmadığı ve %2'lik katılımcının ise fikir beyan etmediği görülmüştür.[309]

Çalışmadan da anlaşılacağı üzere günümüzde de tenâsuh'a inanan bir Alevî kitlesi mevcuttur. Tunceli Aleviliği üzerine yapılan başka bir çalışmada ise günahkâr insanların hayvan suretinde dünyaya tekrar gelmeleri fikrinin sahada kabul görmediği anlaşılmaktadır.[310]

Alevîlikte ruh göçü ile birlikte don değiştirme kavramı da kullanılmaktadır. Don değiştirme ile ruh göçü arasında fark vardır.[311] Don değiştirme ölümden önce

---

[306] Arslanoğlu, "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", 60-61 İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 20 (2001): 60-61 Alevîlikte tenâsuh'a işaret edildiği idda edilen ayetler: "Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz; öyleyken Allah'ı nasıl inkar edersiniz?" (el-Bakara 2/28); "Geceyi gündüze, gündüzü geceye geçirirsin; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın; dilediğini hesapsız rızıklandırırsın" (Âl-i İmrân 3/27); "Allah, sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir, sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi yeniden çıkaracaktır." (en-Nûh 71/17-18) .

[307] M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* (İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2007) 200.

[308] Tuğrul, *Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet*, 96.

[309] Murat Çetin, Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları (Gölyaka Örneği) (Yüksek lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 2010), 39-40.

[310] Tuğrul, Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet, 94.

[311] Tuğrul, Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet, 96.

bir biçimden başka bir biçime geçmek iken tenâsuh öldükten sonra başka bir bedende yeniden dünyaya gelmeyi ifade etmektedir. Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'de erenlerin "turna, şahin" gibi şekillere; kötü niyetli insanların ise "köpek" şekline girdiğine dair menkıbeler mevcut. [312] Ayrıca Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin "güvercin" donuna girdiği de anlatılmaktadır. [313]

B. Kabir hayatı

Kabir, Arapça da "ölünün gömüldüğü yer" manasındadır. Çoğulu kubûr olan kelime makber ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Türkçede bu kelimelerle birlikte mezar kelimesi de kullanılmaktadır.[314] Kur'an-ı Kerimde Kabr[315] ve Mekâbir[316] birer kere, Kubûr[317] da beş yerde geçmektedir. Ayrıca pek çok hadiste de kelime müradifleri ile kullanılmıştır. Alevî-Bektaşî klasikleri'nde yer yer kabir hayatına işaretler vardır. Konuyu klasik eserler bağlamında ele alınacaktır.

1. Kabir Sorgusu

Hadislerde ifade edildiğine göre kişi kabre konulduğunda sorguya çekilmektedir.[318] Defin işlemi gerçekleştikten sonra Münker ve Nekir adlı iki melek gelip kısaca imanın esaslarını kişiye sorarlar o da dünya yaşantısına göre ya bu sorulara cevap verip tekrar dirilmeye kadar rahat içinde yaşar ya da tam aksi olur.[319] Alevî-Bektâşî klasikleri içerisinde yer alan *Kitab-ı Dar* bu konuya sıkça işaret etmiş ve ölen kişi için "Hakk'a yürüyen (ölen) bu kimsenin kabrini cennet bahçelerinden bir bahçe eylesin, kabrinde meleklerin sorularına kolay cevap vermeyi nasip eylesin, çektiği cezası varsa affeylesin."[320] ifadelerini kullanmıştır.

---

312 Gölpınarlı, Menakıb-ı Hacı Bektaş, 14-16.
313 Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş*, 18.
314 Kürşat Dermirci, "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 35.
315 Tevbe 9/84
316 Tekâsür 102/2
317 Hac 22/7; Fâtır 35/22; el-Mümtehine 60/13; el-İnfitâr 82/4; el-Âdiyât 100/9
318 *Buhârî,* "Cenâʾiz", 86; *Müslim,* "Cennet", 73-74
319 *Buhârî*, "Cenâʾiz", 67, 86; *Müslim,* "Cennet", 70-72
320 Eğri, *Kitab-ı Dar,* 45, 50, 54, 58, 62, 66, 69, 73, 77, 78, 81, 85, 86, 93, 97, 98, 101, 109, 113.

Klasiklerde işaret edilen kabirde sorgu-sual'e günümüz Alevîleri de inanmaktadır. Kabir hayatını kıyametin kopuşuna kadar geçecek zaman olarak tanımlamaktadırlar.[321]

2. Kabirde Azap

Dünya hayatında ki durumlarının bir neticesi olarak kabir sorgusundan başarısız olanların, sorgu sonunda yaşayacakları durum kabir azabı olarak ifade edilmektedir. *Kitab-ı Cabbar Kulu* incelendiği zaman edebi bir üslup ile anlatılan bir olayda kabirde azap çektikleri anlatılan kişilerin dünyada iken muhteris olan, mal toplayan ve bu malı hayır ve hasenatta kullanmayan, emredilen bedeni ve mali ibadetleri yapmayan, gurur ve kibir taşıyan, büyüklenen, gıybet eden ve faydasız sözleri adet edinen, ticarette gerekli ticari ahlakı ve dürüstlüğü göstermeyen, ölçü ve tartıda hile yapan, yalan yere yemin eden, verdiği nimetlerden dolayı Allah'a hamd ve şükür etmeyen, emrolunduğu ibadetleri yapmayan, ayıplarını görmeyen kişilerin kabirde çektiği azaplar çeşitlendirilerek rivayet edilmiş, yaşadığı pişmanlık, tekrar dünyaya dönme ve durumu düzeltme arzusu içerisinde olmaları anlatılmıştır. Kabir hayatlarında kendilerine dünyada iken gelen emirlerin tam ve eksizsiz idrakinde oldukları ama artık durumu düzeltmenin de bir imkanının kalmadığından bahsedilmiştir.[322]

Yine aynı eserde kişinin Sekerât-ı Mevt'te çektiği sıkıntılara işaret edilmiş ve ölümden sonraki hayatında karşılaşacağı sıkıntıların ise bundan kat be kat daha fazla olacağı söylenmiştir.[323]

Bu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Alevi inancında kabirde mücazat yani kabir azabı mevcuttur. Dünyadaki hayatın keyfiyetine göre ahiret hayatında bir ceza olmakla beraber daha kabirde iken ceza çekmeye başlanılacağı düşünülmektedir.

---

321 Kılıç, *Vezirköprü ilçesi*, 30.
322 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 172-179.
323 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 415.

3. Kabirde Mükafat

Kabirde, dünyadaki hayatın iyiliğine göre kabir sakininin göreceği nimetleri ihtiva ve ifade eden ayet ve hadisler mevcuttur. Kur'an'da Allah yolunda öldürülenlerin ölü kabul edilemeyeceği, insanlar bunu görmezlerse de onların gerçekte diri olduğu[324] ve Allah katında nimetlere mazhar kılındığı[325] haber verilmektedir. Kabir sorgusunu başarı ile geçenlerin kavuşacağı nimetleri ifade etmektedir. Çünkü kabir suali ve azabıyla ilgili hadislerin hemen hepsinde sorulara cevap veren müminlerin kabirlerinin genişletilip aydınlatılacağı, cennet bahçelerinden bir bahçe haline getirileceği ve mümine sabah akşam cennetteki yerinin gösterileceği bildirilmiştir.[326]

Alevî-Bektâşî klasikleri'nde kabir mükafatla ilgili olarak *Velayetname'*de Hacı Baktaş-ı Veli'nin öldükten sonra kabrinde meydana gelen çeşitli kerametinden bahsedilmektedir.[327] Yine *Velayetname'*de Hünkâr, İsmail adlı müridi olduğu düşünülen şahsa hitap ederken kendisinin ölümünden sonra üzülmemesi gerektiğini ve çağırdığı zaman hünkarın geleceğine dair bir açıklama vardır.[328] Burada görülmektedir ki Hünkar'ın kabirde nimetlere mazhar olacağı ve çağırılması halinde gelebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca *Dastan-ı İbrahim Edhem*'de kabirde mükafatlananlardan farklı yerlerde beyitler halinde bahsedilmektedir.[329]

Bunlarla birlikte kabir hayatı ile ilgili *Velayetname'*de velinin ölmeyeceğine, dünya ile irtibatının tam manasıyla kesilmeyeceğine dair bilgilerin[330] varlığı mevcuttur ki; Kur'an-ı Kerim de açık bir şekilde her canlının ölümü tadacağı ifade edilmiştir.[331] Fakat Alevîlikteki tenasüh inancı ve canın canana kavuşması düşüncesinden dolayı böyle inanışları mevcuttur.

---

324 Bakara, 2/154
325 Âl-i İmrân, 3/169
326 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim,*Câmiᶜu's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Cennet", 65-66; Ebû Îsâ Muhammed et-Tirmizî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Cenâiz", 71.
327 Duran, *Velayetname*, 349.
328 Duran, *Velayetname*, 622.
329 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 58, 66, 69.
330 Duran, *Velayetname*, 349, 622.
331 Âl-i İmran 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57

II. KIYAMET VE AHİRET HAYATI

Âhiret, sözlükte son manasına gelir.[332] Âhiret inancı, ilk insandan itibaren Allah'a inanan hemen bütün toplumlarda görülmüştür. Fakat ölümden sonraki hayatın mahiyeti hakkında toplumlar kendine has düşünce biçimleri geliştirebilmişlerdir.[333]

Kur'an'da Hz. Nûh,[334] İbrâhim,[335] Yûsuf,[336] Mûsâ, [337]Îsâ[338] ve diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine âhiret inancını anlattıkları ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim; Allah'a ve âhiret gününe inanan Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîler'in kurtuluşa erecekleri beyan edilmekte[339] ve "kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı" olduğuna âhirete inananların kabul edeceği haber verilmektedir.[340]

İslâmiyette var olan Ahiret inancı insanlara sorumluluk düşüncesi getirmekte, inanan insanların bireysel ve toplumsal hayatlarında bağlayıcı olmaktadır. Yine insanlara dünya hayatında iken karşılaştıkları sıkıntılara göğüs gerebilme gücü ve kuvveti de sağlamaktadır.[341]

Kur'ân-ı Kerîm, diğer ilâhî kitaplarla karşılaştırıldığında onlara nazaran daha fazla âhiret vurgusu yapmaktadır. Bununla birlikte İslâmiyet dünya ve ahiret arasında bir denge kurmayı hedefler. Dünya başlangıç, âhiret sonuç olduğuna göre ikisi arasında denge kurmak gereklidir. İnsanın âhirete hazırlanırken dünya nimetlerinden el etek çekmemesi önerilmektedir.[342] Önemli olan, aldatıcı dünyanın cazibesine kapılıp âhiret saadetini ihmal etmemektir. Çünkü, dünya geçici ve âhirete nispetle aldatıcıdır.[343] Âhiret'e gelince asıl huzur ve hayat oradadır.[344] Hz.

---

332 Sami, *Kamus*, 36.
333 Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 543.
334 Nûh 71/17-18
335 Şuarâ 26/81-102
336 Yûsuf 12/101
337 Tâhâ 20/55
338 Meryem 19/33
339 Bakara 2/62; Mâide 5/69
340 En'âm 6/92
341 Topaloğlu, "Âhiret", 1: 544-545.
342 Kasas 28/77
343 Ra'd 13/26
344 Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39

Peygamber'in, "Allah'ım! Asıl hayat âhiret hayatıdır, asıl saadet ebediyet saadetidir!"[345] tarzında ki duası bu gerçeği ifade etmektedir.[346]

Âhiret, genel manada kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilir.

Kıyamet'in kopması, vakti geldiğinde İsrâfil adlı meleğin, mahiyeti hakkında bilgimizin olmadığı "Sûr" adı verilen bir alete üflemesi ile kozmik âlem'in son bulmasını ifade etmektedir. Ardından bir üfleme daha olacak ve insanlar hesap vermek üzere toplanacaklar.[347]

Âhirette hesabın başlaması, sûra ikinci üfleyişten sonra kabirdekiler tekrar diriltilecek ve mahşer yerinde toplanacaktır. Bu hakikat karşısında insanlar itiraz etmeden çekirgeler gibi hedeflerine doğru ilerleyeceklerdir.[348] Mahşer yerine toplanacak olan insanların göreceği muamele dünyadaki yaşantılarına göre olacaktır.[349] Nitekim Allah Teâlâ dünyada iken Kur'an'dan yüz çevirenin âhirette kör olarak diriltileceğini haber vermektedir.[350]

Âhiret gününde kulun tâbi tutulacağı hesabın sonucu, Kur'ân-ı Kerîm'de, "terazilerin (tartıların) ağır yahut hafif gelmesi" şeklinde ifade edilmiştir. Mâhiyeti hakkında Allah'tan başka kimsenin bilgi sahibi olmadığı bu terazide tartılar'ı ağır gelenler kurtuluşa erecek ve mutlu bir hayat süreceklerdir.[351] Tartılar'ı hafif gelenler ise kendilerini hüsranda bulacaklardır.[352]Kur'an terminolojisinde kurtuluş cenneti,[353] rızayı[354] ve cemâli,[355] ihtiva ederken hüsran da cehennemi, elemi ve mahrumiyeti ifade eder.[356]

---

345 Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Cihâd", 33; "Salât", 48.
346 Topaloğlu, "Âhiret", 1: 545.
347 Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014), 251-252; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 330.
348 Kamer 54/6-8; el-Meâric 70/43-44
349 Kılavuz, *İslam Akaidi*, 336.
350 Tâhâ, 20/124-126
351 A'râf 7/8-9; el-Mü'minûn 23/102-103; el-Kāria 101/6-7
352 Kāria 101/8-9
353 Tevbe 9/72,
354 Fecr 89/27-30,el-Beyyine 98/8
355 Kıyâme 75/22-25; el-Mutaffifîn 83/15
356 Hûd, 11/22

A. Kıyamet

Kıyâmet, sözlükte “kalkmak, dikilip ayakta durmak”[357] mânasında olup, kıyâm ise “dirilip mezarından kalkma, Allah’ın huzurunda durma” yahut “bu olayın başlangıcını teşkil eden kozmik değişikliğin vuku bulması” anlamına gelir.[358] Kıyâmet, Ahiret kavramı ile yakın bir ilişkisi olması hasebiyle Kur’an-ı Kerimde yüz on yerde geçmektedir.[359]

Kur’an-ı Kerimde “el-Kıyâmet” isimli bir sure bulunmakla birlikte özellikle kısa âyetli sureler kıyamet ve âhiret ahvalî ile ilgili detaylı bilgiler vermektedirler. Yine hadislerde de kıyamet ve âhiret ahvali ile ilgili çok fazla rivayet bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de “Sûra üflenmek” deyimiyle ifade edilen kıyametin kopuşu genellikle “üflemeye yarayan boynuza benzer boru” diye anlam verilen ve mahiyeti bilinmeyen bir sûr ile yapılacaktır.[360]

Kıyâmetin kopuşu on ayette “sûr” ile ifade edilirken bir ayette[361] de “nâkur”[362] kelimesi ile ifade edilmektedir. Ayetlerden anlaşıldığı üzere iki defa sûr’a üflenecektir. Bunlardan birincisi ile kâinat kozmik sona girerken ikincisinde de yeniden dirilip hesap vermek için mahşer meydanına toplanacaktır.

Âyetlerin beyanına göre sûra bir defa üflenmekle yer küresi dağlarıyla birlikte yörüngesinden çıkarılıp parçalanacak, olup bitmesi gereken mutlaka gerçekleşecek, gök de yarılıp düzensiz bir şekle bürünecek,[363] o gün güneş dürülüp karanlığa gömülecek, yıldızlar kararıp dağılacak, dağlar yerlerinden koparılıp parçalanacak, vahşi hayvanlar bir araya getirilecek, denizler kaynatılacak,[364] insanlar şaşkın şaşkın uçuşan pervanelere benzeyecek, dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.[365]

---

357 Sami, *Kamus*, 654.

358 Ebü’l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Ḳurʾân*, nşr. Safvâvn Adnan Dâvûdî (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1430/2009), İbn Manzûr, *Lisân*, 496-505.

359 İbn Abdilbâkî, *el-Muᶜcem*, 34-36.

360 İsfahânî, *el-Müfredât*, 497.

361 İbn Abdilbâkî, *el-Muᶜcem*, 416.

362 Mezkûr ayet “فَإِذَا نُقِرَ فِى ٱلنَّاقُورِ” (O Sûr´a üfürüldüğü zaman var ya...) şeklinde geçmektedir. (el-Müddessir 74/8)

363 Hâkka 69/13-16

364 Tekvîr 81/1-6

365 Kāria 101/4-5

Klasiklerde *Besmele Tefsiri*'nde ayetlerden iktibasla sûra ilk defa üflendiğinde Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsinin öleceği[366] bir saikaya (yıldırıma) benzeyen bu sesin herkesi öldüreceği ancak Allah'a inananların bu sesten korkmayacağı ve bu ilk surun "nefha-i feza" diye isimlendirildiği anlatılır.[367] ilk sur sesi ile yıldızları nasıl parça parça olduğu, dağların ise pamuk gibi atıldığı anlatılır.[368] Sura tekrar üfleneceğini bu çalışın "kıyam çalışı" olduğu ve tüm ölmüşlerin ayakları üzerine kalktığı da ayetlerle anlatılır.[369]

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda da Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye surun üfleneceğini, tüm canlıların öleceğini, tekrar surun üfleneceğini, bu nefha ile dirileceğimizi, bu dirilme esnasında insanların yaşayacağı dehşeti, mahşer meydanına nasıl toplanacağımızı anlattığı görülmektedir[370]

1. Kıyamet Alametleri

Kur'an-ı Kerim'de kıyamet alâmetlerinin nelerden ibaret olduğuna dair bilgi verilmemiş, sadece Ye'cûc ve Me'cûc'ün gelişinden,[371] dâbbetü'l-arzın çıkışından,[372] göğün insanları saracak bir duman (duhân) yayacağından[373] bahsetmektedir. Yine kıyamet alameti olarak, kıyamet vaktinin yaklaşması üzerine ayın yarıldığından[374] bahsedilmiştir.

Hadislerde şunlar kıyamet alameti olarak başlıca zikredilmektedir: İlmin ortadan kalkıp cehaletin yerleşmesi, sarhoşluk veren içkilerin yaygınlaşması, zinanın alenî hale gelmesi, köle kadının efendisini doğurması, çobanların zenginleşerek bina yapmakta yarışması, zekât verilecek kimse bulunamayacak kadar servetin çoğalması, aynı davayı güden iki büyük topluluğun birbiriyle savaşması, adam öldürme olaylarının ve fitnelerin fazlalaşması, elli kadına bir erkek düşecek şekilde kadın nüfusunun artması, Müslümanların kıldan ayakkabı

---

366 Duran, *Besmele Tefsiri*, 85.
367 Duran, *Besmele Tefsiri*, 85
368 Duran, *Besmele Tefsiri*, 86.
369 Duran, *Besmele Tefsiri*, 85.
370 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 443.
371 Enbiyâ 21/96
372 Neml 27/82
373 Duhân 44/11-12
374 Kamer 54/1

giyen, küçük gözlü ve geniş yüzlü insan gruplarıyla savaşması, insanların hayatlarından bıkarak ölülere gıpta etmesi, Allah'ın elçisi olduğunu iddia eden otuza yakın yalancı deccâlin türemesi, yeryüzünde Allah veya lâ ilâhe illallah diyen bir kimsenin kalmaması, gece ile gündüzün birbirine eşit hale gelip kopuş zamanının yakınlaşması, Ye'cûc ve Me'cûc Seddi'nin açılması, (Suriye'de bulunan) Busrâ'daki develerin boyunlarını aydınlatacak bir ateşin Hicaz bölgesinden çıkması, depremlerin sıklaşması, güneşin batıdan doğması, dâbbetü'l-arzın zuhur etmesi, doğuda, batıda ve Arap yarımadasında kara parçalarının batması.[375]

Hadislerde belirtildiğine göre kıyametin kopuşu ansızın vuku bulacak, bu sırada alışveriş yapanlar işlerini bitiremeden, yemek yiyenler lokmasını ağzına götüremeden, havuz yaptıran kişi havuzuna giremeden ve devesinin sütünü sağan kimse bunu misafirine ikram edemeden kıyamet kopacaktır.[376]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde kıyamet alametleri de yer almaktadır. *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda kıyamet alameti olarak Hz. İsa'nın dünyaya gelmesi ve bazı şahıslarla mücadelesi anlatılmakta ayrıca kıyâmeti beklediğine inanılan on ikinci imâm, Sâhib-i Zamân olarak beklenen Mehdi de alamet olarak zikredilmektedir.[377] Yine aynı eserde kıyametin kopma zamanının kimsenin bilemeyeceği ile ilgili bilgileri[378] görmekle birlikte kıyametin başka alametlerinin var olduğuna inancın da olduğunu görmekteyiz. Bunlar, Deccâl'in varlığıdır. Bu inanca göre beklenen Mehdî de Deccâl'in gelmesinden sonraki cuma günü geleceği inancıdır. Yine Dâbbetü'l-Arz ismindeki hayvan çıkması, ondan sonra güneş batıdan doğması, Tövbe kapısı kapanması, Ye'cüc ve Me'cüc çıkmasınan sonra kıyamet kopacağına inanılmaktadır. Azrâil ruhunu teslim ettikten sonra, dünyanın sonu geleceğine vedünya bir süre boş kaldıktan sonra Hallac-ı Mansûr'un[379] geleceğine inanılmaktadır.

---

[375] *Buhârî*, "Fiten", 4-5, 22, 24, "ʿItḳ", 8, "Cihâd", 95, "Nikâḥ", 110; *Müslim*, "ʿİlim", 8-10; et-*Tirmizî*, "Fiten", 35, 42-43; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Fiten", 25-36.
[376] *Buhârî*, "Fiten", 25.
[377] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 196.
[378] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 427.
[379] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 440.

Ayrıca *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda tövbe kapısının kapanması kıyametin bir alameti olarak gösterilmiş ve Hz. Ali'nin bu kapının kapanmasına az bir süre kaldığını belirttiği ifade edilmektedir. Bu olay gerçekleştiğinde ise kıyametin geleceği ve dünyanın son bulup ahiret hayatının başlayacağı ifade edilmektedir.[380]

2. Kıyametin Kopması

Alevî-Bektâşî klasiklerinde bir hakikat olarak kıyamet'in kopmasından bahsedilmekte ve insanlara bu hakikat karşısında uyanık olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. *Hızırname'*de geçen bir örnekte kıyamet kopacağı zaman mü'minlerin gönül rahatlığı içinde olmaları gerektiği söylenmektedir. Ayrıca bu zamana hazırlık yapan kişinin yatıp kalkarken bile "Şah" demesi gerektiği vurgulanmaktadır.[381] Yine kıyametin kopması ile ilgili *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda şu tasvirler yapılmaktadır:

> "-Dâbbetü'l-Arz ismindeki hayvan çıkacak. Ondan sonra güneş batıdan doğacak. Tövbe kapısı kapanacak. Ye'cüc ve Me'cüc çıkacak. Sonra kıyamet kopacak. Azrâil ruhunu teslim ettikten sonra, dünyanın sonu gelecek. Dünya bir süre boş kalacak sonra Hallac-ı Mansûr çıkacak. Allâhu Teâlâ'nın emriyle yerleri pamuk gibi atıp, dümdüz edecek. Allâhu Teâlâ bir yağmur verecek. O yağmurdan sonra, herkesin bedeni bulunduğu mezardan otların bittiği gibi bitecek. Suda boğulan veya ateşte yanan herkes -nerede bulunursa bulunsun- toprağın yüzüne kalkacak. Allâhu Teâlâ İsrâfil'e emredecek: Ey İsrâfil! Artık sûru üfle. Herkesin rûhubedenine girsin. İsrâfil Allah'ın emriyle sûru üfleyecek. Rûhlara emir verilecek. Rûhlar bedenlerini aramaya başlayacak. Herkesin Rûhu bedenine girdikten sonra, ölüler dirilecek. Hayvan, İnsan, melekler ve kuşlar her ne varsa hepsi dirilecek. Daha sonra mahşer olacak.
> -Ey Allâh'ın elçisi! Dünyanın sonu gelmesine tahminen ne kadar zaman vardır?
> -Ey Ali! Ne kadar zaman olduğunu bilmiyorum. Onu Allah bilir. Bu ilme karışmam. Fakat Allâhu Teâlâ bazı şeyleri bana gösterdi. "Ey sevdiğim! Kıyâmeti ne zaman kopacağını sen bu ilimle bil" dedi.[382]

Şeklinde kıyametin kopması tasvir edilmektedir.

Ayrıca *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda geçen bir diyalogda kıyamete vurgu yapılmakla beraber kıyamet öncesi kişinin kendi ölümüne hazır olması gerektiği şu şekilde ifade edilmektedir:

> Sultânım! Dünya "ye" harfinde dediniz. Azrâil'in elinde bir kâğıt olduğunu söylediniz.
> Sözün özü, Hazret-i Peygamber baştan sona kadar ne söylemişse tekrar ettim. Hazret-i Peygamber:

---

[380] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu,* 459-460.
[381] Müslüm, *Hızırname,* 476-479.
[382] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu,* 442-443.

-Doğru söyledin ey derviş! Kıyâmetin yakınlaştığına göre, o zamana kadar hazırlığını yap. Kıyâmetten önce ölüm var. Ölümü unutma zulüm var. Ölümü aklından çıkarma."[383]

Alevîlikte İsrafil'in Sûr'a üflemesiyle birlikte kıyametin ansızın kopacağı inancı mevcuttur. Ne zaman ve nasıl kopacağı bilinmeyen kıyametin kopuşundan sonra tekrar dirilme olacak ve bu dirilme sonsuz bir hayatın başlangıcı olacaktır.[384]

3. Kıyamet Günü

Kıyamet günü olacak olan hadiseler yerdeki ve gökteki olaylar şeklinde iki ayrı başlık altında düşünülebilir. Bunlar:

a. Göklerde Olacak Olaylar

Besmele Tefsiri'nde,[385] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda[386] ve *Makallat*[387] adlı eselerde kıyamet günün göklerde olacak olanlar Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetler esas alınarak şu şekilde anlatılır; O gün sema bir çalkanışla çalkanacak,[388]güneş büzülecek, yıldızlar kararacak,[389] gözler kamaşacak,[390]gök yarılıp ayrılarak[391] erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül gibi,[392] erimiş maden gibi olacak,[393] gezegenler saçılacak,[394] ay tutulacak, güneş ve ay bir araya gelecek,[395] işte o gün olan olmuştur.[396]

b. Yerde Olacak Olaylar

O gün; o şiddetli deprem sarsar, ardından başka bir şiddetli sarsıntı gelir.[397] O gün yer ve dağlar sarsılır ve dağlar dağılıp kum yığınına döner.[398] "Yer, kendi

---

[383] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu,* 464.
[384] Kılıç, *Vezirköprü ilçesi*, 30.
[385] Duran, *Besmele Tefsiri,* 93-94
[386] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu,* 192/352
[387] Yılmaz v.dğr., *Makalat,* 94.
[388] Tur 52/9
[389] Tekvir 81/1-2
[390] Kıyamet 75/7
[391] İnfitar 82/1
[392] Rahman 55/37
[393] Nebe 78/8
[394] İnfitar 82/2
[395] Kıyamet 75/8-9
[396] Hâkka 69/15
[397] Naziat 79/6-7; el-Vakıa 56/4
[398] Müzzemmil 73/14

sarsıntısıyla sarsıldığı ve ağırlıklarını attığı zaman insan: “Buna ne oluyor!” diyecek. İşte o gün (yer) kendi haberlerini söyleyecek, çünkü Rabb’i ona vahyetmiştir.[399] şeklinde kıyamet günü tasvir edilmiştir.

Kıyamet, ahvali Alevî-Bektaşî klasiklerinde detaylarıyla birlikte işlenmektedir. *Besmele Tefsir’*inde kıyamet gününde zalimlerin Allah’ın gazabına uğrayacağı ve Zebaniler’in bu kişilerin başına üşüşüp cehenneme atacakları, bu durum karşısında ise aciz kalan asilerin ağlayarak feryat edecekleri bildirilmiştir[400] yine aynı eserde dünyada iken Allah’ın kimsenin arasını ayırt edemeden rızık, sağlık vb. şeyler verdiğini ama bazılarının Allah’a isyan halinde olduğu vurgulanmış ve bu kişilerin Allah’ın rahmetinden pay alamayacakları bildirilmiştir. Hz. Peygamber’in Miraç Gecesi’nde bir deniz gördüğünü ve kıyamet gününde Allah’a asi olanların bundan içemeyeceği bildirilmiştir. Ve bu denizlerin Hz. Peygamber’in ümmetine has olduğu da bildirilmektedir.[401] Yine *Besmele Tefsiri’*inde Müminlere bir şerbet verileceği ve o şerbeti içtiklerinde bütün kıyamet korkusu gönüllerinden gittiğini anlatır. Nitekim Kur’an içinde *“Gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedî kalırlar.”*[402] buyurur.[403]

*Besmele Tefsiri’*inde de konu ile ilgili çeşitli detaylandırmaların varlığı şu şekildedir:

> SONRA: Tanrı Te’âlâ Mustafâ’ya “Ya Muhammed İsrâfil üç kez Sûr’a üfleyecek. İlk üflediğine, nefhâ-i saîka, derler. Nitekim Kur’an’da buyururlar. -Sûr’aüflenince Allah’ın diledikleri müstesnâ olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir.”[404] Yani o saika (yıldırım) çaldığında göklerde felek, yerde ise hiçbir yaratılmış kalmayacaktır, hepsi ölecek. Yalnızca Tanrı’nın diledikleri o Sûr’dan korkmayacak. Sûr’un ilk çalışına nefha-i fezâ derler. Tanrı Kur’an’da şöyle buyurur. -Sûr’a üflenince Allah’ın diledikleri hariç olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsinin korkuya kapılacağı günü hatırla.[405]Yani İsrâfilSûr’a ilk üflediğinde Tanrı’nın dilediği kullardan başka, bütün yaratılmışlar korkudan yüzü koyun düşerler. Üçüncü kez çalışı kıyam çalışıdır. Nitekim Kuran içinde buyurulur. -Sonra ona bir defa daha üflenince bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış, bakıyor.[406]Yani Sûr’a üflediği an, bütün yaratılmışlar ayaklarının üzerine kalkıp bakarlar.”[407]

---

[399] Zilzal 99/1-5
[400] Duran, *Besmele Tefsiri*, 66.
[401] Duran, *Besmele Tefsiri*, 69-73.
[402] Enbiyâ, 21/103.
[403] Duran, *Besmele Tefsiri*, 138.
[404] Zümer 39/68.
[405] Neml 27/87. Kitabın orijinalinde Arapça Metin وَيَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ olması gerekirken وَنُفِخَ فِي الصُّورِ şeklinde ayetin baş kısmı yanlış yazılmıştır.
[406] Zümer 39/68.
[407] Duran, *Besmele Tefsiri*, 82-85.

> Sonra Tanrı Te'âlâ "Ya Muhammed, Kıyamet gününde mü'minin üç büyük korkusu vardır. İlki mezardan başlarını kaldırdıklarında nasıl bir insan olacaklar. Başlarını kaldırdıklarında, başka bir şekilde; kimi it, kimi domuz suretinde kalkabilir. İkimci korkuları şudur: Amel defterleri kiminin arkasından, kiminin solundan, kiminin sağından iner korkudan nefesleri kesilir. Üçüncü korkuları, ayaklarını Sırat'a bastıklarında yeryüzü parçalanırken duramamaları. Onlar yıldırım şakıdığı gibi geçsinler, muratlarına erişsinler." dedi.[408]

Şeyh SafîBuyruğu'nda, Şeyh Safî'nin öğütlerini dinleyip uyan itikatlı kişilerin kıyamet koptuğu gün şefaat sancağı altında birleşeceklerini ifade etmektedir.[409] Şeyh Safî müridin üç musibetinin olduğunu, bunların bilerek yalan söylemek ve edepli olmamak; gıybet etmek ve gıybete ortak olmak ve evliya sevgi ve muhabbetini gönlünden çıkarmak olarak belittikten sonra bu üç kişinin ahirete imansız gideceğini ve kimsenin bunların yüzüne bakmayacağını belirtmektedir.[410] Ayrıca *Hızırname'de* farzlardan bahsedilirken dört kapı, kırk makam ve on iki farzı yerine getirenlerin ahirette sorgu suale tabi tutulmayacakları ve kıyamet günü bütün sıkıntılarından uzak olacakları bildirilmiştir.[411]

Makalat'ta kıyametle ilgili sert uyarılar mevcuttur. Mü'minlerin iman ettiklerini söylediğini fakat hakikatte bunu yapmadıkları ifade edilmektedir. Zira kıyamete inananların helal ve haramda daha dikkatli davranması gerektiği vurgulanmıştır.[412] Yine aynı eser Allah'ın merhametine dikkat çekmiş ve Allah'ın kıyamet gününde inananlara merhametli davranacağı belirtilmiştir.

Alevî -Bektâşî klasiklerinde kıyamet gününe yapılan vurgu insanların daha dünyada iken onun hakikatinin farkında olup gelecek günler için hazırlık yapmalarıdır. Bu amaçla ayet ve hadislere sıkça iktibaslar da mevcuttur. Böylelikle insanlar daha dünya hayatında iken bazı hakikatlerin farkında olarak yaşamaları istenmektedir. Çünkü vakit geçtikten ve ömür bittikten sonra bu hakikatleri idrak etmenin insana kazandıracağı hiçbir şey yoktur. Bu inanç ile tabilerine uyarılarda bulunularak kıyamet günün hakikatine dikkat çekilmiştir.

Yine eserlerde kıyamet günü ile ilgili bazı kullanımlar ahiret günü manasında kullanılmıştır.

---

408 Duran, *Besmele Tefsiri*, 93-94.
409 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 39.
410 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 107.
411 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 94.
412 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 71-72.

4. Sur

Sözlükte sûr "ses çıkaran eğri boynuz" demektir. [413] Kelime sözlük manası ile Kur'an-ı Kerim'de on yerde geçmektedir.[414] Bu kullanımlardan üçü göklerin ve yerin bu üfleyiş ile bozulacağı diğerleri ise tekrar diriltilip hesap için toplanmayı ifade etmektedir. Bir ayette de "nakur" kelimesi aynı manada kullanılmaktadır.[415] Yine pek çok hadiste da "Sûr" kelimesi kıyametin kopuşunu anlatmaktadır.[416]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde Sûr ve sura üflenme detaylı olarak ele alınmaktadır. *Besmele Tefsiri'nde:*

> SONRA: Tanrı Te'âlâ Mustafâ'ya "Ya Muhammed İsrâfil üç kez Sûr'a üfleyecek. İlk üflediğine, nefhâ-i saîka, derler. Nitekim Kur'an'da buyururlar. -Sûr'a üflenince Allah'ın diledikleri müstesnâ olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir."[417] Yani o saika (yıldırım) çaldığında göklerde felek, yerde ise hiçbir yaratılmış kalmayacaktır, hepsi ölecek. Yalnızca Tanrı'nın diledikleri o Sûr'dan korkmayacak. Sûr'un ilk çalışına nefha-i fezâ derler. Tanrı Kur'an'da şöyle buyurur. -Sûr'a üflenince Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsinin korkuya kapılacağı günü hatırla.[418]Yani İsrâfilSûr'a ilk üflediğinde Tanrı'nın dilediği kullardan başka, bütün yaratılmışlar korkudan yüzü koyun düşerler. Üçüncü kez çalışı kıyam çalışıdır. Nitekim Kuran içinde buyurulur. -Sonra ona bir defa daha üflenince bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış, bakıyor.[419]Yani Sûr'a üflediği an, bütün yaratılmışlar ayaklarının üzerine kalkıp bakarlar.[420]

Yine*Kitab-ı Cabbar Kulu'nda;*

> Allâhu Teâlâ İsrâfil'e emredecek: Ey İsrâfil! Artık sûru üfle. Herkesin ruhu bedenine girsin. İsrâfil Allah'ın emriyle sûru üfleyecek. Rûhlara emir verilecek. Rûhlar bedenlerini aramaya başlayacak. Herkesin Rûhu bedenine girdikten sonra, ölüler dirilecek. Hayvan, İnsan, melekler ve kuşlar her ne varsa hepsi dirilecek. Daha sonra mahşer olacak.[421]

İfadeleri ile sur ve mahiyeti ile üflenme süresi ve detaylarına yer verilmiştir. Ayrıca *Besmele Tefsiri*'nde alıcı surun üflenmesinden bahsedilmiştir.[422]

Dünya hayatının sonu ve ahiret hayatının başlangıcını ifade eden sûr Alevî-Bektâşî klasiklerinde yer aldığı gibi yapılan bazı saha çalışmalarında da Alevîlerin

---

413 Sami, *Kamus*, 1108.
414 İbn Abdilbâkî, *el-Mucem*, 416.
415 Müddessir 74/8
416 Arent Jan Wensinck, *el-Mucemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-ḥadîs̱i'n-nebevî*, nşr. Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkī (y.y.: Mektebetü Berîl, 1354/1936), 3: 437-440.
417 Zümer 39/68.
418 Neml 27/87. Kitabın orijinalinde Arapça Metin وَيَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ olması gerekirken وَنُفِخَ فِي الصُّورِ şeklinde ayetin baş kısmı yanlış yazılmıştır.
419 Zümer 39/68.
420 Duran, *Besmele Tefsiri*, 82-85.
421 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 442-443.
422 Duran, *Besmele Tefsiri*, 89.

kıyametin kopuşunun İsrafil'in Sûr'a üflemesiyle gerçekleşeceğine inandıkları tespit edilmiştir.[423]

B. Ahiret Hayatı

1. Ahiret Günü

Âhiret, İsrâfil'in Allah'ın emri ile kıyametin kopması için ilk sûr'a üflemesi ve da ikinci üflemesi ile bütün mahlukatın tekrar diriltilip mahşer yerine toplanmasını, mizânın kurulmasını ve herkesin dünyadaki işlerinin hesabını vermesi ardından da cennetliklerin cennete cehennemliklerin cehenneme gideceği zaman dilimini ifade etmektedir.[424]

Âhirete iman Alevîlerde de iman esasıdır.[425] *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*'nda imanın tarifi şu şekilde yapılmaktadır. *"İman şudur: Allah birdir. Peygamber gerçektir. Bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, Cennet, Cehennem, ölüm, yeniden dirilme, sorgu-sual, günâhla sevapların tartılacağı terazi gerçektir…"*[426] açık bir şekilde görülmektedir ki Alevîlikte âhiret inancı mevcuttur.

Ahiret'e iman konusu Alevî kaynaklarında "Mead" başlığı altında incelenmektedir. Mead, ölümden sonra başlayıp insanların yaptıklarının karşılığını bulacağı zaman dilimini ifade etmektedir.[427] Genel manada Alevîler, Allah'ın adaletinin bir göstergesi olduğu, herkesin yaptığının karşılığını bulacağına inandıklarından dolayı pek çok ayet delil getirerek ahirete iman ederler.[428]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde ahiretle ilgili çeşitli kelime ve kavramların kullanıldığı görülmektedir. *Besmele Tefsiri*'inde Muktesitlerin kim olduğu açıklanırken Muhammed ümmetinden bir kavim olduğu, ömürlerini zarif olmayan ve yanlış olan işlerde geçirdikleri bilgisi verilmiş ve o kişilerin gözlerinin nuru kalmadığı, kara sakalların ağardığı vakit Hak dergahına gelecekleri söylenmiştir.[429]

---

[423] Çetin, *Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları*, 37.
[424] Kılavuz, *İslam Akaidi*, 310-311.
[425] Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 179-180.
[426] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 359.
[427] Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 180.
[428] Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 180.
[429] Duran, *Besmele Tefsiri*, 53.

Burada ahiret kelimesi kullanılmamış olup "Kara sakalların ağırdığı vakit" ibaresiyle ima yoluyla ahiret işaret idilmiştir.

Besmele Tefsiri'inde Allah'ın merhameti anlatılırken ahiret inancına değinilmiş ve Allah'ın ahirette inananları rezil etmeyeceği vurgulanmıştır.[430] *Besmele Tefsiri*'inde Allah'ı zikreden kişiyi Allah'ın yalnız bırakmayacağı ve onu dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtaracağı ve onun dünya ve ahiretteki ihtiyaçlarını vereceği açıklanmıştır.[431] Yine aynı eserde Allah'ın Rahman ismi ile dünyaya Rahîm ismi ile de ahirete taalluk ettiği[432] ve kullarına bu isimlerinin kapsamına girenlere gerektiği gibi muamele edeceği söylenmiştir.[433]

Makalat'ta, Abid kişinin tanımı yapılırken namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getiren; savaştan kaçmayıp cihada giden arzularının peşinde koşmayan ve dünyayı terk edip ahiret için hazırlık yapan kişi olarak tanıtılmıştır.[434] Yine *Besmele Tefsiri*'nde hasekilik dileyen kişinin dünyadan yüz çevirip ahirete hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir.[435] *Makalat*'ta da dünya ve ahiret birbirinin zıddı olarak açıklanmıştır.[436] Bu zıtlığın sebebi ise birini isteyenin diğerini kaybedeceğidir. Bakıldığı zaman zahir ve batın ayrımı da bu konuyu açıklamak için kullanılmış ve zahirin bu dünya ile batının ise ahiretle irtibatı kurulmuştur.[437]

Makalat'ta, dünyada nefsi ile mücadele edip onu yakan kişinin ahirette her türlü azaptan kurtulacağı söylenmiş,[438] yine aynı eserde dünyadan yüz çevirip ahireti isteyenlerin korku ve ümit topluluğu olduğu söylenmiştir.[439] Yine *Velayetname*'de "Bu cihan fânidir (geçicidir). Ahiret ise bâkidir (ezelidir.)[440] şeklindeki ifade de dünyanın geçici ahiretin ise hak olduğuna inancın olduğunu

---

[430] Duran, *Besmele Tefsiri*, 45.
[431] Duran, *Besmele Tefsiri*, 46.
[432] Alevî-Bektaşî geleneğinde *"Ey dünyada Rahman ve ey ahirette (inananlar için) Rahim olan"* dua nidası olarak kabul edilmektedir.
[433] Duran, *Besmele Tefsiri*, 69.
[434] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 44.
[435] Duran, *Besmele Tefsiri*, 73.
[436] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 81.
[437] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 109.
[438] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 47.
[439] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 93.
[440] Duran, *Velayetname*, 622.

göstermektedir. *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda ise dünyanın faniliğine yapılan vurgu ile birlikte dünya için ahiretin yıkılmaması gerektiği vurgulanmıştır.[441]

Ahiretin nimetler yurdu olduğu inancı da vardır. *Makalat'*ta geçen bir örnekte "Yahya b. Meâd der ki: Benim gönlüm, dünyadan ve ahiretten üstündür. Zira dünya sıkıntı evidir, âhiret nimet evidir. Benim gönlüm marifet evidir. Öyle olunca marifet dünyadan ve ahiretten üstündür."[442] Şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere ahiretin nimetler yurdu olduğuna inanılmaktadır. Yine *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda dünyanın faniliğine dikkat çekilmiş ve ahiretin nimetleri vurgulanmıştır. Bunun için de dünyada iyi işler yapmak gerektiğine işaret vardır.

Bir sudan bile geçmenin zorluğuna işaret edilmiş ve yarın kıyamet gününde mürid ve muhiplerin nasıl kurtarılacağı sorusuna karşılık olarak şefaatle bu işin çok kolay olduğu vurgulanmaktadır.[443]

Ahiret inancıyla ilgili olarak çeşitli beyitlerde de atıfların varlığı görülmektedir bunlara şöyle örnek verilebilir:

Ey kişi bâkiyi fenaya satmayasın
Dünyâiçünâhiretin yıkmayasın."[444]
"Dünyânın çepel donun öıkardı ol
Ahretin hil'atını kıldı kabül"[445]
"Ka'be'de var idi bir veli hâtun
Dünyâvirüp ahretin almış satun
Dünyasını ahrete satmış idi
İyu adla âlemi dutmuş idi"[446]
"Çağrışurlar ana ata gönlin yıkan kişi
Ahretde şöyle olısardur işi.[447]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde ahiretle ilgili çeşitli tasvirlere de yer verilmiştir. *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda dünya yaşlı bir kadına benzetilmiş ahiret ise genç birine benzetilmiştir.[448] Bunun sebebi ya orada fiziksel olarak genç olmaktır ya da dünyanın değersiz ahiretin ise daha değerli olduğunu göstermek içindir. Yine *İlm-i Cavidan*'da dünyada iken ahirette gideceği yeri görmeyen kişinin insan olmadığı belirtilmiştir.[449]

---

441 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 130.
442 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 98.
443 Duran, *Velayetname*, 578-581.
444 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 29.
445 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 38.
446 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 70.
447 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 89.
448 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 470.
449 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 103.

İlm-i Cavidan'da ahiret azabının var olduğuna vurgu yapılmış[450] ve dünyada iken yapılacak bazı davranışların ahirette fayda vereceği belirtilmiştir.[451] Ayrıca *Şeyh SafîBuyruğu*'nda Allah'ın görüleceğinden bahsedilmektedir.[452] Dünyada iken hakikatler karşısında kör olanların ahirette de kör olacağı belirtilmiştir.[453]

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda buluta sorulan bir sorunun cevabında bulut, kendilerinin ölümden ve ahiretten korkmadıklarını söylemiştir. Bu da göstermektedir ki ahiret inancı sadece şuur sahibi olan insanla ilgilidir ki bunun sebebi sorumlu varlık olmasıdır.[454]

Günümüz Alevîlerinin âhiret inancı yöreden yöreye farklılıklar göstermekte olup tam bir bütünlük hâkim değildir.[455] Sivas Alevîliğinde halk arasında ahiret inançlarında herhangi bir tereddüt yoktur. Fakat bazı sosyalist Alevî yazarlar sömürü düzeninin bir parçası olarak nitelendirdikleri âhiret inancına kesin olarak karşıdırlar.[456] Amasya yöresinde genel itibari ile âhiret inancı mevcut iken özellikle Göynücek çevresinde yaşayan bazı Kürt Alevîler tenâsuh inançlarından dolayı âhirete inanmamaktadırlar.[457] Tokat yöresinde âhiret ile ilgili inanç üç guruba ayrılmaktadır. Bunların birincisi ki çoğunluğu oluşturuyor bunlarâhiret hayatına inanmaktadır. İkincisi tenâsuh inancından dolayı cennet ve cehennemin dünyada olduğuna inanmakta olup âhiretin varlığını kabul etmezler. Üçüncüsü ise ilk iki görüşü meczeden yani hem tenâsuhâ hem de ahirete inananlardır.[458] Gölyaka'da[459] yapılan ankette katılımcıların %85'i âhiret'in varlığını kabul ettiğini belirtirken, %13'ü kabul etmemekte ve %2'si fikirsiz olduklarını belirtmektedirler. %13'lük kısmı oluşturan kesim dirilmeyi inkâr etmediklerini fakat dirilişin ruhen olduğuna bedenin dirilmeyeceğine inandıklarını belirtmektedirler. Yöre halkı âhiret ile ilgili

---

450 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 159.
451 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 147.
452 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 127.
453 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 459.
454 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 267-268.
455 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 195-196.
456 Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 180-181.
457 Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 195-198.
458 Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 294.
459 Gölyaka, Düzce'nin ilçesidir. Efteni Gölü etrafına kurulduğu için, adına Gölyaka denmiştir.

kavramları genele uygun olarak kullanılmaktadır.[460] Hacıbektaş[461] ilçesinde de yapılan saha çalışmasında âhiret inançlarının varlığı tespit edilmiştir. İlçede âhiret günü ile ilgili olarak en çok ilgi çeken husus ise kul hakkı yiyenlerin muhakkak âhirette bunun hesabını vereceklerine dair inancın mevcudiyetidir.[462] Tunceli Alevîliği üzerine yapılan bir çalışmada da benzer bulgulara ratstlanmıştır.[463]

2. Haşir-Mahşer

Sözlükte "toplanmak, bir yerde birikmek" manalarındadır.[464] Dirilmeyi takip eden süreçte insanların toplanması ve toplanma yerine sevk edilmesini ifade etmektedir. Toplanma yerine de *mahşer* denilmektedir.[465]

Kur'ân-ı Kerîm'de haşir, farklı varyantları ile kırk bir âyette yer almaktadır.[466] Ayrıca Kur'an-ı Kerim de bütün insanların bir araya toplanacakları bir günden[467] bahs edilmekte, o günün aldananların ortaya çıkacağı bir gün olacağı,[468] Allah'ın insanların ancak bir saat kaldıklarını zannettikleri kadar kısa bir sürede yeniden diriltip toplayacağı,[469] bütün insanların Allah'a haşrolunacakları,[470] o günde kimsenin bir başkasına fayda veya zararının dokunmayacağı,[471] mücrimlerin gözlerinin (korkudan) gömgök (gök yüzü kadar kocaman açılmış) bir halde olacağı,[472] âmâ,[473] kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzü koyun haşredilecekleri,[474] meleklerle yüzleşecekleri,[475] bakışları perişan bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkıp çağırana doğru koşacakları,[476]

---

460 Çetin, *Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları*, 37.
461 Hacıbektaş, Nevşehir iline bağlı bir ilçedir.
462 Zeinelov, *Hacıbektaş ilçesi*, 65.
463 Tuğrul, *Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet*, 72.
464 Sami, *Kamus*, 440.
465 Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç*, 268.
466 İbn Abdilbâkî, *el-Muᶜcem*, 205.
467 Hûd 11/103.
468 Teğâbûn 64/9.
469 Yûnus, 10/45.
470 Bakara 2/203; Âl-i İmrân 3/158; el-Mâide 5/96; el-En'âm 6/38, 51, 72; el-Enfâl 8/24; el-Mücâdele 58/9; el-Mülk 67/24.
471 Sebe 34/42.
472 Tâhâ 20/102.
473 Tâhâ 20/124-125.
474 Yunus 10/28.
475 Sebe 34/40.
476 Kamer 54/7-8.

kafirlerin yüzlerinin siyah ve kederli, müminlerin ise parlak ve sevinçli olacağı[477] haber verilmektedir.[478]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde haşir ve mahşer konusunun varlığı da tespit edilmektedir. *Velayetname*'de mahşer gününde Allah dostlarının, peygamberlerin, âlimlerin, fark makamındakilerinin, mürşidlerin iyi insanlar zümresinde olduğu anlatılırken, şeriâtı, tarîkatı, ma'rifeti, hakikâtı, melekleri, cenneti, cehennemi, mahşer gününü ve öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr edenlerin ve Allah'u Teâlâ'nın emrettiklerini yasak eden kişilerin ise hüsranda olduğu anlatılmaktadır.[479]

Yine mahşer gününde Allah'ın velilerinin, muttakî (Sorumluluk sahibi olan ve Allâh'tan hakkıyla sakınanlar) topluluğundan olanların, temiz ve saf itikatlı olanların Allah'ın Cemalini görüp, seyredebilecekleri dile getirilmiştir.[480] Klasiklerde bazı meselelerde olduğu gibi haşir ve mahşer meselesinin de detayları verilmiştir. *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda geçen Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında geçen soru-cevap şu şekildedir:

> Bir kulun imânı mükemmel olup, üzerinde kul hakkı yoksa mahşer yerinin eziyetini çekmez dediniz. Size bi sorum daha var.
> -Nedir Sorun?
> -Bir kulun îmânı mükemmel olup, üzerinde kul hakkı bulunursa "benim durumum ne olacak" diye korkarak gitse" diye korkarak gitse, o da mahşer yerinde elli bin yıl bekler mi?
> -Ey Ali! Elli binyıl bekleyenler korkusu da kalmamış olanlardır. Hak Teâlâ'nın (cezalandırmasından) korkan kulların mahşer yerinde beklemeyeceklerini ümit ediyorum.
> -Ey Allâh'ın elçisi! Siz de mahşer yerinin eziyetinden, Cehennem'deki cezadan ve ibretli şeylerden korkar mısınız?
> -Bu söylediklerinin hiçbirinden korkmam. Fakat ümmetimden bazı kimseler var ki onlar için korkuyorum[481]

*Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda kişinin bilinçle yaşaması gerektiğine işaret edilmiş ve bunun karşılığı olarak mahşerde sevap ve günahını öğreneceği vurgulanmıştır.[482] Aynı eserde akıllı kişinin dünyada iken sevap ve günahlarını tarttığı, ahmak kişinin de mahşere bıraktığı ifade edilmiştir.[483] Bu vurgu ile birlikte sürekli bir teyakkuz halinde olmaya işaret olmakla birlikte murakabe-i nesf'e de dikkat çekilmiştir. Yine

---

[477] Âl-i İmran 3/106, 107; Abese 80/38-43.
[478] Konu ile ilgili pek çok hadis de mevcuttur ayrıntılar için bkz: el-Buhârî, "Rikâk", 44, 45; "Zekât", 52; Müslim, "Cennet", 41, 59, 62; en-Nesâî, "Cenâiz", 118.
[479] Duran, *Velayetname*, 86.
[480] Duran, *Velayetname*, 58.
[481] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 164.
[482] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 171.
[483] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 196.

bazı insanların ölümün, mahşer yerinin, öldükten sonra yeniden dirilmenin olacağını, Allah'ın hâkim olacağını, terazinin kurulup sevap ve günahların tartılacağını duydukları halde, bu gerçeği ihmal ettikleri de söylenmektedir.[484]"

*Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda mahşer günündeki terazinin detayları verilmiş ve terazi dünyada da benzerleri bulunan, "terazi", "hokka", "arşın", ve "kile" gibi ağırlık birimlerinin olduğu söylenmiştir.[485]

*Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda zalimlerin dünyadaki sonuna ve ahiretteki durumlarına değinilmiş ve çeşitli sıkıntılar çekecekleri söylenmiştir. Bunlardan biri de mahşer meydanındaki sıkıntı olduğu ifade edilmiştir.[486] Yine tövbe kapısının kapanmasına az bir sürenin kaldığına ve o kapı kapandıktan sonra tövbelerin kabul edilemeyeceği söylenmiş ve tövbe etmeyenlerin mahşer meydanında çeşitli sıkıntılar çekecekleri söylenmiştir.[487] Yine hesabın çok detaylı olacağı söylenmiş ve bu da şu örnekle açıklanmıştır: "… Ey Ali! O suyu ve seccâdeyi getiren kişi, namaz kılan kimseye "Ben sana abdest suyu ve seccâde getirdiğim için sende hakkım var." derse, bu çok zor bir durumdur. Çünkü mahşer yeri sıkıntılıdır."[488] Bu sıkıntılardan kurtulabilmenin en temel şartı olarak da imanın olması gerektiği söylenmiştir.[489] *Şeyh Safî Buyruğu* 'nda iman etmeyen kişinin ise mahşerde durumunun kötü olduğu söylenmiştir.[490]

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda insanların mahşer meydanına toplanmaları detaylı bir şekilde şu şekilde ele alınmıştır:

> -Ey derviş! Birinci işaretini, ruhlarını teslim ederken bilirler. İkincisini, mezara girince bilirler. Üçüncüsünü, sorgu melekleri gelince bilirler. Sözü uzatmaya gerek yok. Mahşer meydanına varınca bilirler.
> -Ey Hızır! Mahşer yerine varınca nasıl bilir?
> -Ey derviş! Mahşer yerinde bütün varlıklar dirilir. Elli bin yıl ayakta beklerler. Cehennem' in alevleri görülür. Kullar ayakta beklemekten yorulur. Feryat ederek şöyle söylerler: "Dayanacak gücümüz kalmadı. Ciğerimiz kebap oldu. Mahşer yerinin sıcaklığı bizi yaktı. Beyinlerimiz kaynayıp (başımız) tere boğuldu. Biz böyle ne zamana kadar bekleyeceğiz Gücümüz kalmadı. Gelin, Âdem Peygamber'e halimizi arz edelim. Allahu Teâlâ'ya durumumuzu anlatsın da, şu dertten kurtulalım. Bu derdi çekmektense, Cehennem'de yanalım daha iyi" Daha sonra Hazret-i Âdem'e gidip yardım isterler: Sen bizim hem atamız hem de Allâhu Teâlâ'nın peygamberisin. Bizim halimizi Allahu Teâlâ'ya arz et. Bize şefaat et. Allâhu Teâlâ bize soracaklarını sorsun. Aç ve aşağılık şekilde bu derdi ne zamana kadar çekelim. Dayanacak gücümüz

484 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 195.
485 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 199.
486 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 415.
487 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 459-460.
488 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 594.
489 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 594.
490 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 493.

kalmadı. Bu sözleri işitince Hazret-i Âdem ağlar. “Ben günâh işlediğim için bu söylediklerinizi Allâh’a iletmeye utanıyorum. Benden size fayda olmaz”der. Bu şekilde birkaç peygambere gidip yardım isterler. Hepsi kendi durumlarını anlatarak, ağlarlar. Hiçbirinden dertlerine çare bulamazlar. Varlıklar endişe içerisindeyken bir gürültü olur. Mahşer yerindeki varlıkların bir kısmı yüz üstü düşerler. Yere düşmeyenler, gürültünün ne olduğunu merak ederek etrafa bakmaya başlarlar. Cehennem’in su sığırı görüntüsünde ağzında alevler ve köpükler çıkararak, kükreyerek ve gürleyerek varlıkların üzerine doğru geldiğini görürler. Onun şiddetini gören varlıklar, yüz üstü düşerler. Allah dostları ve peygamberlerin hepsi akıllarını kaybederek ne yapacaklarını şaşırırlar. “Benim halim ne olacak” diye ağlaşmaya başlarlar. O sırada Hazret-i Peygamber de “benim ümmetimin hali ne olacak” diye ağlar. Hazret-i Peygamber’in dığındankiler, kendi çocuklarını bile unuturlar. Hepsi kendi dertlerine düşerler. Hazret-i Peygamber Cehennem’e doğru yönelir. Allah’ın emriyle onu geri dönmesini ağlar. Cehennem sakinleşerek tekrar yerine döner. Daha sonra mahşer yerinde bulunan varlıklara soru sorulmaya başlar.[491]

Haşir ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri haşir meselesinde yapılan uyarıların insanların bu hakikatle bir gün mutlaka yüzleşecek olmalarıdır. Dolayısıyla insanlardan istenilen onların dünyada iken bu hakikatlerin farkında olup ona göre amel etmeleridir.

Günümüz Alevî inançlarında da konunun varlığı yapılan saha çalışmalarında tespit edilmiştir. Örneğin, Hacıbektâş ilçesinde Aleviler hesap gününe inanmaktadırlar.[492] Yine Vezirköprü[493] ilçesinde de hesap vermek üzere mahşer yerinde toplanılacağına inanılmaktadır.[494] Gölyaka Alevîleri de aynı şekilde “haşr” kavramını kullanmaktadırlar.[495] Tunceli yöresinde de mahşere inanç mevcuttur.[496] Ulaşılan kanı şudur ki âhirete inanan Alevîler haşire de inanmaktadırlar.

3.Amel Defteri

Kur’an’da kitâb ve suhuf adlarıyla geçen amel defterine kitâbü’l-a‘mâl, sahîfetü’l-a‘mâl de denir. Kur’ân-ı Kerîm’de belirtildiğine göre insanın dünyada yapmış olduklarının hepsi kıyamet gününde bir kitap halinde kendisine sunulacak, okuma bilen ve bilmeyen herkesten kendi kitabını okuması istenecektir.[497]

[491] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 529-530.
[492] Zeinelov, *Hacıbektaş ilçesi*, 65.
[493] Samsun ilinin bir ilçesi.
[494] Kılıç, *Vezirköprü ilçesi*, 31.
[495] Çetin, *Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları*, 37.
[496] Tuğrul, *Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet*, 71.
[497] İsrâ 17/13-14

“Kirâmen Kâtibîn”,[498] “Hafaza”,[499] “Rusül”,[500] “Rakıb-atîd”[501] adlarıyla anılan meleklerin yazıp kaydettikleri bu kitap, cennete girecek olan ashâbü’l-yemîn’e sağ taraftan,[502] cehenneme atılacak olan ashâbü’ş-şimâle ise soldan veya arkadan verilecektir.[503] Amel defterini sağdan alan “yüzleri parlak zümre” sevinip umduğuna kavuşacak,[504] soldan veya arkadan alan “bedbaht zümre” ise başına gelecek felâketi anlayarak yok olmayı isteyecektir.[505]

Alevî-Bektâşî klasklerinde “amel defteri”nin başka isimlerle de geçtiği tespit edilmiştir. *Besmele Tefsiri*’inde iyiliklerin yazılı olduğu defter şeklinde açıklanmıştır.[506] Yine aynı eserde amellerin kitabı olarak ifade edilmiştir.[507] *Velayetname’*de ise hesap defteri ifadesi geçmekte ve mahşerde insanların bekleşirken “Acaba Allâhu Teâlâ hesap defterimize hangi gün bakacak” dedikleri aktarılmıştır.[508] Yine *Besmele Tefsiri*’inde sevapların yazılı olduğu defter ifadesi amel defteri için kullanılmıştır.[509]

Amel defterlerinin içeriği ve insanlara veriliş şekilleri de detaylandırılmıştır. *Besmele Tefsiri*’inde amel defterleri kiminin arkasından, kiminin solundan, kiminin sağından iner diye korkudan nefesleri kesildiği söylenmiştir.[510] Yine *Besmele Tefsiri*’inde er-Rahmân isminin manasını bilip onu diyenlerin amel defterlerini sağ ellerine verileceği belirtilmiştir.[511]

Kitab-ı Cabbar Kulu’nda bütün kullar diriltileceği. Herkesin hesabının görüleceği ve herkese bir amel defteri verileceği de belirtilmiştir.[512]

---

498 Enbiyâ 21/94
499 En‘âm 6/61
500 Zuhruf 43/80
501 Kāf 50/18
502 Hâkka 69/19; el-İnşikâk 84/7.
503 Hâkka 69/25; el-İnşikâk 84/10.
504 Hâkka 69/18-24; el-İnşikâk 84/6-9
505 Hâkka 69/25-26; el-İnşikâk 84/10-12
506 Duran, *Besmele Tefsiri*, 58.
507 Duran, *Besmele Tefsiri*, 86.
508 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 163.
509 Duran, *Velayetname*, 269.
510 Duran, *Besmele Tefsiri*, 94.
511 Duran, *Besmele Tefsiri*, 94.
512 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 474.

Tespit edilen örneklerden anlaşılmaktadır ki Alevîlikte amel defteri inancı konusunda temel kaynaklarında konuyla ilgili yapılan göndermeler çoğunlukla âyet ve hadislerden iktibas edilmek suretiyle ifade edilmiştir.

4. Hesap ve Mizan

Hesap, sözlükte, "saymak, sayı, hesap etmek" manalarına[513] geldiği gibi aynı zamanda "hesaba çekmek" manasındadır.[514] Kelimenin Kur'an'da farklı varyantları ile birlikte kırka yakın kullanımı vardır.[515] Mîzan ise "bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak" manalarındadır.[516] Terim olarak ise iyiliklerin ve kötülüklerin tartılacağı teraziyi ifade etmektedir.[517]

Hesap ve sorgulama sırasında amel defterinden başka insanların organları da onun aleyhine şahitlik edecektir. Bu hakikat Fussilet Suresi'nde şöyle anlatılmaktadır:

> Allah'ın düşmanları o gün cehenneme sürülürler. Hepsi bir aradadırlar. Sonunda oraya varınca, kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları hakkında onların aleyhinde şahidlikederler. Derilerine: "Aleyhimize niçin şahidlik ettiniz?" derler. "Bizi, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. Sizi önce yaratan O'dur ve O'na döndürülüyorsunuz" cevabını verirler. Siz, gözleriniz, kulaklarınız ve derilerinizin aleyhinize şahidlik edeceğinden korkarak kötü iş işlemekten çekinmiyordunuz. Hayır; Allah'ın, yaptıklarınızın çoğunu bilmediğini sanıyordunuz. İşte Rabbinizi böyle sanmanız sizi mahvetti de hüsrana uğrayanlardan oldunuz. (el-Fussilet 41/19-23)

Hesap ve Mizan Alevî-Bektâşî klasiklerinde iman esasları arasında sayılmıştır. *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda sorgu-sual de iman esasları arasında zikredilmiştir.[518] Yine aynı eserde insanların ölümün, mahşer yerinin, öldükten sonra yeniden dirilmenin olacağını, burada hakimin Allah olacağını, terazinin kurulup sevap ve günahların tartılacağını duydukları halde, bu gerçeği ihmal ettikleri bildirilmiş ve terazi kurulunca, sevap ve günakların tartacağını unuttukları söylenmiştir.[519] Yine kıyametten sonra herkesin diriltileceği, amel defterlerinin

---

[513] Sami, *Kamus*, 456.
[514] Emrullah Yüksel, "Hesap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 240.
[515] İbn Abdilbâkî, *el-Muᶜcem*, 200-201.
[516] Sami, *Kamus*, 812.
[517] Kılavuz, *İslam Akaidi*, 340.
[518] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 359.
[519] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 195.

dağıtılacağı ve hassas terazinin kurulup sevap ve günahların tartılacağı zikredilmiştir.[520]

Yine eserlerde dünyada iken hesap ve mizanın akıldan çıkarılmaması gerektiği inancı mevcuttur. Bunun için de insanların sürekli teyakkuzda olması istenmiş ve hayırlı işlerin artırılması gerektiği bildirilmiştir.[521]

*Velayetname'*de kendi benliğinden sıyrılıp evliya makamına erenlerin hesabının olmayacağı söylenmiş,[522] ayrıca talibin dört kapı, kırk makam ve on iki farz-ı kifaye'yi yerine getirdiğinde mürşidinin emrine uymuş olduğu, kıyamet gününde bu kişinin sorgu sual görmeyeceği de söylenmektedir.[523]

Tespit edilen örneklerden anlaşılmaktadır ki Alevîlikte hesap inancı hususunda göndermeler çoğunlukla âyet ve hadislerden iktibas edilmek suretiyle kaleme alınmıştır. Dikkat çeken bir husus terazi dünyadaki terazi ve ağırlık ölçülerine benzetilmesidir. Başka bir husus ise bu terazinin çok hassas olduğu ona göre dünyada iken hazırlık yapılması tavsiyesidir.

5. Şefaat

Sözlükte "önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek" anlamlarındaki şefâat,[524] "suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" mânasına gelir.[525]

*Besmele Tefsiri'*inde Peygamberimizin ümmetinin affını isteyip şefaat etmek isterse Allah'ın ona lütufta bulunacağı ve kendisine şefaat yetkisinin verileceği belirtilmiştir.[526] Aynı eserde Peygamberimizin Allah katındaki değerinden bahsedilmiş ve onun istemesi halinde kendisine asiler için şefaat hakkı verileceği söylenmiştir.[527]

---

[520] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 474.
[521] Duran, *Velayetname*, 633.
[522] Duran, *Velayetname*, 474.
[523] Müslüm, *Hızırname*, 156.
[524] Mustafa Alıcı, "Şefaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 211.
[525] el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 457-458.
[526] Duran, *Besmele Tefsiri*, 45.
[527] Duran, *Besmele Tefsiri*, 153.

Ayrıca peygamberlerin ümmetlerine ahirette şafaat edecekleri sonra ümmetlerini cennete götürecekleri bildirilmiştir.[528] *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda inkarcıların şefaatten mahrum kalacakları dile getirilmiş,[529] yine mürşitleri inkar edenler de onların şefaatinden mahrum kalacakları söylenmiştir.[530] Ayrıca müritlerin de inkar seviyesine düşebileceklerine ve onlara şefaat edememekten dolayı da bir korkunun olduğu görülmektedir.[531] "… kardeşlerimiz mahşer günü kıyamet koptuğunda bizim bayrak ve sancağımız altında toplanıp şefaatimizden mahrum kalmayacaklardır.[532]

Şeyh Safi Buyruğu'nda dünyada hoşgörülü olan kişilerin ahirette şefaate nail olacaklarına işaretler vardır.[533] Aynı eserde Müritlerin ve tabilerin şefaate nail olacakları anlatılmaktadır.[534]

Bazı davranışları yapanların şefaate hak kazandıkları bazı davranışların ise şefaatten mahrum bıraktığı anlaşılmaktadır. Örneğin *Velayetname*'de yıllarca hizmet eden birinin kendisinden şefaat talep etmesi,[535] *Erkanname'de* ise taliplerden tarikatin isteklerine uyanların hem şefaate hak kazandıkları hem de Allah'ı görebileceklerine işaretler vardır.[536]

Ayrıca şefaatten mahrum kalmaya sebep olan davranışlardan biri akrabalarından birinin cenazesini yol düşmanının (tarikate düşman olanın) kıldırması,[537] böyle kişilerin Ali el-Murteza'nın ve on iki imamın şefaatinden mahrum kalacağı söylenmiş,[538] ve ahirette de "nefsi-nefsi" diyenlerden olacağı belirtilmiştir.[539] *Dastan-ı İbrahim Edhem*'de de şu şekilde geçmektedir;

"Anca çağırdı çâre bulmadı
Anası hergizşefâat kılmadı"[540]
"Oğlanın anasına varsın bunlar

---

[528] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 134.
[529] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 94.
[530] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 125.
[531] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 164.
[532] Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 39.
[533] Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 225.
[534] Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 475.
[535] Duran, *Velayetname*, 633.
[536] Kaplan, *Erkanname-1*, 97.
[537] Kaplan, *Erkanname-1*, 66.
[538] Kaplan, *Erkanname-1*, 114.
[539] Kaplan, *Erkanname-1*, 165.
[540] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 81.

Benden rahmet senden şefâat bulalar"[541]

Yine *Cebbar Kulu*, ibadet ve iyi işlerin varlığında hem Allah'tan yardım hem de kendilerinden şafaatin olacağı bildirilmiş, ibadet ve iyi işleri olmayan kişinin ise bunlardan mahrum kalacakları söylenmiştir.[542]

Birinci farz Muhammed Mustafâ'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Muhammed Mustafâ'dan şefâat umma, zîrâ farz haktır. Musâhip kavline giren talibe şefâat olur. İkinci farz Aliyyü'l-Murtezâdır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Aliyyü'l-Murtezâ'dan şefâat umma, zîrâ farz haktır. Musâhip kavline giren talibe şefâat olur. Üçüncü farz Şâh Hasan Hulk-i Rızâ'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Hasan Hulk-i Rızâ'dan şefâat umma. Dördüncü farz Hüseyin Veli'dir Musahip kavlini yerine getirmezsen Hüseyin Veli'den şefâat umma. Beşinci farz Zeyne'l-Abidin'dir. Musahip kavlini yerine getirmezsen Zeyne'l-Abidin'den şefâat umma. Altıncı farz Muhammed-Bâkır'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Muhammed Bâkır'dan şefâat umma. Yedinci farz İmâmCa'fer'dir Musahip kavlini yerine getirmezsen İmâmCa'fer'den şefâat umma. Sekizinci farz Mûsâ-i-Kâzım'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Mûsâ-i-Kâzım'dan şefâat umma. Dokuzuncu farz Ali Mûsâ-i-Rızâ'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Ali Mûsâ-i-Rızâ' dan şefâat umma. Onuncu farz Muhammed Tâki'dir. Ali Nakî'dir. Musahip kavlini yerine getirmezsen Tâki'den, Ali Nakî'denşefâat umma. On birinci farz Hasanü'l-Askerî'dir. Musahip kavlini yerine getirmezsen Hasanü'l-Askerî'den şefâat umma. On ikinci farz Mehdî-i Sâhib-i-zaman'dır. Musahip kavlini yerine getirmezsen Mehdî-i Sâhib-i-zaman'dan şefâat umma. Zîrâ farz haktır. Musâhip kavline giren talibe şefâat olur.[543]

Yine Yedi Ulu Ozan'ın da şefaate işaret ettikleri görülmektedir:

"Pes senünişün ol deme kaldı ki Tanrı kadı ola, Peygamber şefa'atçi ola…"544
"Sana kıla şefâ'at şâh Muhammed Mustafâ"545
"Onun sünnet-i şerifini tutup kendinden şefaat rica ederler."546
"Ey YEMİNİ, Hayderin methini, tekrar eyle ki,
Hem dem, hem ser sultanı şefaattir Ali"547
"Kurtulmak istersen cümle cefadan
Şefaati bekle sen Mustafa'dan"548
"Ol noktada zuhur oldu salâvat
Salavat verenler bulur şefaat
Esrar'ı Ali'dir mezhar-ı Muhammet
Arş'ül Rahman ol noktada gizlidir."549
"PİR SULTAN ABDAL'ımyedullahımız
Batına hükmeder padişahımız
Sahibi çıkar miskin kul (o) Allahımız
Şefaat edecek güzel şahım var."550

Şefaat meselesinde görüldüğü üzere çok fazla kişi bu yetkiye sahiptir. Peygamberler, On İki İmâm, velâyet makamındakiler vd. açıkça görülmektedir ki

541 Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 82.
542 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 597.
543 Müslüm, *Hızırname*, 108-112.
544 Abdal, *Sarayname*, 220.
545 Abdal, *Sarayname*, 392-395.
546 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 255.
547 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 263.
548 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 266.
549 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 298.
550 Zaman, *Yedi Ulu Ozan*, 361.

müridlerin bağlılığı için şefaat meselesine sıkı sıkıya bir bağlılık söz konusudur. Günümüz çalışmalarında çok fazla bu konuya atıf görünmese de bazı kaynaklarda bu inancın mevcudiyeti görülmektedir.[551]

6. Sırat

Sözlükte "yol, cadde, geçit" manalarındaki sırat terim olarak "cehennemin üzerine kurulacak ve herkesin üzerinden geçmek zorunda olduğu yol veya köprü" manalarındadır. Kur'an'da sıkça geçmesine rağmen akaid terimi olarak geçmemektedir.[552]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde çeşitli şekillerde sırata işaretlerin varlığı görülmektedir. Örneğin, *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda gözden perde kaldırılınca, kişinin cenneti, cehennemi, sırat köprüsünü, mahşer yerindeki teraziyi, yerin altındaki sarı öküzü ve gökteki meleklerin görülebileceği söylenmiştir.[553]

Ayrıca insanların ahiretteki korkularından birinin de ahirette sırat köprüsü geçilirken ayağın kayma endişesi olduğu söylenmiştir.[554]

Besmele Tefsiri'nde er-Rahmân diyen müminlerin amel defterlerini sağ tarafından alacakları, er-Rahîm demek müminlerden, Sırat köprüsünü kolay gösterip çabucak geçecekleri bildirilmiştir.[555] Yine sırat köprüsü geçilirken Allah'ın bir nur yaratacağı ve bu şekilde iman edenler asileri geçip sıratı geçecekleri bildirilmiştir.[556] Ayrıca şeyhe (mürşide) uyanların da bu köprüyü rahatlıkla geçeceklerine dair açıklamalar da mevcuttur.[557]

Tespit edilebildiği kadarıyla klasiklerde sırat köprüsü de işlenmiştir. Kelime sade ve anlaşılır bir şekilde ele alınmış biraz da benzetmeler yapılmıştır. Yine dünya hayatında iken istenildiği gibi yaşayanların sırattan geçmelerine yardımcı olunacağına da vurgu vardır.

---

[551] Kılıç, *Vezirköprü ilçesi*, 30.
[552] Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç*, 280.
[553] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 255.
[554] Duran, *Besmele Tefsiri*, 94.
[555] Duran, *Besmele Tefsiri*, 94.
[556] Duran, *Besmele Tefsiri*, 141.
[557] Duran, *Velayetname*, 578-581.

7. Cennet

Cennet “örtmek, gizlemek” anlamındaki “Cenn” kökünden isim olup “bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe” mânasına gelir. Âhiret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, hem görünüm itibariyle dünya bahçelerine benzemesi hem de eşsiz nimetlerinin insan idrakinden gizlemiş olması olarak düşünülebilir.[558]

Kur’ân-ı Kerîm’de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ’nın iskân edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber’in, yanında Cebrâil’i gördüğü sidretü’l-müntehânın civarında bulunan me’vâ cenneti,[559] diğer yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır.[560]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde cennetle ilgili inanç kuvvetli bir şekilde mevcuttur. Şöyle ki, *Kitab-ı Cabbar Kulu*’nda cennete iman iman esasları arasında zikredilmiştir.[561] Ayrıca *Kitab-ı Dar*’da göründüğü kadarıyla Alevî-Bektâşî’likte cennet kişinin kabre konulmasıyla birlikte başlar. Kişinin kabrinin cennet bahçelerinden olması için dua edilir.[562]

Kitab-ı Cabbar Kulu’nda insanların hesabı görüldükten sonra cennete gideceklerin cennete; cehenneme gideceklerin cehenneme gidecekleri anlatılmakta ve cehenneme gidenlerin ise ancak Allah’ın lütfü ve merhameti ile şeytandan kurtulma ve cennete gitme imkânı bulabilecekleri belirtilmiş,[563] kişiyi cennete götürecek davranışın iman olduğu söylenmiştir.[564] Burada kastedilen iman bilindiği manada iman esaslarından birinden ziyade tarikat ve mezhebin kurallarına iman gibi görülmektedir. Zira cehenneme götüren davranışın da şüphe olduğu telkin edilmiştir.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde çeşitli cennet tasvirlerinin yapıldığı görülmektedir. *Besmele Tefsiri*’nde kişinin dünyada iken Rahman ismini çokça

---

558 M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 374.
559 Necm 53/13-15
560 İbn Abdilbâkî, *el-Muʿcem*, 179-181.
561 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 359.
562 Eğri, *Kitab-ı Dar*, 45, 50, 54, 58, 62, 66, 69, 73, 77, 78, 81, 85, 86, 93, 97, 98, 101, 109, 113.
563 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 247, 295, 420.
564 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 363.

zikredenlere bu isim hürmetine cennetin makam olarak verileceği söylenmiştir. [565] Yine aynı eserde "Gece gündüz Allâh diyen, er-Rahmân diyen, er-Rahîm diyen, kafirleri yalanlayan, Hâlik'ın birliğine, varlığına tanıklık eden bir mü'minin, köşkler, gılman, vildan, dîdâr bulacağına hiç şüphe yoktur."[566] buyurulmak suretiyle Rahmân ve Rahîm isimlerinin zikrinin önemine vurgu yapılmıştır. Yine müminler için cennette köşklerin ve hurilerin olduğu da söylenmiştir.[567] Bunlarla birlikte kişiye ırmakların verileceği ve Allah'ın da bir nimet olarak görüleceği söylenmiştir.[568] Ayrıca cennetin kapısında hurilerin ve cennet bekçilerinin onları karşılayacağı söylenmiştir.[569] *Velayetname*'de de cennet bahçelerinin var olduğu ve iman edip salih amel işleyenlere verileceği söylenmiştir. *Kitab-ı Cabbar Kulu*'da da çeşitli cennet nimetlerinden, yiyecek ve içeceklerinden bahsedilmiştir. Bu inanışların Kur'an-ı Kerimde de mevcudiyeti sıkça zikredilmiştir. Nitekim Kur'an'da "Mümin erkeklerle Mümin kadınları, önlerinden ve sağlarından, (amellerinin) nurları aydınlatıp giderken gördüğün günde, (onlara): Bugün müjdeniz, zemininden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacağınız cennetlerdir, denilir. İşte büyük kurtuluş budur." buyrulur.[570]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde cennet nimeti olarak hurilere sıkça yer verilmiştir. *Dastan-ı İbrahim Edhem* de şu beyitlere yer verilmiştir:

Huri kızların hepsi
Muhammede'dür tapusı
Açıldı Cennet kapısı
Muhammed doğduğı gice[571]

*Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda dünyada iken nefsi ile mücadele edip Allah'ın istediği şekilde yaşayan kullara köşlerin ve huri kızlarının verileceği söylenmiş,[572] bu kişilere bir cennet elbisesinin verileceği de belirtilimiştir.[573]

Makalat'ta iman ibadet ve tâat yapmanın kişiyi cennete götüreceği dile getirilmiş, [574] *Besmele Tefsiri*'nde de böyle kişilerin diledikleri kapıdan cennete

---

[565] Duran, *Besmele Tefsiri*, 49.
[566] Duran, *Besmele Tefsiri*, 82, 145.
[567] Duran, *Besmele Tefsiri*, 122.
[568] Duran, *Besmele Tefsiri*, 130.
[569] Duran, *Besmele Tefsiri*, 141-142.
[570] Hadîd 57/12
[571] Söylemez, *Dastan-ı İbrahim Edhem*, 89.
[572] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 129.
[573] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 138.
[574] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 76, 102.

girecekleri söylenmiştir.[575] Ayrıca cennetin iman edenleri beklediği şu sözlerle belirtilmiştir: "Sonra Resul (a.s.) Miraç Gecesi geri dönüp giderken cennete bakmadı. Tanrı Teâlâ 'Ey Muhammed, cennet susamış bir kuldur.'"[576] Yine şeytanı da bu kullarının karşılığında cehenneme koyacağı ve orada azap edeceği vurgulanmıştır.[577]

Makalat'ta cennetin dünyada olduğu söylenmiş fakat bunun görünmediğini, "Dünyada görünmezler vardır. Bundan dolayı cennet, cehennem, arş, kürsî, levh, kalem, öküz, balık: bunlar adı söylenir ama görünmezler."[578] ifadeleriyle belirtmiştir. *Kitab-ı Cabbar Kulu*'da bunların görünmemesinin sebebi Allah dostlarını, peygamberleri, âlimleri, iyi insanları, fark makamındakileri, mürşidleri, şerâtı, tarikâtı, hakikâtı, melekleri, cenneti, cehennemi, mahşer gününü ve öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr eden kişiler olduğu anlatılmaktadır.[579]

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda insanların hesaptan sonra cennete doğru ilerlerken gaflet anlarından birinde zebaniler tarafından cehenneme atılacakları, cennetin eşiğinden içeri girene kadar da bu olayın gerçekleşebileceği vurgulanmıştır.[580] Zebanilerin kendilerine dokunamayacağı kişiler ise fırka-i naciyeden[581] kabul edilmiş bunların ise Hz. Peygamber'in evladına tabi olanlar, tarikat içinde evliya topluluğuyla Hz. Peygamber'i isteyip bulanlar olduğu söylenmiştir.[582]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde zikredilen bazı cennet hayvanları da vardır. Bunlar; kırmızı, siyah ve beyaz renklerde koyun,[583] yine aynı renklerde balığın varlığından da bahsedilmiştir.[584]

---

575 Duran, *Besmele Tefsiri*, 89, 105.
576 Duran, *Besmele Tefsiri*, 109.
577 Duran, *Besmele Tefsiri*, 153.
578 Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 106.
579 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 86.
580 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 423. Kitapta Cennet'in anlatıldığı diğer yerler için bkz.: 440, 473, 474, 477, 478, 481, 489, 526, 530, 533, 534, 537, 538, 554, 566, 570, 573.
581 Kelime karşılığı kurtuluşa eren fırka demektir. İslâm aleninde genel kabul gören bu rivayet yetmiş üç fırka hadisi olarak meşhur olmuştur. Ebû Îsâ Muhammed et-Tirmizî *es-Sünen,*(İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "İman", 18; Süleymân b. el- Eşᶜas b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd *es-Sünen,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Sünnet", 1; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce*es-Sünen,* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Fiten", 17.
582 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 181.
583 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 215.
584 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 217-219.

Yedi Ulu Ozan da şiirlerinde cenneti ve cennet nimetlerine yer vermişlerdir. Örneğin;

"Nâr-ı cahim tâbi olur Cennet'e
Cümle şey bî-hicâb irdi vuslata"[585]
"Zirâ cümle halk içinde seni Hakk
Ögdi sana Cennet'i virdi durak"[586]
"Cennet de Selman'a müştaktır."[587]

Ayrıca *Şeyh Safî Buyruğu*'nda cennet ve cehennemin birbirine zıtlık teşkil eden iki varlık olduğu belirtilmiştir.[588]

a. Cennetin İsimleri

Cennetin yedi farklı ismi mevcuttur bunların en yaygın olanları; Cennet, Cennetü'n-Naîm, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârüsselâm, Dârülmukāme'dir.[589]Alevî-Bektâşî klasiklerinde cennetin isimleri ile ilgili bazı işaretler vardır. Örneğin, *Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda sekiz cennetin varlığından bahsedilmiştir.[590] Aynı bilgi *Şeyh Safî Buyruğu* da teyit edilmektedir.[591] *Besmele Tefsiri'*inde cennetin başının Firdevs cennetti olduğu söylenmiştir.[592] Dünyada iken istenilen gibi yaşayana Allah'ın Firdevs cennetinde köşk tertip edeceği söylenmiştir.[593] *Hızırname*'de Cennet-i A'la'dan bahsedilmiş ve bu cennette olan gül-i harhar adındaki bir ağacın tasviri "Kökü yok, yukarı başı ve aşağı başı bitmiş, dalı budağı uçmağı tutmuş, Tuba ağacı derler, erkânı andan kestiler derde dermân olsun diye."[594] şeklinde yapılmıştır. Yine *Besmele Tefsiri*'nde bu konu detaylı bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca Naim cennetlerinden bahsedilmiştir.[595] *Fütüvvetname*'de Firdevs-i ala'dan

585 Abdal, *Sarayname*, 312.
586 Abdal, *Sarayname*, 343.
587 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 121.
588 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 443.
589 Detaylı bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 376-386.
590 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 315.
591 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 475.
592 Duran, *Besmele Tefsiri*, 109.
593 Duran, *Besmele Tefsiri*, 133.
594 Müslüm, *Hızırname*, 183.
595 Duran, *Besmele Tefsiri*, 135-137.

bahsedilmektedir.[596] *Hızırname*’de çalışıp cenneti a’laya gitme tavsiyesi varken[597] *Şeyh SafîBuyruğu*’nda Me’va ve Firdevs cennetlerine vurgu yapılmıştır.[598] Buraya gidenlerin emin yerde olduğu söylenmiştir.[599] Firdevs cennetinin iman sahiplerinin ve meleklerin yeri olduğu belirtilmiştir.[600]

b. Ru’yetullah

Ru’yetullah, Allah’ın âhirette cennet ehli tarafından görülmesi demektir.[601] Alevî-Bektâşî klasiklerinde Allah’ın ahirette görülmesi konusunun işlendiği de görülmektedir.

Şeyh SafîBuyruğu’nda cennete gidemeyenlerin Allah dostlarından ve Cemalullah’ı görmekten mahrum kalacakları söylenmiş,[602] *Kitab-ı Cabbar Kulu*’nda böylesi kulların gideceği yerin karanlık olduğu belirtilmiştir.”[603]

*Erkanname’*de çeşitli vasiyet ve nasihatler yapıldıktan sonra bunları yerine getirenlerin Allah’ı görebilmeleri için şefaatçi olunacağı belirtilmiş,[604] ve böylelerin öldüklerinde Hakk’ın cemalini görme şansına erişeceği söylenmiştir.[605]

*Besmele Tefsiri’*nde Seriyy-i Sakatî’ye yapılan bir nasihat şöyledir: “Ya Seriyy-i Sakatî sen de sağına bak huriler gör soluna bak köşkler gör, aşağı bak ırmaklar gör, yukarı bak Rahman’ı gör.”[606]

8. Cehennem

Sözlükte “derin kuyu; hayırsız, uğursuz” manalarına gelen cehennem kelimesi[607] Kur’an-ı Kerîm’in yetmiş yedi âyetinde geçmekte ve çoğunlukla sözlük

---

596 İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, *Fütüvvetname*, 99.
597 Müslüm, *Hızırname*, 107, 296.
598 Kaplan, *Şeyh Safi Buyruğu*, 111, 179.
599 Kaplan, *Şeyh Safi Buyruğu*, 245-247.
600 Kaplan, *Şeyh Safi Buyruğu*, 307.
601 Topaloğlu v.dğr., *İslam’da İnanç*, 122.
602 Kaplan, *Şeyh Safi Buyruğu*, 127.
603 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 554.
604 Kaplan, *Erkanname-1*, 25.
605 Kaplan, *Erkanname-1*, 57.
606 Duran, *Besmele Tefsiri*, 130.
607 Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 225.

anlamının dışında kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak geçmektedir.[608]

Alevî-Bektâşî klasiklerinde cehennem ve cehennemle irtibatlı olan konular da işlenmiştir. *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda iman esasları arasında cehenneme iman da zikredilmiştir.[609]

Besmele Tefsiri'de cehennemin kızdırılması,[610] ve azap meleklerinin cehennemlikleri cehenneme atmalarından bahsedilmiştir.[611] Cehennemin herşeyi yok ettiği vurgulanmış,[612] ve oraya gidenlerin eziyet içinde olacakları haber verilmiştir. [613]

Makalat'ta ateş çeşitleri sayılmış ve bunların dördüncüsünün cehennem ateşi olduğu söylenmiş ve el-Bakara suresindeki[614] bir ayetle desteklenerek açıklanmıştır.[615] *Velayetname*'de ise kafirlerin dininin tamamen batıl olduğunu ve yerlerinin yakıcı cehennem olduğu vurgulanmıştır.[616] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda cehennemin içinde katran kazanının olduğu, İnkârcılar o kazanın içerisinde başları aşağıda, ayakları yukarı durmak suretiyle azap gördükleri açıklanmıştır.[617] Aynı eserde iman edenlerin de üzerelerinde kul hakkı olması durumunda o ateşe gireceklerine işaret edilmektedir.[618] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda ahireti unutup dünyaya aşırı meyletmiş birinin cehennemde ateşten yapılmış bir kerpetenle tutulmuş, gözlerinden kanlar akar vaziyette feryatlar içerisinde cezasını çektiği anlatmaktadır.[619] Cabbar Kulu'nun anlattığına göre mala taalluk eden ibadetleri yapmaması da kişinin cehennem azabı çekmesine sebep olur. [620] Yine Allah dostunun da cehenneme gideceğini belirtmiş bunun sebebini ise Aşkından diline

---

[608] Topaloğlu, "Cennet", 7: 227.
[609] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 359.
[610] Duran, *Besmele Tefsiri*, 86.
[611] Duran, *Besmele Tefsiri*, 98.
[612] Duran, *Besmele Tefsiri*, 150.
[613] Duran, *Besmele Tefsiri*, 153.
[614] Bakara, 2/19
[615] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 98.
[616] Duran, *Velayetname*, 142.
[617] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 152.
[618] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 164.
[619] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 191.
[620] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 200.

gelen her şeyi konuşmasına bağlamıştır.[621] Yine Allah'ın cehennem azabının dışında başka azaplarının olduğu da söylenmiştir. [622]

Hızırname'de sırat köprüsünden karşıya geçilirken kişilerin cehenneme atılabilecekleri vurgulanmış,[623] zira cehennemin âdemoğlu için yaratıldığı söylenmiştir. [624]*İlm-i Cavidan*'da el-A'raf suresinde geçen "And olsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalbleri vardır ama anlamazlar, gözleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar. İşte bunlar gafillerdir."[625] Ayete vurgu yapılarak insan ve cinlerin çoğunun yerinin cehennem olduğu söylenmiştir. [626]

Yine *Hızırname*'de dünya ve ahirette azabın olduğu ancak asıl azabın cehennem azabı olduğu belirtilmiştir.[627] *Şeyh SafîBuyruğu*'da ise talibin musibetinin üç olduğu ve bunları yapanın cehennem azabına müstehak oldukları belirtilmiştir.[628] Aynı eserde münkir ve münafıkların yerinin cehennem olduğuna ve orada azaba müstehak olduklarına vurgu yapılmıştır.[629] Ayrıca *Besmele Tefsiri*'nde "Kıyamet günü olduğu zaman, Tanrının tecelli eden kahrını gören çaresiz âsîler, zebânîler başlarına üşüşüp cehenneme sürüklenirken ağlayarak feryat ederler."[630] şeklinde bir sahne tasvir edilmektedir.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde çeşitli işleri yapanların cehennemden kurtulduklarına delalet eden açıklamalar da mevcuttur. Örneğin, *Besmele Tefsiri*'nde belirtildiğine göre Rahmân ismini dünyada iken vird haline getirenlerin ahirette cehennem azabından kurtulacağı ifade edilmiştir.[631] Yine yaratılmışın arılığına tanık olan bir taşın cehennemden kurtulduğu belirtilmiştir.[632] *Makalat*'ta itaat ve alçak gönüllülüğün kişiyi cehennemden koruduğu vurgulanış ve bunun

---

621 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 252-255.
622 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 420.
623 Müslüm, *Hızırname*, 76.
624 Müslüm, *Hızırname*, 535.
625 A'raf 7/179.
626 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 147.
627 Müslüm, *Hızırname*, 159.
628 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 107.
629 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 129.
630 Duran, *Besmele Tefsiri*, 66.
631 Duran, *Besmele Tefsiri*, 49.
632 Duran, *Besmele Tefsiri*, 82.

aksinin kişiyi cehenneme götürdüğü belirtilmiştir.[633] *Erkanname'*de evliyadan uzak durmanın talibin musibeti olduğu ve bunun da cehenneme götürdüğü söylenmiş,[634] mürebbisinin rızasını almayanın da cehenneme gideceği vurgulanmıştır.[635] Yine Allah rızası için bir iş yapanın da o niyetinden dolayı cehennemden kurtulacağı belirtilmiştir.[636]

Makalat'ta cehennemin var olduğunu ve bunun görünmediği vurgulanmıştır.[637] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda ise gözden perde kaldırılınca bunların görünebileceği vurgulanmış,[638] şüphenin kişiyi cehenneme götürdüğü belirtilmiştir.[639]

*Kitab-ı Cabbar Kulu'*nda insanların cennete gittiklerini zannederek ilerlediklerinde çeşitli şekillerde zebanilerin onları cehenneme çektikleri belirtilmiş ve cennetin kapısından içeri girene kadar kimsenin garantisinin olmadığı ifade edilmiştir.[640] Yine imansız olarak gidilmemesi gerektiğine şu şekilde vurgu yapılmıştır:

> Tarikata inanmayan kimse, inkarcıdır. İnkârcı olan kimse imânsız olarak ölür. Ne Allah'tan ne de bizden şefaat görebilir. Sonsuza kadar Cehennem'de kalır.
>
> -Ey Allah'ın elçisi! Bir defa lâ ilahe illallah MuhammedünRasûlu'llah diyen kimsenin Cehennemde kalmayacağı söyleniyor. (Tarikata inanmayan kimsenin sonsuza kadar Cehennem'de kalmasının) sebebi nedir.
>
> -Ey Ali! Bir Müslüman îmansız bir şekilde ölürse, sağlığında yüz bin defa lâ ilahe illallah demiş olmasının ona hiçbir faydası olmaz. Sonsuza kadar Cehennem'de kalır.[641]

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda böyle kişilerin büyük bir korku içerisinde olacakları ifade etmektedir.[642] Ana rahmine düşen ve Allah'ın emirlerini yerine getirmeyen kişinin artık cehenneme yakın olduğu bildirilmiştir.[643] Yine tövbeye de oldukça önem atfedilmiş ve şöyle vurgulanmıştır:

> Ey Ali! Senin kapanmasına az bir yer kalmış dediğin kapı, tövbe kapısıdır. O kapı kapanınca tövbe kabul edilmez. Ümmetim şaşkınlık içerisinde kalır diye ağlıyorum. O zaman herşeyin dengesi bozulur. Kıyâmet gelip çatar. AllâhuTeâlakıyâmet alâmetlerinden kahredici sıfatından, Cehennem'in korkutuculuğundan, mahşer

---

[633] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 133.
[634] Kaplan, *Erkanname-1*, 46.
[635] Kaplan, *Erkanname-1*, 198.
[636] Kaplan, *Erkanname-1*, 206.
[637] Yılmaz v.dğr., *Makalat*, 106.
[638] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 255.
[639] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 363.
[640] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 423.
[641] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 94, 97.
[642] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 424.
[643] Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 440.

gününün sıkıntısından ve kötü davranışların vereceği zarardan bütün Muhammed ümmetini, iyi insanları ve hepimizi saklasın. Bu niyetle el-Fâtiha.[644]

İlm-i Cavidan'da tarikatın kurallarına göre yaşamayan kişinin cehennemlik olduğu söylenmiş,[645] *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda bu kişilerin içi karanlık olan cehenneme gideceği belirtilmiştir.[646] Yine *İlm-i Cavidan*'da bir evde Allah'ın sözü yaşanmadığında şeytan'ın sözü geçeceği ve o kimselerin de cehennemliklerden olacağı vurgulanmıştır.[647] Yine Allah'ın, Muhammed'in ve Ali'nin sözlerini kabul etmeyen, şeriât kapısında (görünüşte) Kelime-i şehâdet getirdiği halde manada inanmayan kimselerden olacağı ve cehennemliklerden olacağı vurgulanmıştır.[648]

İlm-i Cavidan'da Hz. Ali'nin önemine işaret eden bir hadis-i kutsi geçmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber Allah'ın şöyle buyurduğunu söyler; "Eğer bütün insanlar, Ebû Talib'in oğlu Ali'de birleşselerdi, cehennemi yaratmazdım. Cihan halkı Ali'yi sevse, cehennemi yaratmazdım."[649] Hadisin şu anlama geldiği anlatılır: "Bütün cihan halkı Ali'yi sevse cehennemi yok ederdim. Öyle ise ateşte yanmamak istiyorsan, Ali'nin evlatlarına (Ehl-i Beyt'e) bağlan."[650]

Sarayname'de cehennemin cennete tabi olduğu şu beyitte işlenmiştir:

"Nâr-ı cahîm tabi olur cennet'e

Cümle şey bî-hicâb irdi vuslata"[651]

Şeyh Safî Buyruğu'nda Hz. Ali'ye itaat konusu "Ya Ali! Gel, benimle biat eyle, ashap seninle biat eylesinler, kim sana biat etmekten geri durup yüz çevirse benden yüz çevirmiş olur, benden yüz çeviren ise Allah'tan yüz çevirmiş gibidir. Malumdur ki Allah'tan yüz çeviren ezeli ve ebedi olarak Cehenneme gider."[652] şeklinde işlenmiştir. Ayrıca Fırka-i naciye hadisi işlenmiş ve kurtuluşa erenler Ali soyuna tabi olanlar olarak ifade edilmiştir.[653]

---

644 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 459-460.
645 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 179.
646 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 470 Cehennem'in geçtiği diğer yerler için bkz.: 489, 526, 529, 530, 533, 534, 538, 541, 565, 566, 566, 570. .
647 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 191.
648 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 223.
649 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-efʿâl*, nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ (Beyrut: Müesseseyü'r-Risâle, 1405/1985), 11: 611-612.
650 Eğri, *İlm-i Cavidan*, 347.
651 Abdal, *Sarayname*, 312.
652 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 171.
653 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 181.

Şeyh Safî Buyruğu'nda müridin doğru sözlü, güzel davranışlı ve helal lokma yiyen biri olması gerektiği söylenmiş ve Hak yolunun bu üç nesne ile sağlandığı belirtimiştir. Çünkü, bu üç şey cennet ehlinin sıfatıdır. Bu üç hasletin zıddı olanyalan söylemek kötü huylu olmak ve haram lokma yemek cehennem ehlinin prensipleri olduğu belirtilmiştir.[654]

Klasiklerde yer alan cehennem tasvirleri çok fazla detaylandırılmaktadır. Yer yer ayet ve hadislerden iktibaslar mevcuttur.

a. Cehennem tabakası

Alevî-Bektâşî klasiklerinde cehennemin tabakalarından da bahsedilmektedir. *Kitab-ı Cabbar Kulu*'nda cehennemin yedi tabakasının olduğunu ve bunlara Malik'in hükmettiği belirtilmiştir.[655] *Şeyh Şafi Buyruğu*'de de aynı bilgi verilmiş ve sufinin bunları rahatlıkla kontrol edebileceği belirtilmiştir.[656] *Erkanname*'de ise "O gün yalancıların vay haline"[657] şeklindeki ayetin muhatabının veyl cehennemi olduğunu ve bunların buraya gitmesinin sebebinin ise çok yalan söylemeleri olduğu belirtilmiştir.[658]

b. Zebanî

Alevî-Bektâşî klasiklerinde zebânî konusuna da temas edilmiştir. Örneğin, *Besmele Tefsiri*, kıyamet günü olduğunda Tanrı'nın tecelli eden kahrını gören çaresiz âsîler, zebânîler başlarına üşüp cehenneme sürüklenirken ağlayarak feryat edecekleri bildirilmiştir.[659] Yine *Hızırname*'de "Yâ Zebanîler alın gidin kan, irin katran tamusuna iletin' dese gerektir. Ol zamân zebanîler şükür edip alıp gitse gerektir."[660] şeklinde bir uyarı ile de zabanilere temas edilmiştir.

Cennet ve cehennem ile ilgili Aleviler arasında bir inanç birliği yoktur. Fakat cehenneme götüren bazı hallerde farklılık vardır. Alevilerde bazı

---

654 Kaplan, *Şeyh Safî Buyruğu*, 247.
655 Eğri, *Kitab-ı Cabbar Kulu*, 315.
656 Kaplan, *Şeyh Şafi Buyruğu*, 85.
657 Bu ifade birçok ayette geçmektedir. Bkz. Tûr 52/11; Murselât 77/15, 19, 24, 28, 34
658 Kaplan, *Erkanname-1*, 153.
659 Duran, *Besmele Tefsiri*, 66, 86.
660 Müslüm, *Hızırname*, 80.

uygulamalarda bölgesel farklılık olduğu gibi bu konularda da farklılıklar görülmektedir.

SONUÇ

Alevî-Bektâşî klasikleri incelediğinde ahiret inancı ve ahiret ahvaline dair inanışların mevcudiyeti açık bir şekilde görülmektedir. Klasiklerde konular işlendiğinde yer yer ayet ve hadislere atıf ve iktibasların yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat kullanılan hadislerin bir kısmı hadis kaynaklarında bulunmamakta ve Hz. Peygamber'e aidiyeti tespit edilememektedir. Bazı rivayetlerin ise uydurma rivayet olduğu görülmüştür.

Yine eserlerde tespit edilebildiği kadarıyla ahiret ve ahirete taalluk eden bütün kavramlar işlenmiştir. Fakat bu kavramlar işlenirken bazı aşırılıkların yapıldığı da görülmüştür. Bunun sebebi ise müritleri uyarıp doğru bir hayat yaşamalarını istemek veya onları hata yapmaktan sakındırmaktır.

Netice itibariyle Alevi-Bektâşî klasiklerinde ahiret inancı kesin olmakla birlikte kıyamet, mahşer, cennet ve cehennem gibi konularda çok fazla detaya girilmiştir. Cennet ve cehennemin dünyada olduğu ve görülmediği ile ilgili düşünceler de bulunmaktadır. Yine ruh göçü ve don değiştirme inancının yer yer varlığı tespit edilmiştir.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde ahiretle ilgili genel hatlarda uyum sağlamakla birlikte tali konularda uyumsuzluk tespit edilmiştir. Yine Aleviliğin kendi içinde de farklılıklarının olduğu görülmüştür. Zira kaynaklarda ahiret inancı mevcutken hali hazırdaki yapılarda yer yer, bölge bölge farklılıklar vardır.

Kaynaklarda Alevliğin sistemleşmesinden sonra çeşitli kişilerin çok etkin olduğu görülmüş ve bunlar adeta yeni kurucu rolü üstlenmişlerdir.

Kaynaklarda ahiretle ilgili dikkat çeken bir diğer husus da müelliflerin eserlerindeki dilin Allah'a aidiyetidir. Teknik açıdan ayet veya kutsî hadis sayılan sözlerin mana veya lafız itibariyle Allah'a dayandırılması ve bunların ne Kur'an-ı Kerim'de ne de sahih sünnette mevcudiyeti tespit edilebilmiştir. Bu da ciddi bir kaynak problemi oluşturmaktadır.

Alevî-Bektâşî klasiklerinde kullanılan üslup halka hitap eden bir üslüp iken yer yer müritlere ve tarikat mensuplarına ikazlar yapılmış ve ahiretle uyarılmıştır. Bütün kaynaklarda kişileri ahiretle, ölümle, kıyametle, cennet ve cehennemle uyarmak ortak özellik olarak görülmüştür.

Ahiretle ilgili inançların genel manada İslamî prensiplerle uyum içersinde olduğu yer yer de farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu farklılıklar genellikle eski Türk inaçlarının kalıntıları veya İslâm'ın tam benimsenmemiş olmayla ilişkilendirilebilir. Göçebe hayat süren Türklerin İslamiyet'i benimsemede karşılaştıkları sıkıntılar ve kitâbi bilgiden yoksun olarak din öğrenme de bunu etkileyenler arasında zikredilebilir. Ayrıca bazı yöneticilerin İslâm'ı seçtikten sonra eski inaçlarını İslâmiyet'e uydurarak yaşaması da etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Abdal, Kaygusuz. *Sarayname Alevi Bektaşi Klasikleri*. Ed. Abdurrahman Güzel. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Aksu, Metin. "Hurûfîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 408-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Alıcı, Mustafa. "Şefaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 211-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. "İran". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 405-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Arslanoğlu, İbrahim. "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler". *ürk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 20 (2001): 33-134.

Aşıkpaşazâde, Ahmed. *Tevârih'i âli Osmanî*. İstanbul: Mektebe-i Âmire, 1332/1914.

Azamat, Nihat. "Kalenderiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 253-256. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Bilgin, A. Azmi. "Nesîmî". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 3-5. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Bozkurt, İbrahim. *Günümüz Alevi Dedelerinin Eserlerine Göre Alevilik*. Yüksek lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, t.y.

Bozkuş, Metin. *Sivas Aleviliği*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2006.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Camiu's-Sahih*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Büyükokutan, Aslı. "Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 21 (01 Nisan 2007): 0-86.

Çetin, Murat. *Alevîlerin Dinî İnanç ve Yaşantıları (Gölyaka Örneği)*. Yüksek lisans, Sakarya Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, 2010.

Dermirci, Kürşat. "Kabir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Duran, Hamiye, ed. *Besmele Tefsiri / Alevi Bektaşi Klasikleri 1*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Duran, Hamiye, ed. *Velayetname*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî. *Târîḫu'l-ümem ve'l-mülûk Tarîḫu'ṭ-Ṭaberî*. Amman-Riyâd: Beytül efkâru'd-Devliyye, y.y.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eşᶜas b. İshâk es-Sicistânî. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Eğri, Osman, ed. *İlm-i Cavidan*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Eğri, Osman, ed. *Kitab-ı Cabbar Kulu*. 2. Bs. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Eğri, Osman, ed. *Kitab-ı Dar / Alevi Bektaşi Klasikleri 3*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Erkan, Ümit. *16. Yüzyılda Osmanlıda Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994.

Gaspak, Ayhan. "Alevilerde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamaların Dinler tarihi açısından değerlendirilmesi (Arguvan Örneği)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2016): 107-127.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1958.

Güngör, Özcan. *Araf'taki Kimlik: Alevi/Bektaşilik*. Ankara: Akasya Kitap, 2007.

Güngör, Özcan - Aksoy, Erdal. "Sosyolojik Açıdan Alevi/BektaşileredeTenasuh İnancı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi*. 62 (2012).

Gürkan, Salime Leyla. "Ölüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Harman, Ömer Faruk. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hindî, Müttakî el-. *Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-efʿâl*. Nşr. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sekkâ. 18 Cilt. Beyrut: Müesseseyü'r-Risâle, 1405/1985.

İbn Alâuddin el-Huseyni er-Radavî, Abdulgani Muhammed. *Fütüvvetname-i Tarikat*. Ed. Osman Aydınlı. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

İbn Abdilbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu^c^cemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, t.y.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-ᶜArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü Sadr, 1414/1993.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Nüzhetü'l-aʿyüni'n-nevâẓir fî ʿilmi'l-vücûh ve'n-neẓâʾir*. Nşr. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târiḫ*. Nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmîrî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-ᶜArabî, 1417/1997.

İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân*. Nşr. Safvâvn Adnan Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.

Kaplan, Doğan, ed. *Erkanname-1*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kaplan, Doğan. *Şeyh Şafi Buyruğu*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

Kaya Haydar. *Bektaş İlmihali*. Manisa: Ayyıldız Yayıncılık, 1989.

Keskin, Mustafa. *Gelenek ve Modernizm Arasında Gelgitler-Elâzığ Örneği*. İstanbul: Kıvılcım Ajans, 2009.

Keskin, Mustafa. "Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler'de Ölüm İle İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (01 Aralık 2003): 115-130.

Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Kılıç, Metin. *Vezirköprü ilçesi Güldere ve İmircik köylerindeki Alevî vatandaşlarımızın dinî inanç ve yaşayışları*. Yüksek lisans, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asyada İslâmiyetin Yayılışı ve Türkler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989.

Korkmaz, Esat. *Anadolu Aleviliği*. İstanbul: Berfin Yayınları, 2000.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Müslüm, Seyyid Alizade Hasan b. *Hızırname*. Ed. Baki Yaşa Altınok. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *es-Sünen.* 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Noyan, Bedri. *Bektâşilik Alevîlik Nedir*. Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1985.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Alevî". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Babaîlik". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Balım Sultan". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Balım Sultan". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 17-18. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik Kalenderîler XIV-XVII Yüz Yıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufîliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Öz, Baki. *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*. y.y.: Cumhuriyet Gazetesi, 1997.

Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*. Nşr. Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 216-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Söylemez, M. Mahfuz, ed. *Dastan-ı İbrahim Edhem Dastan-ı Fatıma Dastan-ı Hatun*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Şahin, Haşim. "Vefâiyye". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 600-603. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Şahin, M. Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Şeşen, Ramazan. "Eski Araplar'a Göre Türkler". *Türkiyyat Mecmuası*. 15 (1969).

Teber, Ömer Faruk. "Bektaşi Dervişinin Yol Haritası: Bektaşi Erkannameleri". *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed. *es-Sünen*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Topaloğlu, Bekir. "Âhiret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Topaloğlu, Bekir - Yavuz, Yusuf Şevki - Çelebi, İlyas. *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

Tuğrul, Talip. *Tunceli Alevîlğinde inanç ve ibadet (Sarı Saltık ocağı örneği)*. Yüksek lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapulu Ocakları*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Trc. Nusrettin Boelli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Üzüm, İlyas. *Günümüz Bulgaristan Alevîği*. İstanbul: Horasan Yayınları, 2006.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 546-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Üzüm, İlyas. *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*. İstanbul: Horasan Yayınları, 2002.

Üzüm, İlyas. *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2013.

Wensinck, Arent Jan. *el-Muᶜcemü'l-müfehres li-elfâẓi'l-ḥadîs̱i'n-nebevî*. Nşr. Muhammed Fuâd İbn Abdilbâkī. 7 Cilt. y.y.: Mektebetü Berîl, 1354/1936.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 197-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yazıcı, Tahsin. "Haydariyye". *Türküye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 35-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yazıcı, Tahsin. "Safevîler". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1967.

Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.

Yıldız, Harun. *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Yılmaz, Ali - Öztürk, Ali - Akkuş, Mehmet. *Makalat / Alevi Bektaşi Klasikleri 2*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Yinanç, M. Halil. "Cüneyd". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977.

Yüksel, Emrullah. "Hesap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Zaman, Süleyman. *Yedi Ulu Ozan*. İstanbul: Can Yayınları, 2018.

Zeinelov, Aidar. *Hacıbektaş ilçesindeki Alevîlerin inanç esasları ve dinî uygulamaları*. Yüksek lisans, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Nebi TARHAN			
Doğum Yeri ve Yılı	Merkez/Elazığ 07/11/1984			
Medeni Durumu	Evli			
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi				
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı	
Lisans	2009	2014	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Yüksek Lisans	2014	2019	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü	
Çalıştığı Kurumlar			Başlama - Ayrılma Yılı	
1. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı			03/10/2004	-Devam Ediyor
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-			
Katıldığı Proje ve Toplantılar				
Yayınlar	-			
Aldığı Ödüller	-			
Diğer	-			
İletişim (eposta)	cihangir-23@hotmail.com			